

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Diplomová práce

Bc. Anna Plevová

Elita raného středověku a její projevy v archeologickém materiálu

Early medieval Elite and its expressions in the archeological material

Praha 2016

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

Konzultantka: PhDr. Nad'a Profantová, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 14. července 2016

.....
Anna Plevová

Na tomto místě bych ráda poděkovala především panu prof. Jiřímu Slámovi za laskavé vedení práce a za půjčení mnoha knih a článků, paní dr. Nadě Profantové za trpělivost a cenné rady při konzultacích a mnoha mým přátelům a kolegům, mezi jinými Janě Forró, Soně Hendrychové, Nikol Koštové, Lud'ku Kosovi, Míše Langové, Petru Válkovi, Hance Smolové, Pavle Tomanové a Daniele Záveské za jejich pomoc a morální podporu. Velký dík patří i Janě Tatarové za pomoc při překonávání nástrah Wordu a hlavně mým rodičům za podporu a trpělivost. Poděkování si zaslouží i můj staříčkový věrný notebook, který psaní práce navzdory všem očekáváním přežil bez velkých poruch.

Klíčová slova (česky)

Raný středověk, elita, pohřebiště, sociální struktura, srovnání, Lumbeho zahrada, Stará Kouřim, Kanín II a III

Klíčová slova (anglicky):

Early Middle Ages, Elite burial place, Social structure, Comparison, Lumbe garden, Stará Kouřim, Kanín II and III

Abstrakt (česky)

Předkládaná práce se zabývá rozbořem a hodnocením tří raně středověkých pohřebišť z území Čech: pohřebišťem v Lumbeho zahradě, na Staré Kouřimi a dosud známými hroby z pohřebišť Kanín II a III s ohledem na definici elitních hrobů a sociální strukturu. U všech pohřebišť je proveden rozbor demografický a jsou vytvořeny majetkové kategorie hrobů. Z nich jsou vyčleněny elitní hroby (výjimečné výbavou a většinou i úpravou hrobové jámy). Výjimečné hroby a pohřebišť jsou porovnané mezi sebou a s dalšími výjimečnými hroby z Čech. Jako příklad pohřebišť, na kterém je patrné ukládání členů jedné populace podle jejich postavení na odlišné hřbitovy, je představena lokalita Saint-Estève le Pont ve Francii.

Abstract (in English):

This thesis analyses and evaluates three Early Medieval burial sites in Bohemia: the site in Lumbe Garden, in Stará Kouřim and known graves from the burial sites Kanín II and III in view of definition of elite graves and social structure. Each burial site is analysed demographically and possession classification of male graves is made. Elite graves are the most remarkable group. They differ by the grave goods and usually also by the arrangement of the burial pit. Exceptional graves and burial sites are compared and contrasted mutually and with other remarkable graves from Bohemia. The site Saint-Estève le Pont in France is presented as an example of burial site with evident placement of members of one population in different sites according to their social status.

OBSAH

1	ÚVOD	10
2	POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ NA PRAŽSKÉM HRADĚ	15
2.1	ÚVOD	15
2.2	DEMOGRAFIE POHŘEBIŠTĚ	15
2.2.1	<i>Děti</i>	<i>16</i>
2.2.2	<i>Dospělí.....</i>	<i>16</i>
2.3	POHŘEBNÍ RITUS	19
2.3.1	<i>Velikost hrobové jámy.....</i>	<i>19</i>
2.3.2	<i>Úprava hrobové jámy</i>	<i>20</i>
2.3.3	<i>Mužské hroby s výjimečnými prvky v úpravě hrobové jámy.....</i>	<i>22</i>
2.3.3.1	<i>Bez výbavy.....</i>	<i>22</i>
2.3.3.2	<i>S výbavou.....</i>	<i>22</i>
2.3.4	<i>Ženské hroby s výjimečnými prvky v úpravě hrobové jámy.....</i>	<i>22</i>
2.3.4.1	<i>Bez výbavy.....</i>	<i>22</i>
2.3.4.2	<i>S výbavou.....</i>	<i>23</i>
2.3.5	<i>Hroby nedospělých</i>	<i>24</i>
2.3.5.1	<i>Bez výbavy.....</i>	<i>24</i>
2.3.5.2	<i>S výbavou.....</i>	<i>25</i>
2.4	ROZDĚLENÍ HROBŮ PODLE JEJICH VÝBAVY	27
2.4.1	<i>Hroby bez výbavy.....</i>	<i>28</i>
2.4.2	<i>Hroby s chudou výbavou (skupina 0a a 0b)</i>	<i>29</i>
2.4.3	<i>Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)</i>	<i>30</i>
2.4.4	<i>Bohaté a výjimečně vybavené hroby (skupina 2 a 3).....</i>	<i>31</i>
2.4.5	<i>Popis hrobů s výjimečným inventářem</i>	<i>32</i>
2.4.5.1	<i>Mužské hroby.....</i>	<i>32</i>
2.4.5.2	<i>Ženské hroby.....</i>	<i>32</i>
2.4.5.3	<i>Hroby nedospělých jedinců.....</i>	<i>33</i>
2.5	ZÁVĚR.....	34
3	POHŘEBIŠTĚ „U LIBUŠE“ NA STARÉ KOUŘIMI	40

3.1	ÚVOD	40
3.2	DEMOGRAFIE POHŘEBIŠTĚ	40
3.2.1	<i>Dospělí.....</i>	40
3.2.1.1	Pohlaví	41
3.2.1.2	Věk	42
3.2.2	<i>Nedospělí jedinci</i>	43
3.3	USPOŘÁDÁNÍ POHŘEBIŠTĚ	44
3.3.1	<i>Orientace hrobů.....</i>	44
3.3.1.1	Otázka chronologické platnosti skupiny B3	49
3.3.2	<i>Úprava hrobové jámy</i>	50
3.4	ROZDĚLENÍ HROBŮ PODLE JEJICH VÝBAVY	52
3.4.1	<i>Hroby bez výbavy.....</i>	53
3.4.2	<i>Hroby s chudou výbavou (skupina 0a a 0b)</i>	53
3.4.3	<i>Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)</i>	54
3.4.4	<i>Hroby bohatě vybavené, výjimečné a „knížecí“ (skupiny 2, 3 a 4)</i>	55
3.4.4.1	Popis výjimečných hrobů.....	57
3.5	ZÁVĚR.....	62
4	POHŘEBIŠTĚ KANÍN II A III	67
4.1	ÚVOD	67
4.2	USPOŘÁDÁNÍ POHŘEBIŠTĚ	67
4.2.1	<i>Velikost hrobové jámy.....</i>	68
4.2.2	<i>Úprava hrobové jámy</i>	68
4.3	DEMOGRAFIE POHŘEBIŠTĚ	69
4.3.1	<i>Dospělí.....</i>	69
4.3.2	<i>Nedospělí jedinci</i>	71
4.4	ROZDĚLENÍ HROBŮ PODLE JEJICH VÝBAVY	72
4.4.1	<i>Chudé hroby (skupina 0a a 0b)</i>	72
4.4.2	<i>Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)</i>	73
4.4.3	<i>Bohaté a výjimečné hroby (skupina 2 a 3).....</i>	74
4.5	ZÁVĚR.....	75
5	SROVNÁNÍ POHŘEBIŠŤ	78
5.1	ÚVOD	78

5.2	DEMOGRAFIE	79
5.2.1	<i>Složení pohřebišť</i>	80
5.2.1.1	Pohlaví	82
5.2.1.2	Věk	84
5.2.1.2.1	Nedospělí jedinci.....	84
5.2.1.2.2	Dospělí	86
5.2.1.3	Vztah pohřebišť	88
5.2.1.4	Saint-Estève le Pont - modelový příklad lokality	90
5.2.1.5	Srovnání věkového složení pohřebišť	93
5.3	SROVNÁNÍ POHŘEBIŠŤ Z HLEDISKA BOHATSTVÍ VÝBAVY	94
5.3.1	<i>Chudé hroby (skupina 0a a 0b)</i>	95
5.3.2	<i>Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)</i>	97
5.3.3	<i>Bohaté hroby (skupina 2).....</i>	98
5.3.4	<i>Velmi bohaté hroby a hroby tzv. „knížecí“ (skupiny 3 a 4).....</i>	99
5.3.4.1	Mužské hroby.....	101
5.3.4.2	Ženské hroby	105
5.3.4.3	Dětské hroby	109
5.3.5	<i>Srovnání časové náročnosti šperků - experiment</i>	111
6	ZÁVĚR	113
7	PRAMENY A LITERATURA:	121
8	SEZNAM OBRÁZKŮ:	129
9	PŘÍLOHY	136

Předmluva

Tématem této diplomové práce jsou projevy raně středověké elity v archeologickém materiálu. Jedná se o velmi široké téma, neboť přítomnost vyšší společenské vrstvy společnosti se může projevit v různých oblastech života a různými způsoby, od budování technicky náročných staveb (opevnění, hradiště), přítomností luxusních předmětů (luxusní textil, předměty z drahých kovů, některé importované potraviny), chovem koní (Kavánová 1976, 61 – 66; Graus 1953, 101 - 104) nebo budováním dvorců (Klápště 1994, 41 – 42; výzkumem raně středověkých dvorců a sídelní strukturou Žatce se zabýval grant P. Čecha (<http://www.arup.cas.cz/?p=58>; Graus 1953, 128 – 135; ze starší literatury např. pro Moravu Hrubý 1960, 96 – 108, nejlépe poznáný je dosud dvorec v Pohansku u Břeclavi; Dostál 1975).

Vzhledem k rozsahu tématu jsem si pro svou práci vybrala projevy elity na českých pohřebištích, protože zde bývají uloženy osoby různého společenského postavení a lze na nich do určité míry sledovat skladbu a rozdíly ve společnosti. Přes to je nutné ke zkoumání přistupovat s vědomím, že informace, které máme k dispozici, jsou nutně zkreslené (různé dochování materiálů, proces archeologizace nebo přímý vliv pozůstalých na výbavu nebožtíka; Brather 2008, 255 – 256; Hanuliak 2004, 204).

1 Úvod

V poslední třetině 8. a v první polovině 9. století docházelo na Moravě a v Čechách k proměnám společnosti, které na Moravě už ve dvacátých letech 9. století vyústily ve vznik Velké Moravy a o něco později v přijetí křesťanství Mojmírem I. V Čechách je situace méně jasná, vzhledem k malému počtu písemných pramenů a jejich torzovitosti a také vzhledem k nedostatku hrobových nálezů z konce 8. a první poloviny 9. století. Zatímco elita v 8. století hledala svůj vzor a styl v avarském kaganátu (Třeštík 2001, 110 – 112; k avarským nálezům Profantová 1992, 605 – 801), na počátku 9. století se začíná přiklánět k západnímu vzoru (kroj, párové ostruhy s nýty a ploténkou, způsob nošení meče, botka praporce, garnitury ostruh, více viz Profantová 2001, 327 – 338; Profantová 2011, 71 – 104), mizí mužský honosný opasek; kování řemení k meči už odkazuje na franský způsob nošení zbraně (Profantová 2014, 387 – 389). Recepce franských prvků se neomezovala jen na předměty symbolického sociálního statusu, ale projevuje se také v přítomnosti předmětů „denní potřeby“ původem ze západního prostředí nebo napodobujících zahraniční styl, jedná se například o napodobování výzdoby amfor tzv. „Reliefbandamforen“, původem z Porýní (Profantová 2001, 327 – 329).

Kontakty se západem Evropy potvrzuje i depot více jak 63 stříbrným mincí (ražených v 9. stol.) nalezený nedaleko Jedomělic (Videman – Profantová 2014, 367 – 389).

O změně orientace společnosti se zmiňují písemné prameny z let 805 a 806 (placení tributu Karlu Velikému, resp. jeho synovi; *Anales Fuldenses*, ad 805 et 806, 16; podle Bartoňková 1963, 23; 31), zpráva o smrti „krále“ Lecha a roku 845 došlo ke křtu 14 českých knížat v Řezně (*Annales Fuldenses*, ad 845, 364 – 365). Definitivní příklon ke křesťanství souvisí až s přijetím křtu Bořivojem I. (asi 871 – 889) až v 80. letech 9. století (Kosmas, překlad Hrdina – Bláhová – Moravcová 2011, 42; 50; Žemlička 1997, 19 – 20).

Přijetí křesťanství na konci 9. století vedlo také ke změně pohřebních zvyklostí. Na rozdíl od předchozího způsobu demonstrování sociálního postavení luxusní výbavou, se výjimečnost hrobů projevovala umístěním v kostelní stavbě (v ose chrámu před kněžištěm, což bylo místo vyhrazené pro zakladatele), nákladnou pohřební schránkou a roli začíná hrát i oděv a drahé látky (Lutovský 2005, 57 – 58). Výklad způsobu pohřbení nebožtíka, přítomnost nebo nepřítomnost výbavy a uspořádání nekropolí nemusí nutně odrážet pří-

slušnost jedince k části populace pokřtěné, nepokřtěné nebo k určité sociální vrstvě (Štefan 2007, 811 – 812).

Jak se tedy lišily hroby významných osob raného středověku v Čechách, od hrobů prostých lidí? Nejprve je třeba definovat, co pod pojmem elita, elitní pohřeb, chápeme. Jak uvádí M. Wihoda (2007, 18) a K. Tomková (2005, 151), obsahová náplň slova „elita“ ve významu označujícím „vyvolené lidi“ se používala ve Francii už od 14. století, ale jako termín v textech sociologického zaměření se začalo používat až na přelomu 18. a 19. století. Elitu je možno chápat ve smyslu vládnoucí skupiny (mocenská a politická špička a jejich rodiny) a také ve smyslu širším, kdy jde o význačné jedince v rámci sociálních skupin.

V Čechách v 10. století můžeme uvažovat o elitě světské a elitě duchovní (více Bravermanová 2005a; 2005b). Za elitu můžeme považovat širší knížecí rodinu, významné družiníky (primates, procederes, primarii) a jejich rodiny a lidé typu Podivena, označované jako miles (Tomková 2005, 151). V době Kosmově si shromáždění velmožů zachovávalo autoritu a s knížetem spolurozhodovalo o státních záležitostech (Wihoda 2007, 17 – 18).

Kosmas zmiňuje v souvislosti s porážkou v Míši r. 1087 bojovníky prvního a druhého řádu (srov. Třeštík 1971, 558) a v souvislosti s Benedou, který byl vyhnán knížetem Vratislavem do Polska, uvádí meč se zlatým jílcem, což mohlo být znakem jeho postavení a jeho rodové dědictví (Wihoda 2007, 21). O hodnotě zmíněného meče svědčí i to, že byl dostatečným důvodem k přepadení a zabití Benedy (Klápště 2005, 38).

Kolem roku 900 byl vládce obklopen družinou bojovníků a držel pevné hrady, které objížděl. Společnost se dělila na bohatou vrstvu velmožů (sídlicích v opevněných dvorcích), v jejichž čele stál kníže s bojovou družinou. T. Petráček uvádí jako další složku společnosti početnou vrstvu zemědělců a řemeslníků, kteří pravděpodobně byli rozděleni na skupinu „svobodných rolníků“ a na skupinu jedinců osobně nesvobodných (Petráček 2012, 135).

Uspořádání společnosti přijímalo vlivy z Velké Moravy a z Francké říše. Byl zaveden systém výběru dávek, což souviselo s potřebou vybudování nových hradů ke zlepšení správy území a kontroly obyvatelstva.

Vkládání předmětů do hrobů odráží spektrum sociálních vztahů, které jsou však deformovány rituálními zvyklostmi dané doby a společností. Změny zvyků jsou spojovány s průnikem dědicko-právních norem do pohřebních obyčejů, které se dostaly na Velkou

Moravu spolu s novými kulturními impulzy z prostředí západní Evropy. Nejdříve se ubývání inventáře projevilo úbytkem zbraní v hrobech (vzhledem k jejich vysoké hodnotě; Ruttkay 1979, 677). Ukládány se svým nositelem byly tehdy, pokud nezanechal dědice, kterému by je mohl předat (Hanuliak 1993, 43 – 44) nebo byly do hrobu uloženy předměty, které byly součástí větší kolekce, ale jejíž část přešla na potomky (Steuer 1982, 82, 87). Některé zbraně mohly být nositeli jen zapůjčeny (Ruttkay 1980, 134).

V průběhu 9. století docházelo v Čechách ke zdůrazňování společenského postavení celé rodiny a předměty se symbolickým společenským významem ukládané do hrobů dětí naznačovaly dědičné postavení dotyčných (Profantová 2001, 329; 2006, 234 – 235; Klápště 2005, 24 - 25), na rozdíl od dřívější vazby postavení jen na konkrétního jedince (Profantová 2006, 234). Zbraně, ostruhy nacházené v hrobech dětí se k nim nemohly funkčně vázat, zvyk vkládat je do hrobů přetrval (déle než u dospělých) i přes tlak církve na minimalizaci pohřební výbavy. Také v případě děvčátek a mladých dívek docházelo ke vkládání šperků do hrobu déle, než u dospělých žen (Profantová 2005, 63).

Prestiž pohřbeného vyjádřená nákladným způsobem pohřbu a luxusními předměty má obdobu v Evropě od 5. – 6. století, během období nástupu raných státních útvarů (Klápště 1994, 36)

Příkladem panovnického hrobu je Childerichův hrob (Böhner 1981, 441 – 460). To, co z něj dělá hrob panovnický, není množství cenných předmětů, ale symbolický znak krále: pečetní prsten s opisem CHILDIRICI REGIS a také díky zlatému náramku (odznaku moci germánského náčelníka; v Čechách Droberjar 2001, 517 - 527).

Jedním ze symbolů postavení panovníka byl nejspíš meč. Meč nalezený v českém prostředí, který svou hodnotou a spolu s hodnotou dalších předmětů v hrobě, a který by mohl být považován za vladařský symbol, je ten z kolínského hrobu. Jak je patrné na opotřebení výzdoby ostruh, které byly dalším symbolem postavení majitele, byly tyto předměty používány jako viditelný symbol vyššího sociálního statusu i za života, nejen pro potřeby pohřebního rituálu (Lutovský 2005, 58).

Meč v držení panovníka symbolizoval jeho vládu nad leníky a zemí (Bravermanová 2007, 107). Podle nového technologického prozkoumání korunovačního meče svatováclavského, byla tato zbraň vykována pravděpodobně v 10. století (nejvýše v 11. století). Její původní podobu neznáme, neboť zbraň byla později upravována (Bravermanová 2007, 105 – 123).

Dalším významným mečem je zbraň z hrobu bojovníka na III. nádvoří Pražského hradu. Jedná se patrně o druhý nejstarší meč z českého území. Jeho původ je nejspíš v karolinské říši, v kontextu položení hrobu a přítomnosti dalších předmětů, které spolu s ním byly v hrobě nalezeny, svědčí o významu svého nositele (Profantová 2005b, 307 – 310).

Podle formulace M. Lutovského (2005, 57 – 62) se o knížecí hrob jedná tehdy, pokud hrob obsahuje importy (dary z ciziny, které pomáhají utvořit a upevnit politické vztahy, dary ke křtu, např. obdarování Bořivoje, viz Třeštík 1997, 329), symboly moci (když se vláda stala dědičnou, předměty se předávaly následníkovi, do hrobu se neukládaly, pokud ano, šlo v pozdějších dobách o nápodobu; Lutovský 2005, 58), umístění hrobu vůči okolnímu terénu, jiným hrobům a sídlům a samotné zbudování hrobu vyžadující velké množství práce (především jde o případ budování mohyl). Výjimečnost by se měla projevit ve všech těchto oblastech.

Bádání o raně středověké společnosti a jejímu rozvrstvení se věnovalo již mnoho badatelů. Ze starších publikací je to například práce Fr. Grause (1953), který na základě rozboru legend a dalších písemných pramenů studuje rozčlenění společnosti. Podle První staroslovanské legendy (která se dochovala ve třech mladších verzích) je patrné rozdělení společnosti („chudí a bohatí“, Václavovo uvedení na dědičný stolec a jeho označení slovem „gospod“; Graus 1953, 61 – 62).

V blízkosti knížete se pohybovali lidé z jeho domácnosti, členové jeho rodu, urození předáci, úředníci, hodnostáři světské i církevní (Žemlička 1997, 11 – 12), což jsou všechno lidé, kteří spadají pod označení „elita“. Jako počet členů družiny počítá J. Žemlička (1997, 37) pro střední Čechy 350 – 400 družinných milites, přičemž jejich počet během vlády Boleslava I. (935 – 972) narůstá.

Jak se projevovalo vyšší společenské postavení nebožtíka na pohřebištích raného středověku a jak se samotné výjimečné hroby lišily a co měly společné? Na tuto otázku se ve své práci pokusím odpovědět srovnáním pohřebišť v Lumbeho zahradě, ve Staré Kouřimi „U Libuše“ a v Kaníně, porovnáním výbavy jejich nejbohatších hrobů s výbavou významných hrobů v Kolíně a v Želénkách a s hrobem bojovníka na III. nádvoří Pražského hradu. Jako příklad využívání různě ctihodných míst posledního odpočinku jednou komunitou, uvedu lokalitu Saint-Estève le Pont ve Francii.

Tato pohřebiště jsem si zvolila vzhledem k jejich umístění v souvislosti s hradištěm (Lumbeho zahrada a Kanín jsou pohřebiště za hradbami, pohřebiště „U Libuše“ je uvnitř hradiště) Jedná se o pohřebiště podobného rozsahu (v případě pohřebiště v Lumbeho zahradě a „U Libuše“ byla prozkoumána a zachycena většina hrobů, oproti tomu je pohřebiště v Kaníně prozkoumáno dosud jen z části), jsou na nich přítomny hroby osob z elitních vrstev společnosti a jsou ze dvou různých regionů. Bylo by samozřejmě lepší, pokud by byla k dispozici ke srovnání podobná pohřebiště i z dalších částí Čech, bohužel tomu tak dosud není.

Lepší obraz a materiál ke srovnání získáme po novém vyhodnocení a zpracování dosud známých pohřebišť. Samotné pohřebiště „U Libuše“ by si zasloužilo revizní zpracování.

Pohřebiště z Francie, která jsem vybrala jako ilustrační příklad trendu pohřbívání významných osob na více prestižním pohřebišti, v odlišném prostředí a s jinou tradicí, také nebyla prozkoumána v celém rozsahu, ale dosud zachycený počet hrobů je srovnatelný s pohřebišti českými. Je však nutno mít na paměti, že prostředí Francké říše se odlišovalo od českého. Způsob pohřbívání navazoval na antické kořeny a byl ovlivněn i tradicí germánskou. Změny ve společnosti probíhaly v západní Evropě dříve než u nás a už v průběhu 8. století už se předměty v hrobech nenacházely, prameny a způsoby vedoucí k poznávání společnosti jsou pro toto období odlišné od českých reálií.

Předpokládáme, že stratifikace společnosti se projeví na pohřebištích nejen v rozdílech ve výbavě a úpravě hrobů, ale také v demografickém složení pohřebiště. Ve své práci se na základě rozboru demografického složení a výbavy hrobů pokusím identifikovat znaky, které jsou společné pro pohřebiště elity a elitní hroby na zkoumaných pohřebištích.

2 Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě

2.1 Úvod

Pohřebiště v Lumbeho zahradě se nachází v areálu bývalé Bažantnice a jižně od ní, na severní hraně Jeleního příkopu, konkrétně na parcelách č. 423/1 a 423/4, a je součástí areálu národní kulturní památky Pražský hrad (viz obr. 1).

Výzkum v tomto prostoru byl zahájen r. 1971, pokračoval až do roku 1978 a bylo na něj navázáno v letech 1984, 1986 a 1987 (Frolík – Smetánka 2014, 7 - 19).

Po sloučení všech sezon a novém očíslování dosáhl počet odkrytých hrobů čísla 141, pokud přičteme hroby s rozdělenými čísly, zvýší se počet hrobů na 148. (Frolík 2014, 6).

Předpokládáme, že pohřebiště v Lumbeho zahradě je zachyceno celé, s minimálními ztrátami. Jistě je vymezeno na jihovýchodní, jižní a jihozápadní straně, nejistá je jen jeho severní hranice, kde je konec pohřebiště pravděpodobný, vzhledem k tomu, že na této straně se sprašové podloží mění na podloží z kompaktní jílovité břidlice, která hloubení hrobů značně ztěžovala. (Frolík 2014, 7 – 8)

Kromě několika málo úseků byla plocha pohřebiště překopána. Zajímavý je prostor mezi hroby H93, H57, H31 a H139, kde nebyl zachycen žádný hrob a je tedy možné, že toto místo mohlo být využíváno během pohřebních obřadů.

Pohřebiště je uspořádáno do 14 řad (určeno s jistou mírou subjektivity), při čemž řady jsou nepravidelné a neúplné (viz obr. 2). Některé hroby lze počítat do více řad, nebo je považovat za nepravidelné. Řady mají přibližně severojižní směr, neprobíhají rovně a i vzdálenost je rozdílná. Počet hrobů v řadách se pohybuje od 5 (na východním okraji) do 18 (uprostřed), ale vzhledem k nepravidelnostem to není možné určit s jistotou. (Frolík 2014, 11 – 12).

2.2 Demografie pohřebiště

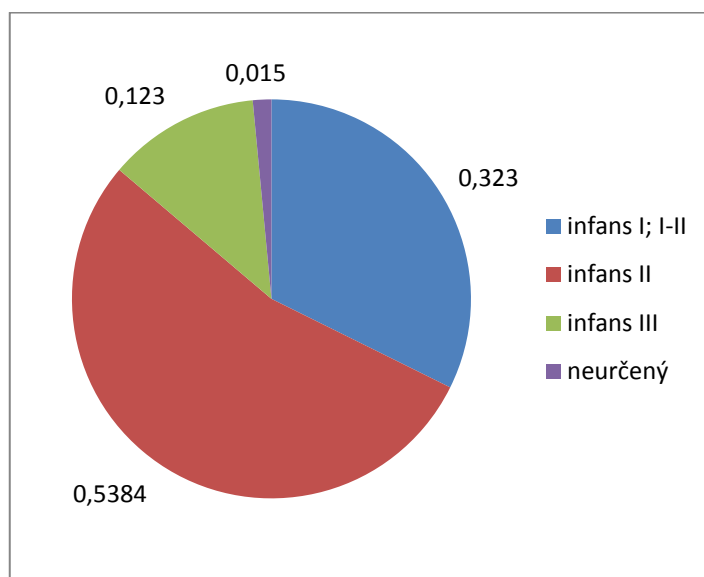
Ve 148 evidovaných hrobech (obr. 3) bylo nalezeno 149 jedinců (na pohřebišti se nacházel jeden dvojhrob, H140, ve kterém byli pochováni dva jedinci mužského pohlaví). Při práci vycházím z údajů uvedených v katalogu J. Frolíka a Z. Smetánky (2014).

Na pohřebišti (obr. 4) bylo nalezeno 65 dětí (43,6%) a 84 (56,4%) dospělých, včetně kategorie juvenis (Frolík 2014, 41).

2.2.1 Děti

Děti byly rozřazeny do tří věkových kategorií: infans I (do 1 roku), infans II (do 7 let) a infans III (do 14 let). Ve skupině infans I a ve skupině infans I – II bylo 21 dětí (32,3%), ve skupině infans II 35 dětí (53,84%) a ve skupině infans III 8 dětí (12,3%). Jedno dítě nebylo možné blíže určit (1,5%), viz graf 1.

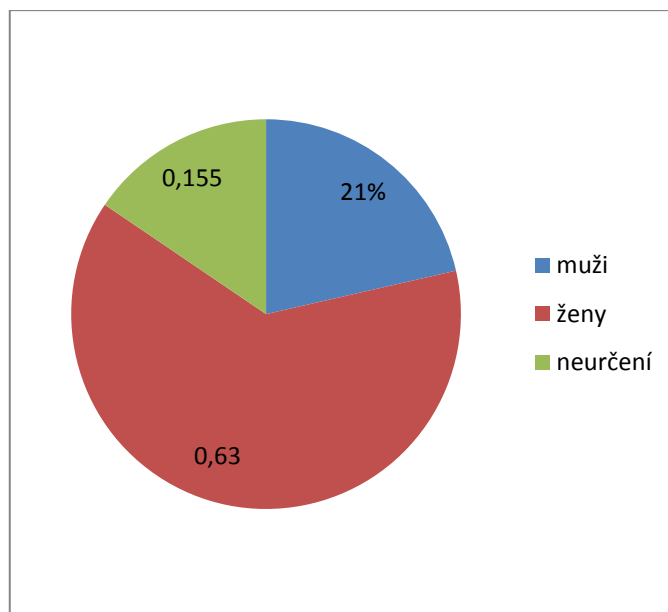
Nejpočetnější kategorií je skupina infans II, která pravděpodobně odráží zvýšenou úmrtnost v době přechodu na běžnou stravu (Frolík 2014, 42).

Graf 1: Úmrtnost dětí. Více než polovina dětí byla pochována ve věku infans II, relativně vysoký je i počet dětí pohřbených ve věku infans I a infans I-II. Nejméně dětí zemřelo ve věku infans III.

2.2.2 Dospělí

Koster dospělých jedinců bylo na pohřebišti evidováno celkem 84 (včetně dvojhrobu), z toho 18 mužských (21,4%), 53 ženských (63%) a 13 neurčených (15,5%). Do tohoto počtu zahrnují i čtyři hroby patřící juvenilním jedincům (H12, H24, H111 a H115), viz graf 2.

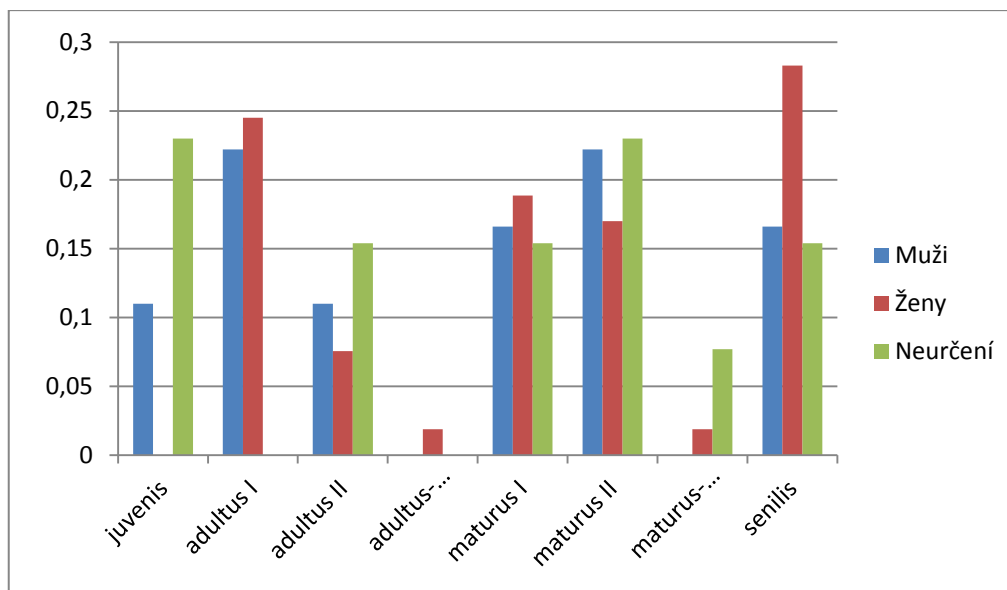

Graf 2: Rozdělení dospělých podle určeného pohlaví: nejvíce hrobů patřilo ženám, mužů byla méně než čtvrtina. I v případě, kdy by všechny neurčené hroby patřily mužům, ženy by přes to převažovaly.

Dospělí nalezení na pohřebišti v Lumbeho zahradě byli rozřazeni do věkových kategorií juvenis (dospívající, 14 – 20 let), adultus I (do 30 let), adultus II (do 40 let), maturus I (do 50 let), maturus II (do 60 let) a senilis (nad 60 let).

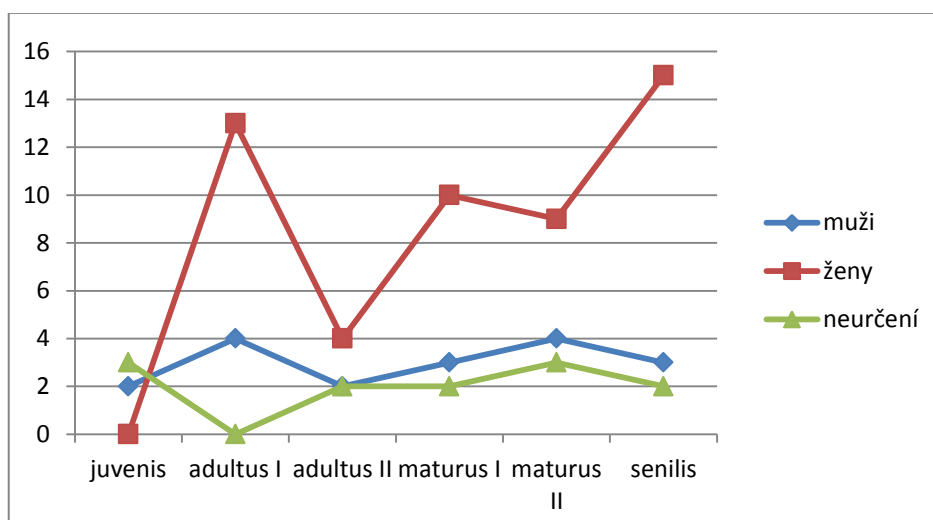
Nejvíce mužů zemřelo ve věku adultus I a maturus II (4 jedinci), tři muži se dožili věku maturus I a senilis.

Velký počet žen byl pochován ve věku adultus I (13 žen), ale na první pohled zaujme fakt, že nejvíce žen se dožilo věku senilis (celkem 15). Naopak nejméně žen bylo pohřbeno ve věku adultus II (jen 4 ženy), viz graf 3.

Graf 3: Věk dožití – je patrné, že největší procento mužů se dožilo věku *adultus I* a *maturus II*, nejvíce žen bylo pochováno ve věku *senilis*.

V následujícím grafu (graf 4) (bez kombinovaných kategorií *adultus/maturus* – 1 žena a *maturus/senilis* – jedna žena a jeden neurčený jedinec) je lépe patrná křivka úmrtnosti. U žen i mužů výrazně stoupá ve věku *adultus I*, pak klesá (nejméně nebožtíků se dožilo věku *adultus II*, celkem jen 8 pohřbených) a u žen prudce stoupá k věku *maturus I*, u mužů a neurčených jedinců stoupá pozvolně ke kategorii *maturus II* a klesá směrem k *senilis*. U žen naopak počet ve věku *senilis* prudce stoupá.

Graf 4: Křivka úmrtnosti (absolutní počet). Největší počet mužů byl pochován ve věku *adultus I* a *maturus II*, pak křivka klesá. V případě žen je naopak křivka nejvýše v kategorii *senilis* a *adultus I*.

2.3 Pohřební rítus

Pohřebiště je uspořádáno do různě pravidelných či neúplných řad (obr. 2). Vzhledem k tomu, že hroby se většinou respektují (případně je do jedné hrobové jámy uloženo více nebožtíků), je pravděpodobné, že hroby byly na povrchu označeny. Mohly k tomu sloužit některé kameny za hlavou (H103, H123) nebo v nohách (H22), nebo dřevěné kůly. Po nich však nebyly nalezeny žádné stopy. Nejpravděpodobněji se jeví varianta, že nad hrobem byl navršen jednoduchý rov (Frolík 2014, 12).

Hrobové jámy jsou většinou orientovány ve směru západ-východ, s malými odchylkami k jihu nebo severu (Frolík 2014, 34 – 35).

Velké množství hrobů byl velmi mělkých (do 0,05m), což je možná důsledkem pozdějších zahradních úprav (Frolík 2014, 21). Většina jam byla přibližně obdélného tvaru se zaoblenými rohy, šikmými stěnami a plochým nebo mírně vanovitým dnem (Frolík 2014, 22).

2.3.1 Velikost hrobové jámy

Většina hrobových jam je přizpůsobena tělesné délce pohřbeného jedince. Z přístupných dat jsem vypočítala průměrné velikosti hrobových jam: u mužů je to 238 x 88cm, u žen 229 x 91 cm a u juvenilních jedinců 210 x 89 cm. U dětí jsem průměrné hodnoty vypočítala v závislosti na věku dítěte: infans I 117 x 59 cm, infans II 144 x 71 cm a infans III 191 x 79 cm.

Pokud přijmeme jako kritérium pro hodnocení nadměrné hrobové jámy patřící dospělé osobě délku větší (nebo rovno) 250 cm J. Frolíka (2014, 85), pak počet nadměrných hrobů na pohřebišti bude 14 (H10, H16, H31, H35, H51, H53, H64, H76, H92A, H102A, H103, H125, H126, a H130), a 7 hrobů bude mít délku (245 – 249 cm) blížíící se této hranici (H3, H11, H26, H79, H82, H89, H116A a H129).

U dětských pohřbů je nadměrnost hrobové jámy určitelná jen stěží, pokud neznáme délku kostry. Při pokusu o vymezení rozměrů přijatelných jako nadměrné v závislosti na věku dítěte jsem narazila na problém: pokud není věk určen přesněji, není možné ani při-

bližně odhadnout výšku dítěte, a tedy spočítat rozdíl mezi výškou pohřbeného a délkou hrobové jámy. Velkou roli hraje i subjektivní pozorování.

J. Frolík hodnotí jako plošně nadměrných 14 dětských hrobů (H29, H40, H44, H63, H65, H74B, H75, H78, H104, H105, H106, H108, H110, H131; Frolík 2014, 23 – 24).

Pokud spočítáme rozdíl mezi délkou hrobové jámy a délkou kostry, zjistíme, že u těchto hrobů hodnocených jako nadměrné se bude pohybovat od 59 cm (H63) do 176 cm (H108).

U mnoha koster nemáme k dispozici jejich délku, pokusila jsem se ji získat alespoň přibližným změřením z publikovaných plánů a ověřit si tuto metodu u dospělých koster, u kterých známe jejich rozměry. U některých koster byl rozdíl pouhé dva centimetry, u jiných deset centimetrů. Nelze se tedy na takto získané hodnoty spoléhat. I přes pokus o vymezení pevných kritérií pro jednotlivé věkové kategorie je v tomto případě lepší vizuálně zhodnotit plány, pokud jsou k dispozici. Jako příklad uvádím hrob novorozence H63, jehož rozměry byly 102 x 80 cm, tedy podprůměrné, ale přes to je vzhledem k velikosti kostry hodnocen jako nadměrný.

2.3.2 Úprava hrobové jámy

Další jev, který jsem v úpravě hrobové jámy sledovala, byl výskyt stupňovitého upravení stěn. To se v Lumbeho zahradě objevilo u 15 hrobů (H10, H16, H24, H31, H49, H63, H64, H66, H75, H103, H108, H116A, H126, H131 a H137), ale jen u některých z nich (11) šlo pravděpodobně o záměr zmenšit plochu dna. Stupňovitá úprava stěn mohla souviset s dřevěnou konstrukcí v hrobě (Frolík 2014, 22).

Dalším prvkem svědčícím o přítomnosti dřevěné konstrukce (máry, nosítka) mohlo být rozšíření hrobové jámy na jejích kratších stranách, nebo přítomnost žlábků (H7, H40, H53, H79, H84, H141; Frolík 2014, 22 – 23).

Je ovšem otázka, do jaké míry je přítomnost dřevěné konstrukce v hrobě odrazem vyššího společenského postavení zemřelého, pokud ji nedoprovází i výjimečný inventář, jako například u hrobů H40, H49, H63, H66, H75, H137 a H141.

U několika nadměrných hrobů je doloženo použití dřeva při úpravě hrobové jámy: v hrobě H31 byly na dně zaznamenány zbytky rozloženého dřeva. Mohlo se jednat o desku nebo několik širších prken, která pravděpodobně sloužila k úpravě dna hrobové jámy. Dřevo bylo zaznamenáno i nad kostrou, možná se mohlo jednat i o dřevěnou komoru, ale dřevo bočních stěn nebylo doloženo (Frolík 2014, 29).

V hrobě H53 byl pod hlavou mrtvého nalezen žlábek, který mohl indikovat uložení már nebo nosítek do hrobu (Frolík 2014, 30).

Úprava hrobu, která byla podobná hrobové komoře, byla identifikována v hrobě H116A. Stěny, ale ne dno, byly obloženy prkny a mrtvý byl deskou nebo prknem překryt (Frolík 2014, 29).

Zbytky nosítek (tři pruhy ztrouchnivělého dřeva) byly uloženy s nebožtíkem v hrobě H130 (Frolík 2014, 29).

Za jednoznačný doklad elitního pohřbu je považována přítomnost rakve z dlabaného kmene stromu (obr. 5). Tyto rakve jsou na pohřebišti v Lumbeho zahradě dvě: dětské hroby H43 a H59. Ani v jednom z hrobů nebyly zaznamenány stopy po okování rakve. Dlabané rakve nalezené v Lumbeho zahradě jsou prosté, malých rozměrů (H43 – zachované rozměry 86 x 35 cm; H59 – 85 x 25 x 15 cm) a bez kování. Nepatří do stejné kategorie jako rakev z hrobu Boleslava II. v bazilice sv. Jiří (Borkovský 1975, 25 – 28) nebo rakve na pohřebištích ve Starém Městě – Uherském Hradišti (Galuška 2005, 193 – 208). Na pohřebišti ve Starém Městě „Na Valách“ byly hroby s okovanými rakvemi jak bohatě vybavené, tak i bez výbavy. (Např. hrob 22/48 se zlatými a stříbrnými náušnicemi, hrob 366/49 s ostruhami nebo dětský hrob 149/51 bez milodarů; Hrubý 1955, 412; 467; 512). Hrob H43 v Lumbeho zahradě patří k průměrně vybaveným hrobům (kategorie 1a), hrob H59 je bez výbavy. Obě jejich hrobové jámy jsou rozměrnější, ale nejsou hodnoceny jako nadměrné a při jejich úpravě nebyl použit kámen. Hrob H59 se nacházel v centrální části pohřebiště, hrob H43 ležel od něj přibližně 8 m na severovýchod (Frolík – Smetánka 2014, 94 – 95).

Při úpravě hrobové jámy byl použit kámen ve 26 případech, ale jen u šesti hrobů (H3, H9, H15, H50, H75 a H127) byl zaznamenán zával nebo obložení (obr. 5). Nad hrobem H3 byl nad hlavou a nohama pochované ženy věku senilis navršen zával z opukových kamenů, hrob H9 byl kameny obložen po obvodu, u dětského hrobu H15 byly kameny složeny do podoby domečkovitého útvaru. Za zával jsou považovány i tři kameny v ose hrobu H50 (Frolík 2014, 26). Hrob H75 byl obložen opukovými kameny u kratších stěn a hrob H127 byl obložen pěti kameny podél delších stěn. Tři hroby (H3, H9 a H50) jsou jen chudě nebo průměrně vybaveny, ostatní tři jsou bez výbavy.

2.3.3 Mužské hroby s výjimečnými prvky v úpravě hrobové jámy

2.3.3.1 *Bez výbavy*

Mužských hrobů s nadměrnou hrobovou jámou (obr. 4) bylo 7 (H10, H35, H64, H76, H125, H126 a H130), z celkového počtu 16 (bez dvojhrobu H140, ale s hrobem juvenilního jedince H12), tj. 43,75%.

Ve třech hrobech (H10, H35, H126) nebyly nalezeny žádné předměty. Hrobová jáma H10 a H126 byla zmenšena stupni u kratších stěn. Tyto tři hroby se nacházejí na okrajích pohřebiště; H10 na jeho východním okraji, H35 na severním okraji a H126 na západním okraji.

2.3.3.2 *S výbavou*

Čtyři hroby obsahovaly i výjimečnou výbavu. V hrobě H64 bylo nalezeno bronzové zlacené kování pochvy, v hrobě H76 byla nalezena bronzová pozlacená objímka, železný bodec a dvě železné ostruhy s dlouhým bodcem (o tomto hrobu podrobně Smetánka 2006, 157 – 169.), v hrobě H125 byl nalezen stříbrný denár (Jaromír, 1004 – 1012) a v hrobě H130 byly nalezeny dvě železné ostruhy s dlouhým bodcem. Z těchto hrobů měl stupňovitě upravenou stěnu hrob H64, v hrobě H76 ležely dva opukové kameny, v hrobě H125 byl umístěn malý opukový kámen a v hrobě H130 byly zaznamenány tři pruhy ztrouchnivělého dřeva, patrně z nosítek. Hroby H64 a H76 se nacházely v centrální části pohřebiště, přibližně deset metrů od sebe. Hroby H125 a H130 ležely v severní části pohřebiště, na jeho západním okraji, přibližně pět metrů od sebe.

Muži uložení v těchto čtyřech hrobech se dožili věku *maturus* (*maturus* I: H76 a H130, *maturus* II: H64 a H125), muži z hrobů bez výbavy se dožili věku *adultus* I (H10), *adultus* II (H126) a *maturus* II (H35).

2.3.4 Ženské hroby s výjimečnými prvky v úpravě hrobové jámy

2.3.4.1 *Bez výbavy*

Ženských hrobů s nějakým výjimečným prvkem v úpravě hrobové jámy bylo 15 (H3, H7, H9, H16, H31, H49, H51, H53, H66, H79, H89, H92A, H102A, H103, H116A), z celkového počtu 53 hrobů přisouzených ženám, tedy 28,3%; hrobů s jámou alespoň

v jednom rozměru nadměrnou bylo 9 (H16, H31, H51, H53, H89, H92A, H102A, H103 a H116A) tedy 16,9%.

Ve třech hrobech (H49, H66 a H102A) nebyly nalezeny žádné předměty; západní stěna hrobu H49 byla stupňovitě upravena a severovýchodní roh jámy byl zvětšen, západní stěna hrobu H66 byla také stupňovitě upravena a podél kostry bylo zaznamenáno výrazné dřevěné obložení. Mezi obložením a severní stěnou hrobu ležel opukový kámen. Tyto tři hroby se nacházely v centrální části pohřebiště. Hrob H66 je porušen bohatým dětským hrobem H65 vybaveným miniaturními ostruhami (a hrob H65 je porušen mužským hrobem H64 se zlaceným kováním pochvy). Ženy uložené v těchto hrobech se dožily věku adultus I (H49) a matus I (H66 a H102A).

2.3.4.2 S výbavou

Hroby H3 a H92A obsahovaly jen minimální výbavu: v hrobě H3 byla nalezena poškozená stříbrná záušnice s očkem a hrob H92A obsahoval zlomek silně zkorodovaného železa.

Hrob H3 byl nad hlavou a končetinami mrtvé zavalen opukovými kameny uloženými ve více vrstvách nad sebou.

Hrob H3 se nacházel na východním okraji pohřebiště a hrob H92A v jeho centrální části. V zásypu hrobu H3 byla zahloubena jáma dětského hrobu H2 a H92A překrývá mužský hrob H92B. Ženy pohřbené ve zmíněných hrobech se dožily věku senilis.

Čtyři hroby obsahovaly relativně bohatší výbavu: H7, H9, H79 a H89. V hrobě H7 bylo nalezeno pět stříbrných záušnic a náhrdelník z 13 perel (jantarových, křišťálových a skleněných), v hrobě H9 byly dvě stříbrné esovité záušnice čtyři jantarové perly, v hrobě H79 byly čtyři stříbrné záušnice s očkem a pět perel (čtyři křišťálové a křišťálová) a v hrobě H89 byly čtyři stříbrné hrozníčkovité náušnice, stříbrná perla a fragmenty dvou nožů. Hroby H7, H9 a H79 se nacházely na okrajích pohřebiště (H7 a H9 na jeho východním okraji, H79 na jižním okraji) a hrob H89 se nacházel v západní řadě centrální části. V hrobě H7 byly nalezeny stopy dřeva nad a pod kostrou, stěny hrobu H9 byly obloženy opukovými kameny a v hrobě H79 byl pod lebkou žlábek. Ženy pohřbené v těchto čtyřech hrobech se dožily věku matus II (H7 a H79), adultus II (H9 a H89).

Hrobů s bohatou výbavou a s nadměrnou jámou, které lze jednoznačně hodnotit jako elitní, je šest (H16, H31, H51, H53, H103 a H116A). Jak jsem zmínila, všechny tyto hroby mají

nadměrnou hrobovou jámu (obr. 4), hroby H16 a H31 měly všechny čtyři stěny stupňovitě upravené, hroby H103 a H116A měly stupně u západní strany. Za lebkou koster uložených v hrobech H16 a H103 byl položen jeden opukový kámen. Zbytky dřeva v hrobech H31 a H116A naznačují možnost existence vydržené hrobové komory; stopy dřeva se dochovaly i v hrobě H51 a v hrobě H53 byl pod lebkou žlábek. Těchto šest hrobů se nachází v jižní části pohřebiště, přibližně v půlkruhu (východ – jih – západ) kolem centrální skupinky hrobů, nejvzdálenější jsou hroby H16, H31 (východně) a H116A (západně). Ženy, pohřbené v těchto hrobech se dožily věku adultus I (H16, H103), maturus I (H31, H53), maturus II (H116A) a senilis (H51).

Hroby H31 a H103 jsou z těchto vybraných nejméně vybavené: v hrobě H31 se nacházely dvě bronzové zlacené náušnice s oboustranným závěskem, v hrobě H103 bylo uloženo sedm stříbrných záušnic a křišťálová a skleněná perla. Jako výjimečně bohatý inventář hodnotím soubor minimálně šesti záušnic z drahého kovu v kombinaci s dalšími předměty.

Tři hroby (H16, H53 a H116A) obsahovaly stříbrnou kaptorgu. Hrob H116A obsahoval kromě ní ještě stříbrnou náušnici pravděpodobně s oboustranným závěskem a hrozníčkovitou náušnici, bohatší výbava byla v hrobech H16 a H53: v hrobě H16 bylo kromě kaptorgy 13 zlatých bubínkových náušnic, dva zlaté dvouplášťové gombíky, tři zlaté dvojkónické perly a fragmenty stříbrného řetízku a v hrobě H53 byly čtyři bubínkové náušnice ze slitiny zlata a stříbra, čtyři stříbrné bubínkové náušnice, stříbrný nákrčník pletený z drátků, šest perel (skleněné, stříbrné a ametystové) a dva stříbrné zlacené gombíky. Tyto dva nejbohatší hroby se nacházely na východ od centrální skupinky hrobů.

2.3.5 Hroby nedospělých

Jeden dospívající jedinec (25%) byl pohřben v jámě se stupněm u delších stěn (H24 vybavený nožem a záušnicemi s očkem), ale vzhledem k nízkému počtu jedinců z této věkové kategorie (celkem 4, bez dvojhrobu H140, ale s hrobem H12 – v tabulkách počítám jen tři hroby, hrob H12 řadím mezi mužské) nejsou údaje příliš vypovídající.

2.3.5.1 Bez výbavy

Hrobů nedospělých jedinců (bez kategorie juvenis) s alespoň jedním výjimečným prvkem v úpravě hrobové jámy bylo 21 z celkového počtu 65 dětských pohřbů, tj. 32,3%; v nadměrné hrobové jámě bylo pohřbeno 14 dětí, tj. 21,5%.

V sedmi hrobech nebyly s mrtvým uloženy žádné předměty (H40, H50, H59, H63, H75, H105 a H137). Tyto hroby se nacházejí jak na okraji jižní části pohřebiště (H137), tak i v centru (H59, H63, H75) a v jeho okolí (H40, H50, H105).

Hrobová jáma čtyř hrobů byla hodnocena jako nadměrná: H40, H63, H75 a H105. V hrobě H40 byl zaznamenán žlábek ve východní straně jámy a pod kostrou byly stopy dřeva a kolem všech stěn hrobové jámy H63 vedl stupeň, nevýrazně stupňovitě upravena byla i východní stěna hrobu H75, u jehož kratších stěn se nacházel zával z opukových kamenů.

Kámen byl použit ještě u hrobu H50 (tři opukové kameny v ose zásypu kryjící pohřeb pod nimi), na jehož dně byly zachyceny i zbytky dřeva.

Stopy po obložení kostry prkny byly zaznamenány v hrobě H137, jehož západní část byla také stupňovitě upravena.

Kostra v hrobě H59 byla uložena do rakve z vydlaného kmene stromu a byla překryta prknem. Věk dětí uložených v těchto hrobech se pohyboval od infans I (H40, H63 – novorozenci, H75, H105 – kojenci), do infans II (H50 – 1,5 roku; H59 – asi 9 měsíců a H137 – blíže neurčeno).

Jen jeden předmět – železný nůž – byl nalezen v hrobě H131, jehož jáma byla hodnocena jako nadměrná a u východní stěny byl stupeň. Dítě uložené v tomto hrobě bylo věku infans II (asi dva roky).

2.3.5.2 S výbavou

V hrobě H131 byl nalezen železný nůž. Východní strana hrobové jámy byla stupňovitě upravena a podél kostry byly zaznamenány stopy dřeva, patrně po obložení kostry prkny. Hrobová jáma byla hodnocena jako nadměrná. Hrob H131 se nachází na západním okraji pohřebiště, spíše v jeho severní části. Věk pohřbeného dítěte byl infans II (kolem dvou let). Skleněné a jantarové perličky se našly v hrobech H15 a H141. V ose hrobu H15 byl vybudován domečkovitý příkrov z opukových kamenů. Perličky v něm nalezené byly čtyři skleněné a jedna jantarová kvádříkovitá.

Pět kusů drobných skleněných perliček bylo nalezeno v hrobě H141. Ve východní a západní části jámy byly zaznamenány pravděpodobné stopy transportního podkladu pod kostrou. Věk dětí pohřbených v těchto hrobech byl infans II (pod jeden rok – H15 a 2 – 3 roky - H141). Oba hroby se nacházejí ve východní části pohřebiště, H15 blíže k centru, H141 dále na severovýchod.

Ve dvou hrobech, se kromě dalších předmětů, našlo dřevěné věderko (H29, H43). Hrob H29 byl kromě něj vybaven sedmi skleněnými olivovitými perlami, hliněnou nádobou a nožem. Jeho hrobová jáma byla hodnocena jako nadměrná a podél pravé strany kostry byl zaznamenán zbytek ztrouchnivělého dřeva.

V hrobě H43 bylo kromě vědra uloženo devět olivovitých perel, bronzová rolnička a dvě poškozené stříbrné náušnice. Kostra byla uložena v dlabané rakvi z kmene stromu. Oba hroby se nacházejí východně od centrální části pohřebiště, asi tři metry od sebe. Děti pochované v těchto hrobech se dožily věku infans II (9 – 12 měsíců – H29, 2,5 roku – H43).

Ve třech hrobech, které nesou výjimečné znaky v úpravě hrobové jámy i svým vybavením, byly nalezeny miniaturní zbraně nebo ostruhy (H44, H65 a H74B). Jámy všech těchto tří hrobů byly hodnoceny jako nadměrné (obr. 4).

V hrobě H44 byla nalezena miniaturní železná sekerka, v hrobě H65 byly nalezeny dvě miniaturní železné ostruhy s dlouhým bodcem, železný nůž se stopami tausování, zlomky železa a bronzového plechu a skleněná perla a v hrobě H74B byla nalezeny miniaturní železná sekera se spuštěným ostřím, modrý skleněný závěsek, železný nůž, měděná kulovitá rolnička a dva měděné zlacené gombíky.

Hrob H65 se nachází v centrální skupině hrobů, je porušen hrobem H64 a porušuje hrob H66; hrob H74B leží na jižním okraji centrální skupiny a je porušen hrobem H74A a hrob H44 je nedaleko jižního okraje pohřebiště. Všechny tři děti byly pohřbené ve věku infans II (asi 2 roky – H44, H74B a 3 roky – H65).

Kámen při úpravě hrobové jámy byl použit u hrobů H78, H84 a H106. V hrobě H78 byly tři kameny položeny u západní stěny, čtyři u východní a tři u jižní. V hrobě byly nalezeny tři měděné zlacené rolničky a fragmenty železného nože. V hrobě H84 byly kameny položeny v severozápadním rohu jámy a po pravé straně hrudi pohřbeného. V hrobě byly nalezeny dva měděné zlacené gombíky, dvě stříbrné esovité záušnice se stopami zla-

cení, šest hrozníčkovitých stříbrných náušnic, jedenáct skleněných a čtrnáct jantarových perel, zlomky nože, bronzový prsten a skořápky vajec. V hrobě H106 byl položen kámen u jižní stěny. V hrobě byla nalezena stříbrná záušnice s očkem, náhrdelník ze skleněných perliček (celkem 115), tři stříbrné a jedna skleněná perlička a fragmenty nože. Hrobové jámy H78 a H106 byly hodnoceny jako nadměrné, v hrobě H84 byly u západní a východní strany zaznamenány příčné žlábký. Věk pohřbených dětí byl infans II (3,5 roku – H78 a 1,5 – 2 roky – H106) a infans III (kolem 10 let – H84). Hroby H78 a H106 se nacházejí blízko jižního okraje pohřebiště, hrob H84 leží nedaleko od centrální skupiny hrobů směrem na jih.

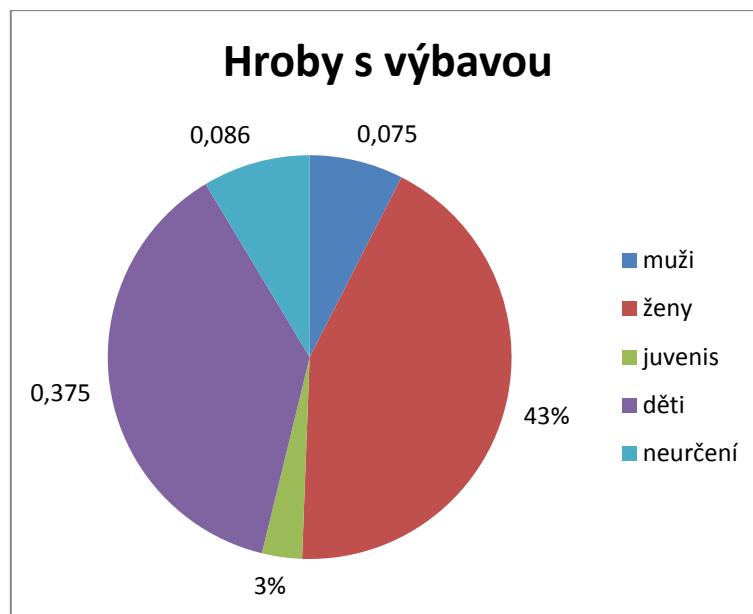
Náhrdelník z 94 skleněných perliček byl nalezen v hrobě H104, jehož hrobová jáma byla hodnocena jako nadměrná. Kromě náhrdelníku byly v hrobě nalezeny čtyři měděné zlacené gombíky, šest stříbrných záušnic s očkem, fragmenty nože, poškozená stříbrná hrozníčkovitá náušnice se stopami zlacení a zlomky vaječných skořápek. (Více o skořápkách např.: Smetánka 2014, 117 – 128; Smetánka 2003, 17 – 24). Věk pohřbeného byl infans II (kolem 2,5 let). Hrob se nacházel jižně, nedaleko od centrální skupiny hrobů.

Hrobová jáma hrobu H108 byla na užších stranách stupňovitě upravena, hodnocena jako nadměrná a byly v ní zaznamenány stopy dřeva. Dítě ve věku infans II (3 roky) bylo vybaveno zlacenými gombíky, jantarovými perlami, stříbrnou záušnicí s očkem, náušnicí, železným nožem a stříbrnou kulovitou perlou s granulací. Hrob se nachází na jihozápadním okraji pohřebiště.

V hrobě H110 bylo nalezeno deset stříbrných esovitých záušnic a železný nůž. Jeho hrobová jáma byla hodnocena jako nadměrná a nacházel se v jižní části pohřebiště, na jeho západním kraji. Věk pohřbeného dítěte byl infans II (asi 2,5 roku).

2.4 Rozdělení hrobů podle jejich výbavy

Ze 148 evidovaných hrobů bylo přídavkem vybaveno 93 (62,8%). Z toho bylo 7 (7,5%) mužských hrobů, 40 (43%) ženských hrobů, 3(3,2%) hroby juvenilních jedinců, 35 (37,5%) hrobů dětí a 8 (8,6%) hrobů dospělých neurčených jedinců (viz graf 5)

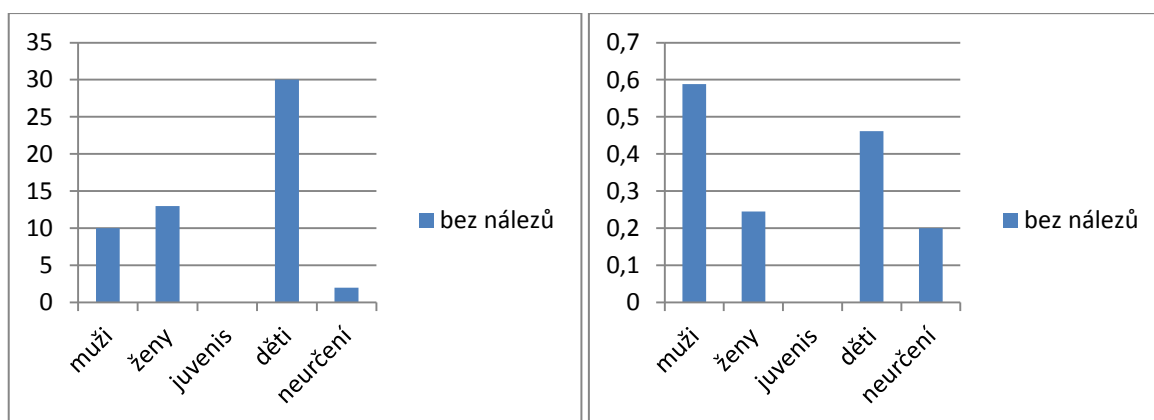

Graf 5: Rozdělení vybavených hrobů: nejvíce vybavených hrobů patřilo ženám, pak dětem. Jen přibližně 19% vybavených hrobů patřilo mužům, neurčeným a juvenilním jedincům.

S přihlédnutím k rozdělení majetkových skupin společnosti podle V. Hrubého (1955, 326) na pohřebišti ve Starém Městě Na Valách, jsem hroby s inventářem z Lumbeho zahrady rozdělila do sedmi skupin (obr. 5; obr. 6): 0a – chudé (hroby s nálezy ulit, nedefinovaných zlomků kovu a zlomky keramiky), 0b – chudé, s minimální výbavou (nůž, fragmenty kování/zlomek kovu), 1a – průměrně vybavené (hroby bez nože, s jedním párem bronzových nebo stříbrných náušnic/záušnic, závěsky, korálky nebo nádobou), 1b – průměrně vybavené, s nožem (hroby, v nichž jsou kromě nože bronzové nebo stříbrné náušnice/záušnice, závěsky, korálky, rolničky, nádoby), 2 – bohaté (hroby s nožem, bronzovými nebo stříbrnými náušnicemi/záušnicemi, předměty z předchozích skupin, se sekýrami, ostruhami nebo jedním zlatým, nebo více zlacenými šperky), 3 – velmi bohaté (hroby vybavené nožem, předměty z předchozích skupin, dvěma páry a více zlatých šperků a dalšími zbraněmi) a 4 – knížecí hroby (vybavené kromě výše zmíněných předmětů i mečem, nezvyklými šperky nebo jinými předměty spojovanými s odznaky knížecí moci.) a které na tomto pohřebišti nejsou zastoupeny (nejblíže jim je hrob H76).

2.4.1 Hroby bez výbavy

Hrobů bez předmětů (viz graf 6 a 7) bylo na pohřebišti 55 (37,2%). Poměrně málo hrobů bez výbavy se nachází na jižním okraji pohřebiště (jen hroby H45, H105 a H109), jinak se vyskytují především ve východní, západní a severozápadní části pohřebiště a také v centrální skupině hrobů (např. H66). Deset hrobů patřilo mužům (58,8% z celkového počtu 17 mužských hrobů, s hrobem juvenilního jedince v hrobě H12 a včetně dvojhrobu), 13 ženám (24,5% z celkového počtu 53 ženských hrobů), 30 dětem (46,2% z celkového počtu 65 hrobů nedospělých jedinců, bez kategorie juvenis) a dva antropologicky neurčitelným jedincům (20% z celkového počtu 10 neurčených).

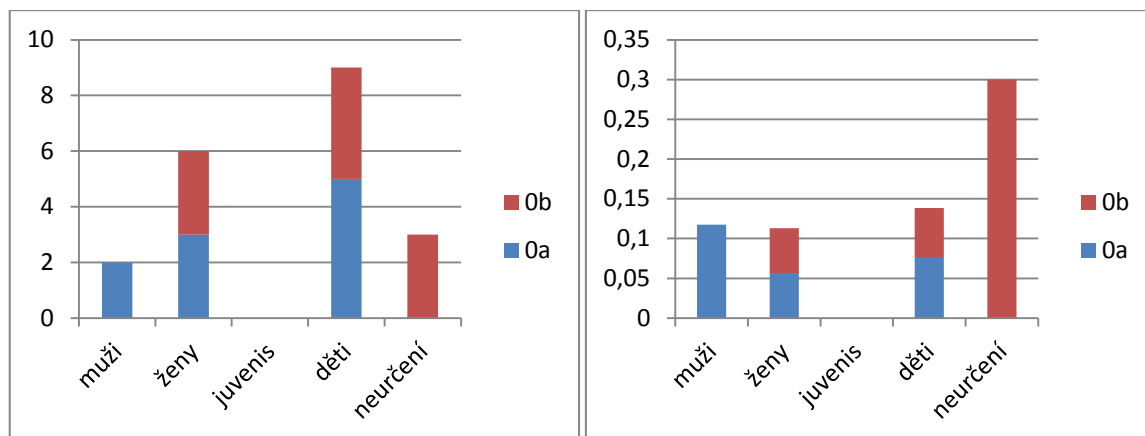

Graf 6 a 7: Tyto grafy ukazují absolutní (graf 6) a procentuální (graf 7) rozložení nevybavených hrobů u mužů, žen, juvenilních jedinců, dětí a neurčených. Nejvyšší počet nevybavených hrobů patřil dětem, ale v procentuálním vyjádření bylo nejvíce nevybavených hrobů mužských. Tento údaj je však zkreslen nízkým celkovým počtem mužských hrobů a hrobů neurčených jedinců.

2.4.2 Hroby s chudou výbavou (skupina 0a a 0b)

Chudě vybavené hroby (graf 8 a 9; obr. 5; obr. 6) se nacházejí převážně v severozápadní části pohřebiště a v bezprostřední blízkosti směrem na západ od centrální skupiny. Hrobů ze skupiny 0a bylo 10 (6,8%). Dva patřily mužům (12,5%), tři ženám (5,66%), pět dětem (7,69%).

Hroby 0b byly roztroušeny po celém pohřebišti a jejich počet byl tentýž (10; 6,8%). Tři patřily ženám (5,66%), čtyři dětem (6,15%) a tři neurčeným jedincům (30%).

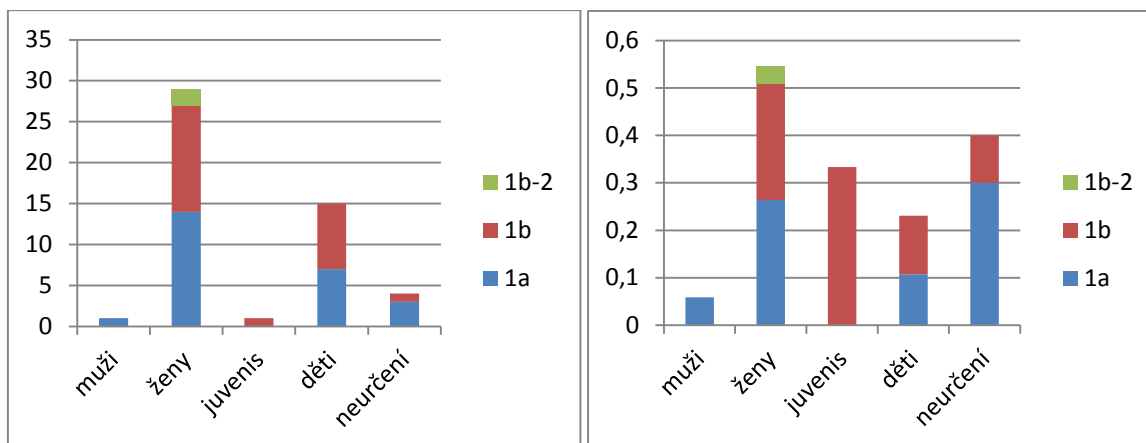
Graf 8 a 9: Absolutní (graf 6) a procentuální (graf 7) vyjádření poměru chudě vybavených hrobů. Nejvíce chudých hrobů patřilo dětem a ženám. Procentuální zastoupení neurčených hrobů je zkresleno jejich nízkým počtem.

2.4.3 Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)

Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b, obr. 5; obr. 6) jsou rovnoměrně rozmístěné po celém pohřebišti. Počet hrobů (viz graf 10 a 11) ve skupině 1a bylo 25 (16,9% z celkového počtu 148 hrobů). Jeden hrob patřil muži (5,88%), 14 hrobů patřilo ženám (26,41%), sedm dětem (10,76%) a tři neurčeným jedincům (30%).

Do skupiny 1b patří 23 hrobů (15,5%) – třináct hrobů patřilo ženám (24,52%), jeden juvenilnímu jedinci (33,33%), osm dětem (12,3%) a jeden neurčenému jedinci (10%).

Dva ženské hroby – 1,3% z celkového počtu hrobů a 3,77% z celkového počtu ženských hrobů – (H31 a H81) hodnotím na rozhraní skupin 1b – 2. V hrobě H31 byly nalezeny dvě zlacené esovité záušnice a zlomky nádoby a v hrobě H81 bylo nalezeno osm stříbrných hrozníčkovitých náušnic a dva nože. Další předměty nepotvrdily vyšší majetkové postavení mrtvých, ale díky zlacení (v případě hrobu H31) a počtu náušnic v hrobě H81, jejichž výroba byla časově velmi náročná, nelze hroby hodnotit jen jako průměrné.

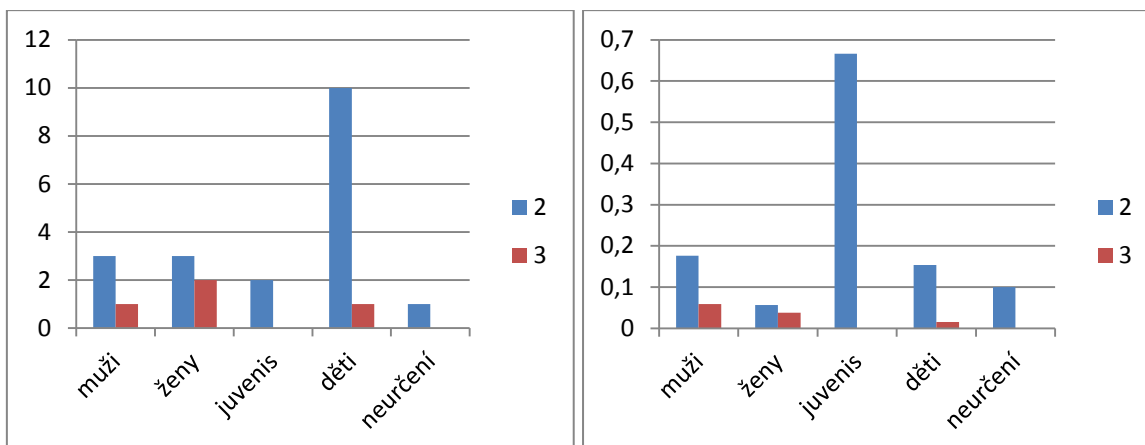

Graf 10 a 11: Hroby průměrně vybavené v absolutních (graf 10) a procentuálních (graf 11) hodnotách. Největší počet průměrně vybavených hrobů patřil ženám a dětem. Vysoké je procentuální zastoupení neurčených a juvenilních jedinců, což je opět zkresleno jejich celkovým nízkým počtem.

2.4.4 Bohaté a výjimečně vybavené hroby (skupina 2 a 3)

Bohaté hroby (skupina 2, obr. 5; obr. 6) se nacházely na téměř celé ploše pohřebiště, kromě východního a severního okraje. Jejich celkový počet (viz graf 12 a 13) byl 19 (12,92%). Tři hroby patřily mužům (17,6%), tři ženám (5,66%), dva juvenilním jedincům (66,66%), deset dětem (15,38%) a jeden neurčenému jedinci (10%).

Velmi bohaté hroby (skupina 3, obr. 5; obr. 6; viz graf 12 a 13) byly na pohřebišti v Lumbeho zahradě jen čtyři (2,7%). Dva patřily ženám (H16, H53 – 3,77%), jeden dítěti (H67 – 1,53%) a jeden muži (H76 – 5,8%). Kromě hrobu H16, který ležel nedaleko východního okraje pohřebiště, se ostatní hroby nacházely uvnitř nebo v blízkosti centrální skupiny hrobů. Ostatní hroby tyto čtyři respektovaly, kolem nich byl ponechán poměrně volný prostor a nejsou nijak narušovány. Hroby H16, H53 a H76 patří dospělým jedincům (H16 a H53 ženám ve věku adultus I a maturus I, H76 muži ve věku maturus I) a H67 dítěti ve věku infans I.

Graf 12 a 13: Absolutní (graf 12) a procentuální (graf 13) zastoupení bohatě (skupina 2) a výjimečně (skupina 3) vybavených hrobů. Nejvíce bohatých hrobů patřilo dětem a nejvíce výjimečných hrobů patřilo ženám. Procentuální vyjádření je zkresleno nízkým celkovým počtem mužů, neurčených a juvenilních jedinců na pohřebišti. Počet výjimečných hrobů dospělých převažuje nad počtem výjimečných dětských hrobů.

Tyto hroby se řadí do majetkových tříd 1b (H1), 1b-2 (H81), 2 (H47, H52, H82, H99, H100, H111, H112, H115, H117) a 3 (H67). Mezi výjimečné hroby se řadí jen svou výbavou, ale ne úpravou hrobové jámy (jedním z kritérií je i počet záušnic, jako výjimečný jsem hodnotila počet alespoň šesti záušnic v hrobě, což se odráží i na přítomnosti tabulkově pouze „průměrně“ vybavených hrobů mezi vybranými).

2.4.5 Popis hrobů s výjimečným inventářem

2.4.5.1 Mužské hroby

Žádný hrob muže nebyl v Lumbeho zahradě výjimečný jen svým inventářem, jejich výjimečnost se odráží spíše v úpravě hrobové jámy (obr. 7) a v kombinaci s odznakem jezdce (viz výše).

2.4.5.2 Ženské hroby

Hroby s výjimečným inventářem, ale bez výjimečné hrobové jámy, antropologicky určené jako ženské, byly tři (H81, H82 a H100), tedy 5,6%. Jejich počet stoupne na pět, pokud přičteme i hroby osob neurčeného pohlaví, ale s ženským inventářem (H1 a H117), celkem tedy 9,4% (obr. 7).

V nejchudším hrobě H1 bylo nalezeno osm stříbrných záušnic s očkem a fragment železného nože a v hrobě H81 bylo nalezeno osm stříbrných hrozníčkovitých náušnic a zlomky dvou železných nožů. V tomto hrobě byly zaznamenány nad kostrou zbytky dřeva. Tento hrob byl narušen, kosti dislokovány. Hrob H1 se nacházel na východním okraji pohřebiště, hrob H81 nedaleko jeho jižního okraje. Žena pohřbená v hrobě H81 se dožila věku adultus I, kostra v hrobě H1 se dožila věku maturus I.

Ve třech hrobech žen byly nalezeny stříbrné kaptorgy (H82, H100 a H117). V hrobě H82 byl kromě dvou stříbrných kaptorg nalezen stříbrný třípramenný nákrčník rozdělený pěti filigránovými košíčky na šest dílů (jeho součástí byly i dvě zmíněné kaptorgy), dvanáct stříbrných bubínkových náušnic, pět jantarových perel a zlomek železného nože.

V hrobě H100 byl kromě kaptorgy náhrdelník z křišťálových, chalcedonových, stříbrných a skleněných perel a čtrnáct stříbrných esovitých záušnic.

V hrobě H117 bylo mimo kaptorgu nalezeno pět stříbrných esovitých záušnic, náhrdelník z chalcedonových, jantarových, křišťálových, skleněných perel a drobných skleněných perliček, fragmenty železného nože a několik neurčitelných předmětů. Věk nebožtíků pohřbených v těchto hrobech byl adultus I (H82 a H100) a maturus (H117). Hrob H82 se nacházel jižně od centrální skupiny hrobů a hroby H100 a H117 ležely v severozápadní části pohřebiště, přibližně pět metrů od sebe.

2.4.5.3 Hroby nedospělých jedinců

Ve dvou hrobech juvenilních jedinců (H111 a H115) – tedy u 50% hrobů juvenilních jedinců, pokud počítáme i hrob H12 s juvenilním jedincem mužského pohlaví – byl nalezen výjimečný inventář (obr. 7). Procentuální zastoupení není příliš vypovídající, vzhledem k nízkému počtu hrobů jedinců této věkové kategorie (4 hroby, s hrobem H12 určeném jako mužský a bez dvojhrobu H140).

V hrobě H111 byl nalezen železný nůž s jednostranným odsazením trnu a s oboustranným tausováním měděnými a stříbrnými pásky.

V hrobě H115 bylo nalezeno jedenáct stříbrných hrozníčkovitých náušnic, dva stříbrné gombíky a dva gombíky měděné pozlacené a zlomky dvou nožů a náušnic.

Oba hroby se nacházejí blízko západního okraje jižní části pohřebiště, přibližně osm metrů od sebe. Mezi nimi je volný prostor bez dalších zjištěných hrobů.

V pěti hrobech dětí (H47, H52, H67, H99 a H112), tj. 7,7%, byl nalezen výjimečný inventář (obr. 7). V hrobě H47 byl nalezen železný nůž s odsazeným trnem zdobený tausováním z mědi a stříbra. Hrob se nachází na jižním okraji pohřebiště a patřil dítěti věku infans II (4 roky). Dva hroby (H67 a H112) byly vybaveny jen záušnicemi – v hrobě H67 bylo nalezeno jedenáct zlatých záušnic s očkem, v hrobě H112 jen dvě bronzové pozlacené záušnice s očkem. Vzhledem k hodnotě kovu není překvapující, že hrob H67 se nacházel v centrální skupině hrobů. Hrob H112 ležel na západním okraji jižní části pohřebiště.

Děti pochované v těchto hrobech se dožily věku infans I (H67) a infans II (H112 – asi 6 let).

Hroby H52 a H99 byly vybaveny více předměty – v hrobě H52 byly nalezeny dva zlacené měděné miskovité medailony, měděná pozlacená záušnice s očkem a hliněná nádoba, v hrobě H99 se nacházely dvě bronzové esovité záušnice, pět esovitých záušnic stříbrných, dva měděné pozlacené gombíky a zlomky nože. Hrob H52 se nacházel východně od centrální skupiny hrobů a hrob H99 ležel na severním okraji pohřebiště. Děti pohřbené v těchto dvou hrobech se dožily věku infans II (asi 2 roky – H52 a 2,5 až 3,5 roku – H99).

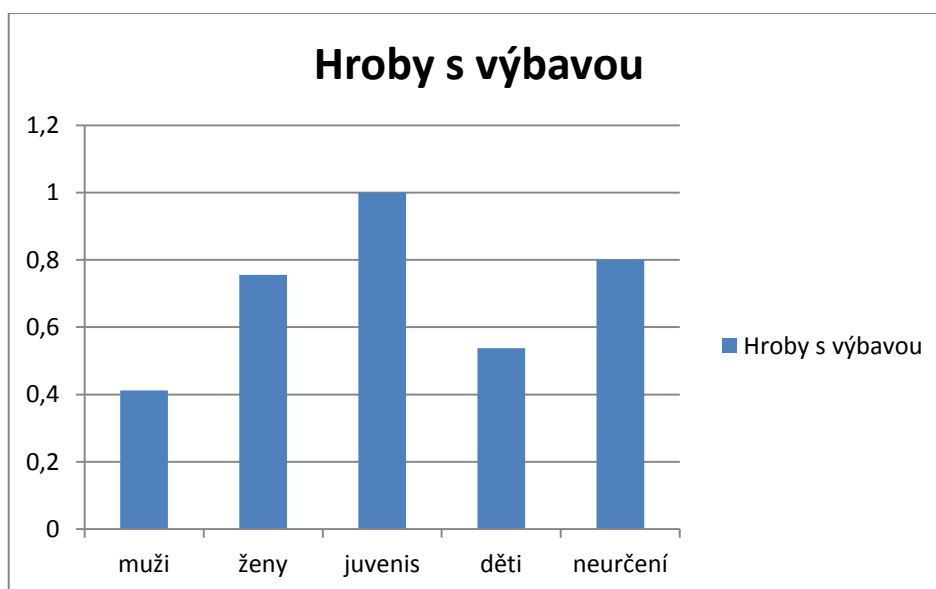
2.5 Závěr

Vzhledem k tomu, že na pohřebiště v Lumbeho zahradě byli nebožtíci ukládáni v době, kdy křesťanství pomalu nastupovalo a pohanství stále přetrvávalo, je velmi komplikované pokusit se o sociální interpretaci. Hrob bez milodarů nebo hrob chudý nelze jednoznačně interpretovat jako hrob chudého jedince.

Pohřebiště samotné se nachází v bezprostřední blízkosti centrální lokality a v hrobech jsou uloženy předměty velké hodnoty (šperky zhotovené ze zlata, stříbra, zlacené, výstroj bojovníků a symbolické předměty, jako například miniaturní ostruhy nebo sekerka v dětských hrobech; obr. 8). Lidé zde pohřbeni měli pravděpodobně blízký vztah ke knížecímu rodu, nejspíš to byli příslušníci družiny a jejich rodiny a další závislé osoby (Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974, 401 – 402).

Podle S. Brathera (2008, 259 – 260) se v sociálním statutu nebožtíka odrážejí i další faktory, kromě majetku a právního postavení, jako věk, pohlaví nebo náboženství.

Celkem bylo na pohřebišti 93 vybavených hrobů, tedy 62,8%, což je nadpoloviční většina. Vybaveny byly všechny tři hroby patřící juvenis (H12 a H140 počítám mezi mužské hroby), mužských je vybaveno 41,2%, ženských 75,5%, dětských 53,8% a neurčených dospělých 80%. Vzhledem k celkovému nízkému počtu mužů (17) a hrobů juvenilních jedinců (3) jsou tyto údaje poněkud zkreslující, přes to je zřetelný vysoký podíl vybavených hrobů (viz graf 14).

Graf 14: Procentuální zastoupení vybavených hrobů mužů, žen, neurčených a juvenilních jedinců a dětí. V kategorii juvenis byly vybaveny všechny hroby (ale jejich počet byl nízký, tedy procentuální vyjádření je zkreslující). Vysoký je počet vybavených hrobů žen, dětských hrobů byla vybavena více než polovina. Více jak 40% mužských hrobů obsahovalo výbavu.

Při srovnání dvou kategorií, jejich počet je alespoň podobný, tedy hroby žen (celkem 53) a dětí (65), zjistíme, že v majetkové skupině 2 je 5,66% ze všech ženských hrobů a 15,38% ze všech dětských hrobů. Poměr je tedy 3 : 10 (ženy : děti), pokud přičteme i hrob neurčeného jedince H117 s výbavou, která téměř jistě patřila ženě, je to 7,54% a poměr je 4 : 10. Ve skupině 2 jsou tři hroby patřící mužům a dva hroby juvenis, což nám při nízkém počtu hrobů patřících těmto jedincům ukazuje vysoké procento – 17, 64% mužských hrobů a dokonce 66,6% dospívajících jedinců. Absolutní hodnoty jsou při srovnání mužů a žen vyrovnané: 3 (4) ženské hroby ku 3 mužským bohatým hrobům.

Pokud se týká skupiny 3, tedy hrobů velmi bohatě vybavených, je poměr také vyrovnaný: 2 ženské hroby, 1 mužský a 1 dětský.

Vysoký počet bohatých dětských hrobů (skupina 2) je patrný i na pohřebištích ve Staré Kouřimi a Kaníně (viz dále). Zvyk ukládat do dětských hrobů bohatou výbavu přetrval déle, než ukládání bohaté výbavy do hrobů dospělých, protože postavení dospělých začíná být symbolizováno jiným způsobem (Profantová 2005, 76).

Na pohřebišti v Lumbeho zahradě lze díky vzájemné blízkosti hřbitova a samotného Hradu očekávat vysoký podíl „elitních“ pohřbů, což rozbor hrobů s inventářem a s výjimečnými prvky v úpravě hrobových jam prokázal.

M. Lutovský (2005, 57 – 62) jako kritéria „knížecího hrobu“ uvádí přítomnost importů, symboly moci, výjimečné umístění vůči okolnímu terénu, jiným hrobům a sídlům a množství práce vložené do budování¹. Pokud bychom hodnotili hroby v Lumbeho zahradě, tak žádný z hrobů zde nesplňuje všechna kritéria; nejbližší se „ideálnímu“ knížecímu hrobu dostane hrob H76 (obr. 9), ve kterém byl uložen vysoký, robustní muž ve věku matus I (40 – 49 let) vybavený dvěma noži, železnými ostruhami s dlouhým bodcem a bronzovou zlacenou objímkou zdobenou lineárním ornamentem (v dutině byly zjištěny stopy dřeva). Tmavý prachový proužek vedl od objímky k železnému bodci. Z. Smetánka (2006, 157 – 169) tento předmět interpretuje jako *banderium*, jezdecký praporec a muže z hrobu H76 jako člena družiny, který v boji nosil praporec se znakem svého pána.

Samotná hrobová jáma byla velkých rozměrů (286 x 109 x 25 cm) a byly v ní umístěny dva velké opukové kameny.

Hrob H76 patří na pohřebišti k nejvýznamnějším, přesto ho nemůžeme chápat jako „knížecí“, podle Lutovského kritérií, ani v kontextu samotného pohřebiště a blízkého Hradu.

Další mužský hrob H130 (obr. 9) se znaky vyššího společenského postavení, ostruhami s dlouhým bodcem, byl kromě nich vybaven už jen nožem. Mrtvý byl uložen do velké hrobové jámy (272 x 113 x 61 cm) nejspíše na nosítkách nebo márách. Tento hrob vy-

¹ Kritérium náročnosti vybudování hrobu a množství práce do něj investované je kategorie těžko odhadnutelná a souvisí spíše s budováním mohyl. Na pohřebišti v Lumbeho zahradě na Pražském hradě mohylové násypy nad hroby nejsou prokázány, ani pravděpodobné. V souvislosti s řadovými pohřebišti je toto kritérium vázané na rozměry hrobové jámy a její další případné úpravy.

niká nad ostatními mužskými hroby, ale bližší interpretaci, než postavení jezdce v družině knížete nebo některého jiného člena knížecí rodiny nelze odvodit.

Poslední dva mužské hroby s výjimečnou výbavou (H64 (obr. 9) s nožem a bronzovým zlaceným kováním pochvy a H125 (obr. 9) s denárem) neobsahovaly inventář dovolující bližší úvahy o postavení nebo majetku pohřbených.

Ženských hrobů, ve kterých se spojuje přítomnost výjimečné výbavy a výjimečné hrobové jámy, je šest: H16 a H53 (obr. 10), H31 (obr. 11), H103 (obr. 13), H116A (obr. 11) a zvláštním případem je hrob H51 (obr. 11). Pět dalších hrobů je výjimečných jen svým inventářem: H1 (obr. 11), H81 (obr. 11), H82 (obr. 12), H100 (obr. 12) a H117 (obr. 12).

Jako nejvýznamnější z nich (obr. 10) hodnotím hroby H16 (vybavený třinácti zlatými bubínkovými náušnicemi s bubínky ve tvaru koňských hlaviček, zlatými gombíky, zlatými dvojkónickými perlami, stříbrnou lichoběžníkovou kaptorgou, železným nožem a stříbrným řetízkem) a H53 (se čtyřmi bubínkovými náušnicemi ze slitiny zlata a stříbra, čtyřmi stříbrnými bubínkovými náušnicemi, stříbrným nákrčníkem, stříbrnou kaptorgou zdobenou koňskými hlavičkami, skleněnými, ametystovými a stříbrnými perlami, stříbrnými zlacenými gombíky a železným nožem) se zlatými předměty, nadměrnou hrobovou jamou, a hrob H31 (obr. 11) s nákladně zbudovanou hrobovou jamou, pravděpodobně vyděvenou, a zlacenými náušnicemi.

Zvláštním případem je hrob, jehož výjimečnost se neodráží ve výbavě drahými předměty, ale v přítomnosti neobvyklého přídatku: jedná se o hrob H51 (obr. 11), který patřil ženě ve věku senilis a která byla nejspíš výjimečná ve společnosti jinými kvalitami než bohatstvím. Její hrobová jáma samotná byla hodnocena jako nadměrná (285 x 90 x 50 – 60 cm). U levé ruky ženy byl nalezen shluk lidských zubů patřících 4 – 5 jedincům² (původně zřejmě uložené ve váčku z organického materiálu) a noži podobný nástroj a u hlavy ležela stříbrná záušnice s očkem (Frolík – Smetánka 2014, 104 – 105). Žena sama byla výjimečná nejen svým věkem dožití, ale i bezzubou mandibulou a dodatečnou manipulací s ostatky. Její lebka byla oddělena a druhotně převrácena týlním otvorem vzhůru. Interpretaci tohoto hrobu se věnoval Z. Smetánka (1988, 47 – 55) a ženu zde pochovanou určil jako strigu.

Tento hrob má blízkou analogii v pohřebišti u Jízdárny. V roce 1982 zde bylo objeveno 12 hrobů. V hrobě 4/82 byl nalezen muž věku senilis, pravděpodobně v dřevěné rakvi

² Jako přídatek byly i lidské zuby uloženy spolu se sv. Ludmilou (za sdělení děkuji prof. Slámovi)

zatížené kameny a vybaven byl železným nožem a 34 dětskými zuby z jednoho jedince uloženými nejspíš ve váčku u pasu (Frolík – Tomková – Žegklitz 1988, 424 – 455).

Hroby, ve kterých leží samostatně juvenilní jedinci, jsou na pohřebišti jen čtyři (H12, ve kterém leží jedinec mužského pohlaví, H24, H111 a H115). Z nich je nejbohatší hrob H115 (obr. 14), ve kterém bylo nalezeno jedenáct stříbrných hrozníčkovitých náušnic, dva stříbrné gombíky, dva pozlacené gombíky, zlomky náušnic a dvou železných nožů.

Druhým hrobem, který je hodnotím jako bohatý, je hrob H111 (obr. 14), ve kterém byl nalezen nůž s oboustranným tausováním mědi a stříbrem v podobě ozdobných pásků.

Jako nejvýznamnější z hrobů dětí hodnotím hroby H67 s jedenácti zlatými záušnicemi s očkem (obr. 16), H65 s miniaturními ostruhami, skleněnou perlou a s železným nožem se stopami tausování (obr. 15), a H74B se zlacenými gombíky, rolničkou, nožem a miniaturní železnou sekerou (obr. 15) s nadměrnou hrobovou jámou a umístěné v centrální části pohřebiště a hrob H84 se dvěma zlacenými gombíky, dvěma stříbrnými esovitými záušnicemi se stopami zlacení, šesti hrozníčkovitými stříbrnými záušnicemi, skleněnými a jantarovými perlami, železným nožem, bronzovým prstenem a skořápkami vajec (obr. 17) se žlábkou v hrobové jámě a blíže k okraji.

Z dětských hrobů jsou významné i hroby H44 s miniaturní železnou sekerkou a jámou hodnocenou jako nadměrnou (obr. 15), H47 s nožem zdobeným tausováním (obr. 15), H52 se dvěma miskovitými měděnými zlacenými medailony, bronzovou trubičkou, nožem, pozlacenou záušnicí s očkem a hliněnou nádobou (obr. 16), H78 se zlacenými rolničkami a železným nožem (obr. 17), H99 se dvěma bronzovými esovitými záušnicemi, pěti stříbrnými esovitými záušnicemi, dvěma měděnými pozlacenými gombíky a železným nožem (obr. 16), H104 se čtyřmi zlacenými gombíky, náhrdelníkem z drobných skleněných perliček, šesti stříbrnými záušnicemi s očkem, stříbrnou hrozníčkovitou náušnicí se stopami zlacení, železným nožem a vaječnými skořápkami (obr. 18), H108 se dvěma pozlacenými gombíky, jantarovými perlami, stříbrnou náušnicí, nožem a stříbrnou perlou (obr. 18) a H112 se dvěma pozlacenými záušnicemi s očkem (obr. 16).

U čtyř těchto hrobů (H44, H78, H104 a H108) je nadměrná hrobová jáma, v hrobě H52 byly nalezeny stopy dřeva, v hrobě H99 byl položen vedle ruky křemencový kámen a hrob H112 měl hrobovou jámu prostou.

Výjimečné jsou i nálezy rakví z kmene stromu v hrobech H43 a H59 (obr. 17). Inventář doprovázel jen dítě v hrobě H43 (bronzová rolnička, olivovité perly, dřevěné věderko a stříbrné náušnice).

V rakvi z kmene dubu je uložen Boleslav II. V jeho rakvi byly zasazeny kované kruhy a železné petlice (Borkovský 1975, 25 – 28), což se nevyskytlo na pohřebišti v Lumbeho zahradě. Dlabané rakve se vyskytovaly i na venkovských pohřebištích (Lahovice: Krumphanzlová a kol. 2013, 19 – 22), kde nejsou chápány jako znak vyššího společenského statutu, protože výroba dlabaných předmětů (koryt, misek apod.) byla obvyklá. Přítomnost dlabané rakve v zázemí centrální lokality a v kontextu pohřbu Boleslava II. je však možné chápat jako znak nákladnějšího pohřbu nebo napodobení pohřbu významného jedince.

3 Pohřebiště „U Libuše“ na Staré Kouřimi

3.1 Úvod

V 9. a především v 10. století patřila Kouřim k největším českým hradištím (přibližně 44 ha) a bylo členěno třemi pásy opevnění na vnitřní, střední a vnější areál. Jezírko U Libuše se nachází v centrálním úvalu (obr. 19), které bylo do areálu hradiště, včetně pohřebiště na jeho břehu, zahrnuto ve 2. polovině 9. století po vybudování střední dřevohlinité hradby. Patrně nedlouho po vybudování střední hradby byla postavena i vnější. Po požáru na počátku 10. století byla znovu postavena střední hradba a doplněná kamennou zdí a na místě předchozí halové stavby byly postaveny velké sruby, interpretované jako dvorec místní elity. Hradbou byl oddělen i prostor s pohřebištěm kolem jezírka. Hradiště zaniklo přibližně v polovině desátého století a koncem desátého století bylo založeno nové hradiště U sv. Jiří, jež sloužilo jako přemyslovské správní centrum (Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 135 – 141).

Pohřebiště U Libuše bylo objeveno roku 1956 a zkoumáno do roku 1958. Bylo zde zachyceno 150 hrobů, přičemž je pravděpodobné, že původní počet hrobů byl vyšší (Šolle 1959, 358 – 359). Pohřebiště bylo na západní straně vymezeno břehem jezírka a v mladší fázi bylo oploceno jednoduchým plotem z kulatiny, na jižní straně vedl příkop vnitřního valu. Ohrazení na severní a východní straně nebylo zachyceno (Šolle 1959, 359). Pohřebiště bylo rozčleněno do sítě sektorů (viz plán pohřebiště s vyznačenými čísly sektorů, obr. 20). Pro potřeby této práce jsem překreslila a zjednodušila původní plán pohřebiště, neboť plán zveřejněný v publikaci (Šolle 1966, obr. 6; str. 36) se mi nepodařilo naskenovat v odpovídající kvalitě a měla jsem problém s dohledáváním čísel hrobů (hroby č. 133 a 139), a plán připojený k nálezové zprávě (č. j. 5685/57), který mi laskavě poskytl Archeologický ústav, už je poznamenaný časem a poškozený (viz obr. 20).

3.2 Demografie pohřebiště

3.2.1 Dospělí

V 161 hrobových jamách bylo uloženo přibližně 158 koster, v devíti jamách nebyla kostra vůbec zjištěna. Vycházím z údajů z prací M. Šolleho (1959, 353 – 506, 1966, 255 – 274) a z článku J. Chochola, M. Blajerové a H. Palečkové uveřejněném v Památkách archeologic-

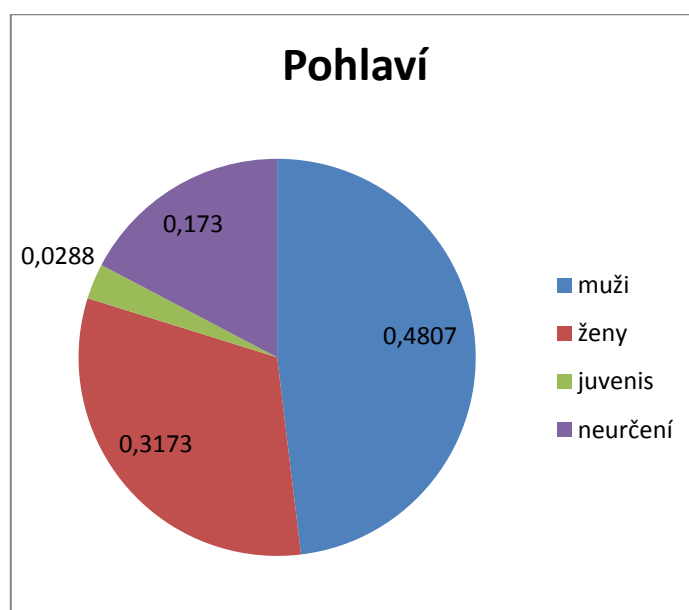
kých (1960, 294 – 331, tab. 20). Určit s naprostou jistotou počet pohřbených není snadné, vzhledem k tomu, že mezi pracemi jsou nesrovnalosti a některé pozůstatky jsou v jedné hodnoceny jen jako příměsi, ve druhé nejsou zmíněny vůbec a naopak. Jedná se o hrob 3 (kde J. Chochol uvádí pozůstatky dvou žen, ale v M. Šolle ve své tabulce uvádí jen jednu), 13 (ve kterém J. Chochol identifikoval kosti dalších dvou mužů), 14 (kde by měly být pozůstatky dvou dětí), 47 (s kostmi druhého většího dítěte), 49 (kde mimo dvou dospělých byly zaznamenány i kosti dětské) a naopak, v hrobě 121 M. Šolle uvádí pozůstatky ženy a dítěte, ale J. Chochol zde zaznamenal jen starší ženu a v hrobě 143 M. Šolle uvádí kromě ženy ještě neurčeného jedince (viz tabulka, obr. 21).

V tabulce (obr. 21) je uvedené pohlaví i v případech, kdy není zachována kostra a pohlaví je určeno na základě archeologických nálezů (např. hrob 55, 106b).

3.2.1.1 Pohlaví

Na pohřebišti bylo pochováno 104 (65,8%) dospělých (včetně kategorie juvenis) a 54 (34%) dětí (včetně kategorie infans III-juvenis).

Většina koster dospělých, celkem 50, byla určena jako mužská (48%), 33 koster bylo ženských (32%), 3 patřily jedincům věku juvenis (3%) a 18 zůstalo neurčených (17%, viz graf 15; obr. 22).

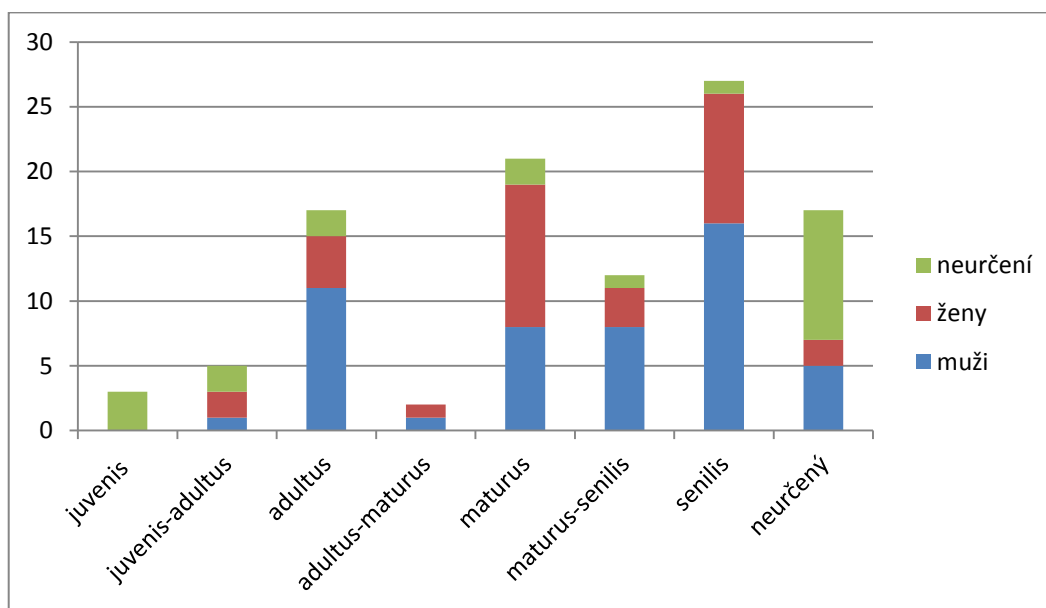

Graf 15: Zastoupení dospělých osob na pohřebišti: téměř polovina hrobů patřila mužům. Pokud by všechny hroby neurčených jedinců patřily ženám, byl by počet vyrovnaný.

3.2.1.2 Věk

Dospělí nalezení na pohřebišti „U Libuše“ byli rozřazeni do věkových kategorií juvenis (14 – 20 let), adultus (do 40 let), maturus (do 60 let) a senilis (nad 60 let). Několik jedinců je určeno na hranici kategorií, např. maturus-senilis (viz graf 16).

Do kategorie juvenis patří 3 jedinci neurčeného pohlaví (počet neurčených jedinců je tedy celkem 21), v kategorii juvenis-adultus je 5 jedinců (jeden muž, dvě ženy a dva neurčení), v kategorii adultus je 17 jedinců (jedenáct mužů, čtyři ženy a dva neurčení), v kategorii adultus-maturus jsou 2 jedinci (muž a žena), v kategorii maturus je 21 jedinců (osm mužů, jedenáct žen a dva neurčení), v kategorii maturus-senilis je 12 jedinců (osm mužů, tři ženy a jeden neurčený), v kategorii senilis je 27 jedinců (šestnáct mužů, deset žen a jeden neurčený) a v celkem sedmnácti případech nebylo možné věk určit (u pěti mužů, dvou žen a deseti neurčených).

Graf 16: Zastoupení pohlaví v jednotlivých věkových kategoriích. Vysoký je počet osob, které se dožily stařeckého věku. V tomto věku bylo pochováno nejvíce mužů. Nejvíce žen zemřelo ve věku maturus.

Nejvíce mužů bylo pochováno ve věku senilis (16, tedy 32% ze všech mužů na pohřebišti), 11 jich zemřelo ve věku adultus (22%), věku maturus se dožilo 8 mužů (16%) a do katego-

rie matus-senilis bylo zařazeno též 8 mužů (16%). Po jednom muži je v kategoriích juvenis-adultus a adultus-matus (2%) a u 5 mužů (10%) nebylo možné věk určit.

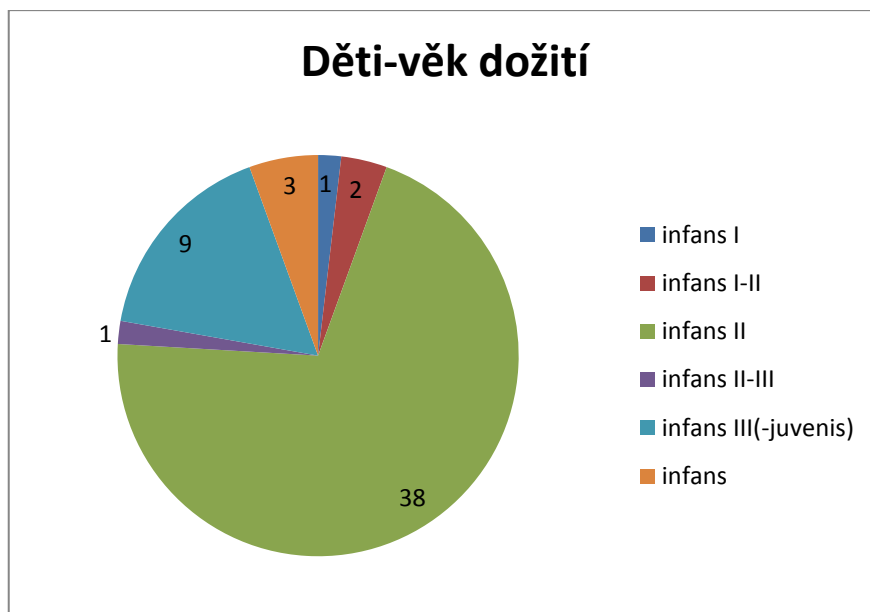
Nejvíce žen, 11, se dožilo věku matus (tedy 33% z celkového počtu žen na pohřebišti), 10 žen bylo pochováno ve věku senilis (30%), 4 ženy byly pochovány ve věku adultus (12%), 3 byly zařazeny do kategorie matus-senilis (9%), 2 patří do kategorie juvenis-adultus (6%), 1 žena zemřela ve věku adultus-matus (3%), a u dvou (6%) byl věk neurčený.

U většiny jedinců (10) neznámého pohlaví nebylo možné určit ani věk (47%), 3 jedinci byli pochováni ve věku juvenis (14%), po 2 jedincích bylo v kategoriích juvenis-adultus, adultus a matus (9,5%) a po jednom jedinci v kategoriích matus-senilis a senilis (4,5%).

Na pohřebišti „U Libuše“ je patrný nárůst počtu pohřbených věku senilis u žen i u mužů (kterých je právě v kategorii senilis nejvíce). V případě žen je málo jedinců pohřbených ve věku adultus, nejvíce jich bylo pochováno ve věku matus. Více mužů se dožilo věku adultus, než matus, ale jejich počty jsou poměrně vyrovnané (11 : 8). Pochopitelný je vysoký počet koster neznámého pohlaví a neurčeného věku, který většinou vyplývá ze špatného dochování pozůstatků.

3.2.2 Nedospělí jedinci

Většina dětí (70%), 38 z celkového počtu 54, bylo pohřbeno ve věku infans II. Do kategorie infans I a infans II-III lze řadit jen po jednom jedinci (necelá 2%), 9 dětí (17%) bylo pochováno ve věku infans III (včetně infans III-juvenis) a 2 děti byly pohřbeny ve věku infans I-II. V případě 3 dětí nebylo možno věk blíže určit (viz graf 17).

Graf 17: Rozdělení dětí podle věku dožití: nejvíce dětí bylo pohřbeno ve věku *infans II* (70%), velmi málo bylo nalezeno jedinců ve věku *infans I*, *infans I-II* a *infans II-III*. Děti, které zemřely ve věku *infans III* a *infans III-juvenis* bylo 17%.

3.3 Uspořádání pohřebiště

Areál pohřebiště byl vymezen průběhem vnitřního valu a břehem Libušina jezírka. Největší koncentrace hrobů byla v centrální části pohřebiště a počet hrobů řídne směrem na východ a severovýchod. Přesto, že na pohřebišti docházelo ke vzájemnému porušování hrobových jam, lze rozeznat ne zcela pravidelné řadové uspořádání (obr. 23). Čtyři až pět řad orientovaných ve směru SZ-JV respektuje průběh vnitřního valu (např. v centrální části).

Porušování spodních hrobů mladšími je častější ve vnitřním prostoru pohřebiště (obr. 24), u hrobů blíže k okraji směrem k Libuši ke vzájemnému porušování nedochází. V centrální skupině hrobů častěji dochází k nepravidłnostem v orientaci (Šolle 1966, 35).

Kromě hrobek 151 (kde není znám pohřební ritus) a 152 (s pohřbem druhotně žárovým) byl ritus kostrový a orientace většiny pohřbů byla hlavou k jihozápadu nebo k západu, i když ve starších hrobkách orientace kolísala (např. hrob č. 110 otočený o 90 stupňů, obr. 23). Kostry byly většinou uloženy v natažené poloze na zádech (Šolle 1959, 360 - 363).

3.3.1 Orientace hrobů

M. Šolle (1966, 35 – 50) rozlišil na pohřebišti hroby podle jejich orientace (obr. 23) do skupin A (hluboké hrobky s nepravidelnou orientací), B1 (hroby s orientací k jihozápadu), B2 (hroby orientované k západu nebo k JZZ) a malá skupina B3 (skupina se severozápadní orientací), (viz přehled hrobů Šolle 1966, 47 – 50).

Všechny hluboké hrobky (hroby 55, 86, 110, 120, 132, 151 a 152), které se staly základem pohřebiště a zaplňovaly prostor mezi vnitřním valem a jezírkem přiřadil M. Šolle (1966, 42 – 43) do skupiny A (obr. 25). Zdá se, že se začalo pohřbívat v řadě blíže vnitřnímu valu, což potvrzuje jak hrobka 55, tak hrob s kremací č. 152. Podle rozmístění těchto velkých hrobek lze uvažovat o tom, že nad hroby byl navršen mohylový násep (což je patrné na volném prostoru a uspořádání sousedních hrobů do oblouku kolem hrobky 152, viz mapa) nebo větší rov a že hroby 132 a 151 (4/57) byly snad překryty společně.

Spodní hrobky nemají stejnoměrnou orientaci, jsou vylámané ve skále, prostorné a bohaté. Horní hroby jsou prostorově omezenější a opatřeny kamenným obložením. Výbava spodních hrobů má starobylý ráz a výbava horních (přes některé VM tradice, např. bradati-ce) má vesměs materiál mladší povelkomoravský (ostruhy s dlouhým bodcem, maďarský sekeromlat; Šolle 1966, 40).

Spodní hroby mají větší rozměry (šířku 160 – 190 cm, i hloubku 110 – 114 cm od podbrázdí), v hrobce 151 a 152 byla srubová konstrukce se zídkou, horní hroby byly užší a kameny obložené (Šolle 1966, 273 – 274).

Spočítala jsem průměrnou délku a šířku všech hrobů, u kterých byly rozměry uvedeny. Průměrná velikost hrobů skupiny A (při maximálních uvedených rozměrech) je 243,5 x 193,5 cm. Pokud hroby rozdělíme podle pohlaví nebožtíka (určené antropologicky nebo archeologicky), pak jsou v této skupině tři hroby mužské (včetně hrobu 152, viz Chochol – Blajerová – Palečková 1960, 328 – 329) s průměrnými rozměry max. 258 x 242 cm, jeden ženský hrob (350 x 250 cm) a dva dětské hroby s průměrnými rozměry 175 x 162 cm. V jednom hrobě nebyly nalezeny kostrové pozůstatky (hrob č. 151).

K nejstarším hrobům patří hrob 152 (6/57) vydlabaný v rulové skále. Komora byla vyztužena fošnami a obezděna, pohřeb je uložen na hranici a nedokonale spálen (Šolle 1966, 41-42).

Pokud přijmeme vyčleněnou skupinu A jako horizont nejstarších hrobů na pohřebišti (což potvrzují stratigrafické údaje i inventář hrobů), můžeme k nim přidat i hrob 49b (N. Profantovou zařazen do II. generace knížecích pohřbů, společně s hrobem 55 a 132; Profanto-

vá 2001, 330 – 331; 2006, 235, 237). Vzhledem k rozměrům (250 x 155 x 83 + 30 cm), úpravě hrobové jámy (prostorná jáma má charakter hrobky, byla obložena kameny u hlavy a částečně u nohou, kostra muže ležela na plochem kameni a orientována byla na SZ-JV, stejně, jako např. hrobka 110) a umístění hrobu v centrální části hřbitova sem lze počítat i hrob 92, jehož výbava byla chudá (u kostry byl nalezen nůž s delším řapem a v nohou hrobu byly nalezeny kusy mazanice; Šolle 1966, 264).

Všechny hrobové jámy dospělých ze skupiny A lze hodnotit jako výjimečné, kromě hrobu 49b, jehož hrobová jáma byla porušena mladšími pohřby. Hroby byly vylámaný v rulové skále a obloženy kameny, v hrobce 151 byla srubová konstrukce, u severní strany přiléhala ke srubové stěně kamenná zídka a na straně jižní stál velký na koso postavený kámen připomínající hrobovou stélu (Šolle 1966, 273). Rovněž šachtová hrobka 152 byla jak vyzděná (nejlépe zachováno u JV a částečně u SZ stěny), tak vyždřevená. U SZ strany byla vybudována kamenná lavice, na které leželo spálené dřevo. Pod hranicí bylo odkryto spálené, částečně vydlážděné dno (Šolle 1966, 274). V těchto dvou hrobkách se nenacházel bohatý inventář (v hrobce 151 byly nalezeny střepy z pekáče, dva žernovy a vědro, v hrobce 152 oboustranný kostěný hřeben), přes to jsou hodnoceny jako bohaté, právě díky nákladnému vybudování hrobu.

Hroby 55 a 120 patřily pravděpodobně podle výbavy mužům a jsou hodnoceny jako „knížecí“ (kategorie 4, viz dále). Hrobová jáma č. 55 měla tvar hluboké šachtové hrobky, u SV strany byl menší oválný stupeň a kamenné obložení bylo patrné u podélných stěn a u nohou, méně u hlavy (Šolle 1966, 260). Kamenné obložení v hrobě 120 je výrazné na SV straně, podél níž byly uloženy velké ploché kameny (Šolle 1966, 269).

Ženské hroby kategorie A určené jako ženské jsou hroby 49b (jehož jáma byla nezřetelná, porušena mladšími zásahy) a 110, jehož jáma měla největší rozměry (350 x 250 cm) a byla z větší části vyhloubena ve skále, kamennou podezdívku nelze vyloučit (Šolle 1966, 267 – 268).

Skupina hrobů (B1) je skupina se stejnou orientací (k jihozápadu) a podobným tvarem hrobových jam. Jedná se o centrální skupinu hrobů v pravidelných řadách orientovaných od jihovýchodu k severozápadu a dosahující až ke břehu jezírka (obr. 26). Tyto hroby jsou porušeny mladšími už zřídka, většinou se jedná o dodatečný pohřeb, pravděpodobně příbuzenský. V této skupině jsou rozdílné rozměry hrobů centrálních (hrobky o šířce 140 nebo

dokonce 180cm) a hrobů okrajových (60 – 70 cm). Jejich hloubka se však příliš neliší. Hrobová jáma je často obložená kameny, především u kratších stěn, častěji je používáno dřevo (vyložení nebo podložení pohřbu, truhla). Hroby bohatěji vybavené se nacházejí v centrální části pohřebiště (Šolle 1966, 43 – 44).

Průměrný rozměr hrobů bez ohledu na pohlaví nebo věk je 183 x 83 cm. Mužských hrobů, u kterých je znám alespoň jeden rozměr, je 21 a jejich průměrný rozměr je 226 x 108 cm, ženských je 10 a průměrný rozměr je 201,5 x 79,5 cm a dětských (naprostá většina dětí zemřela ve věku infans II) je 28 a průměrná velikost je 171 x 81,5 cm. V 15 hrobech nebyly nalezeny lidské pozůstatky nebo nebylo možno určit pohlaví pohřbeného, ani podle výbavy.

Hroby především v okrajových částech pohřebiště (především v západním rohu) a orientované hlavou k západu nebo k JZZ (obr. 27) byly označeny jako skupina B2 (Šolle 1966, 46, 50). Hrobová jáma je většinou užší (40 – 90 cm) obdélníková se zaoblenými rohy, širší jsou hroby se silnějším kamenným obložením. Částečné obložení se vyskytlo u většiny hrobů z této skupiny, někdy byly zaznamenány i stopy po dřevěném obložení nebo po rakvi. Hloubka hrobových jam je jen 10 – 20 cm od podbrázdí. V této skupině jsou nejmladší pohřby na pohřebišti, většina hrobů je bez výbavy.

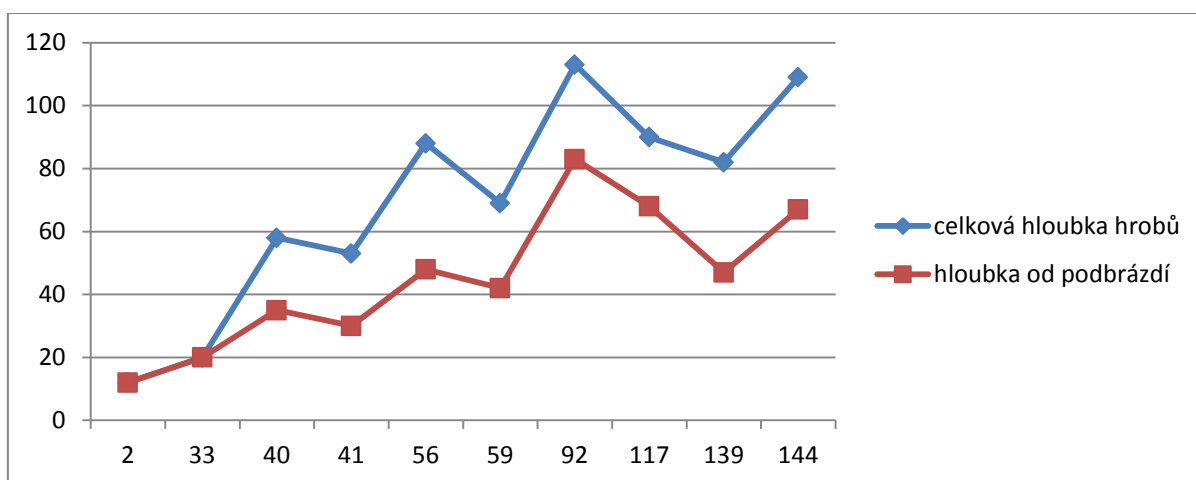
Průměrná velikost hrobové jámy, bez ohledu na věk nebo pohlaví, je 143 x 57 cm. Mužských hrobů, u kterých byl známý alespoň jeden rozměr, bylo 16 a jejich průměrný rozměr byl 185 x 75 cm, ženských bylo 13 a průměrná velikost hrobové jámy byla 188 x 65 cm, hroby jedinců kategorie juvenis byly 3 a průměrná velikost byla 203 x 75 cm a dětských hrobů (většinou infans II a infans III) bylo 11 a jejich průměr byl 146 x 62 cm. Hrobů neurčených jedinců bylo 6.

Nejmenší skupina hrobů (B3) byla orientovaná severozápadně a byla roztroušená v jihozápadní a severovýchodní části pohřebiště (obr. 28). Jedná se spíše o výjimky v orientaci hrobových jam (Šolle 1966, 50).

Šolle do ní řadí hroby č. 2 (s opačnou orientací, viz obr. 28), 92, 33, 40, 41, 56, 57, 59, 68, 139 (hrob 139 je ztotožňován s hrobem 82, ale má odlišnou hloubku a podle údajů v nálezové zprávě č.j. 2663/59 a 5685/57 se hrob č. 139 nacházel v sektoru XXXIIb a byl porušen výzkumem v r. 1956 a hrob 82 byl v sektoru VII, což vzhledem k sousedství sektorů nevylučuje, že by se nemohlo jednat o tentýž hrob, nebo spodní pohřeb v téže hrobové

jámě) a 144. K těmto hrobům jsem přidala hrob 117, vzhledem k jeho orientaci (ačkoli pravděpodobněji se jeví jeho příslušnost do skupiny A, viz obr. 25).

Při zařazování hrobů do skupin jsem vycházela z tabulek na stranách 47 – 50 (Šolle 1966). Některé hroby v ní nejsou vyjmenovány nebo jsou na jiném místě publikace přiřazeny do jiné skupiny (např. hrob 92 je uveden mezi hroby skupiny B1, str. 149 a hrob 117, který by se do této skupiny také dal počítat, mezi hroby A3, 77). Jako pokus o upřesnění příslušnosti hrobů ke zmíněné skupině jsem vytvořila graf s přehledem celkové hloubky hrobových jam všech hrobů této orientace (viz graf 18).

Graf 18: Znárodnění hloubky hrobů skupiny B3. Je pravděpodobné, že vzhledem k různé hloubce patřily hroby skupiny B3 do různých horizontů pohřebiště.

Jak je vidět na přiloženém grafu, hloubka hrobů je značně rozkolísaná. Čtyři hroby (2, 33, 40 a 41) jsou mělké, do 40cm a hrob 59 tuto hranici jen těsně překračuje. Všechny hroby patří dospělým osobám a kromě hrobu 2 (ve kterém byla nalezena jen železná tyčinka přezky; žena pohřbená v tomto hrobě byla tváří otočena k jezírku a měla pokrčená kolena) jsou bez nálezů. Dva hroby (92 a 144) byly hluboké více než 100cm. (Hroby hlubší než 100 cm a mělčí než 40 cm, viz obr. 29). Hrob 144 byl bez nálezů, v hrobě 92 byl nalezen nůž s delším řapem, kusy mazanice, snad z pekáče a jeden atypický střep v zásypu. Kusy mazanice identifikované jako pekáč se na pohřebišti našly ještě v hrobě 151. Příslušnost hrobu 92 do starší skupiny hrobů A je pravděpodobná (viz výše). Hrob 117 by mohl příslušet svým charakterem jak do skupiny A (jedná se o prostornou hrobku o rozměrech 280 x 185 x 68+22, překrytou kamennou deskou a vybavenou olivovitou perlou) tak do skupiny B3 (orientace SZ – JV, umístění v okrajové části pohřebiště).

3.3.1.1 *Otázka chronologické platnosti skupiny B3*

Příslušnost hrobů skupiny A do nejstaršího horizontu existence pohřebiště je poměrně jasně prokázána superpozicí hrobů, především v centrální části pohřebiště (např. hrob 110 překrytý hroby 79, 80, 81 ze skupiny B1 a částečně i 87 ze skupiny B2, hrob 120 překrytý hroby 84 a 119 ze skupiny B1, hrob 132 překrytý hrobem 63 ze skupiny B1 a v jeho těsném sousedství hrob 151 překrytý hroby 64 a 65 ze skupiny B1).

Vztah hrobů 81 (hluboký 42 cm) ze skupiny B1 a 87 (hluboký 46 cm) ze skupiny B2 je nejasný, ani hloubka hrobů není natolik rozdílná, aby mohla jednoznačně odlišit hroby těchto dvou skupin.

Esovité záušnice, které vymezují nejmladší horizont hrobů na pohřebišti (obr. 30), byly nalezeny jak v hrobech skupiny B1 (23, 44, 48 a 90), tak i ve skupině B2 (11, 16, 19, 61 a 100). Hroby se záušnicemi a orientací B1 se vyskytují na jihozápadním okraji pohřebiště, kromě hrobu 90, který je v jeho centrální části. Hroby skupiny B2 vybavené esovitými záušnicemi jsou roztroušené v jižním a západním rohu pohřebiště, kromě hrobu 100, který je v centrální části pohřebiště.

Hroby s ostruhami s dlouhým bodcem, rozšířené v českém prostředí v 10. století (Profantová 2013, 37 – 38), patří do střední fáze pohřebiště. Našly se v hrobech 36, 43, 63B, 66B, 79, které patří do skupiny B1, a v hrobě 49A, jehož orientace je vzhledem k poškození a zachování hrobu nejasná (obr. 30).

Hroby skupiny B3 jsou porušovány hroby skupiny B2 (hrob 33 je porušen hrobem 34, hrob 82 je porušen hrobem 61). Hrob 68, který podle své orientace může patřit jak do skupiny B2, tak do skupiny B3 (což je pravděpodobnější), je porušen hrobem 65 ze skupiny B1.

Chronologická platnost skupiny B2 do nejmladšího horizontu je tedy poměrně jasná, stejně tak platnost skupiny B1 do horizontu středního.

Hroby skupiny B3 mohou patřit do staršího, středního i nejmladšího horizontu. Hloubka hrobů je různá, patří jak mezi hlubší (hrob 144), tak i mezi mělké hroby (2, 33, 40, 41). Zajímavý je hrob 2, v němž byla pochována žena ve věku adultus orientovaná JJV – SSZ (obličejem k jezírku), tedy opačně, než všechny ostatní hroby skupiny B3.

N. Profantová (2001; 2006) na pohřebišti vyčlenila elitní hroby čtyř (až pěti) generací. Do první generace patří hroby 151 a 152 ze skupiny A a ze Šolleho (1959, 353 – 506)

horizontu I. Ve druhé generaci jsou hroby 55 (skupina A, horizont I), 49b (který jsem přiřadila do skupiny A, Šolleho horizont IIa) a 132 (skupina A, horizont II). Ve třetí generaci jsou hroby 86 (skupina A, horizont II), 110 (skupina A, horizont IIa) a 120 (skupina A, horizont IIa). Do čtvrté generace patří hrob 106b (skupina B1, horizont III) a jako možný zástupce páté generace je uveden hrob 23 (skupina B1, horizont III).

Mezi hroby ze skupiny B2 není žádný hrob s výbavou, která by naznačovala vyšší sociální postavení nebožtíka. Nejbohatší z nich jsou hroby 16 (se šesti bronzovými esovitými záušnicemi) a 19 (se dvěma bronzovými esovitými záušnicemi plátovanými stříbrem; obr. 30). Oba hroby jsou zařazeny do horizontu III.

Do nejmladšího horizontu by mohl patřit i hrob 61 (skupina B2), který M. Šolle (1959, 488) uvádí mezi hroby horizontu IIb, a v němž byla nalezena bronzová esovitá záušnička (obr. 30). Jeho rozměry a umístění v blízkosti centrální části pohřebiště mohou však naznačovat jeho vyšší stáří nebo vyšší sociální postavení jedinců v něm pochovaných.

3.3.2 Úprava hrobové jámy

Vzhledem k podloží a přírodním podmínkám je přítomnost kamene v hrobech spíše pravidlem, než výjimkou. Rozměry a úprava některých hrobových jam bylo těžké určit a zachytit (Šolle 1959, 358). U hrobek číslo 151 a 152 byly zdi vyzděny, což není vyloučeno ani u hrobky č. 110, docházelo také k obložení hrobové jámy kameny, případně k vybudování kamenného lůžka (například hrob 106b) nebo k překrytí hrobu kamenným příkrovem, jako u dvojhrobu č. 117 (Šolle 1966, 130). Mladší hrobové jámy byly většinou obloženy kameny, méně často u nich byla zaznamenána dřevěná konstrukce nebo prkna (hrob 25, 47, 56, 82, 95, 116, 126, 131, 134, 135, 138, 139, 142, 143 a 145) nebo přítomnost dřevěné truhly (hrob 36, 124, 136). V některých hrobech byl na dně žlábek, snad jako pozůstatek po nosítkách (Šolle 1959, 368 - 370).

Pokud použiji jako kritérium pro nadměrnou hrobovou jámu stejné rozměry jako v Lumbeho zahradě, tedy délku alespoň 250 cm, pak hrobů dospělých s nadměrnou hrobovou jámou bude 15 (hroby číslo 13 – u hrobu 13 je však jeho nadměrnost otázkou, protože tento hrob byl společně s hroby 32 a 39 umístěn do velké společné jámy, jak vyplývá z nálezové zprávy 5685/57 – 50, 59, 64, 65, 66b, 77, 92, 96, 102, 106, 110, 120, 135 a 152), z toho hrobů mužů bylo 10 (20% ze všech mužských hrobů), 2 ženské (6% všech

ženských hrobů) a 3 dospělých neurčených jedinců (16,6% všech neurčených; viz obr. 22). Dva nadměrné hroby patřily dětem (70 a 81), tedy necelá 4%. V dalších třech nadměrných hrobech je pochováno více jedinců: hroby č. 61, 80 a 117. (U všech dětí jsem nadměrnou hrobovou jámu neurčovala, vzhledem k problémům, které jsem už zmiňovala v případě pohřebiště v Lumbeho zahradě (výška dítěte). Bohužel nejsou k dispozici plánky všech hrobů ze Staré Kouřimi, není tedy ani možné vizuální zhodnocení plánů.)

V devíti hrobech s nadměrnou jámou nebyly uloženy žádné předměty (13, 50, 59, 64, 65, 70, 77, 102 a 135; v sedmi hrobech byli pochováni muži, v jednom kostra chybí, v jednom je pohřben jedinec neurčeného pohlaví a v jednom je pochováno dítě), ve 2 byl chudý inventář (61B, skupina 0a – dětský hrob s bronzovou esovitou záušnicí a 92, skupina 0b – hrob muže s nožem, deseti kusy mazanice a keramickým střepem), 2 nadměrné hroby byly vybaveny průměrným inventářem (80, hrob dospělého jedince a dítěte vybavený kuželovitým vědrem s kováním ve tvaru T, zlomkem nožíku a brouskem z fylitické břidlice, železným kováním a střepy, možná z pekáče, a 117, hrob muže a dospívajícího jedince vybavený dvěma olivovitými korálky a zlomkem nožíku), 2 hroby byly vybaveny bohatě (66B, pohřeb muže vybaveného nožikem, ostruhami s delším kyjovitým bodcem a železnou přezkou a 152, pohřeb dvou jedinců snad mužského pohlaví, uložených ve vyzděné a vydřevené komoře s částečně vydlážděným dnem, v hrobě byl nalezen oboustranný kostěný hřeben).

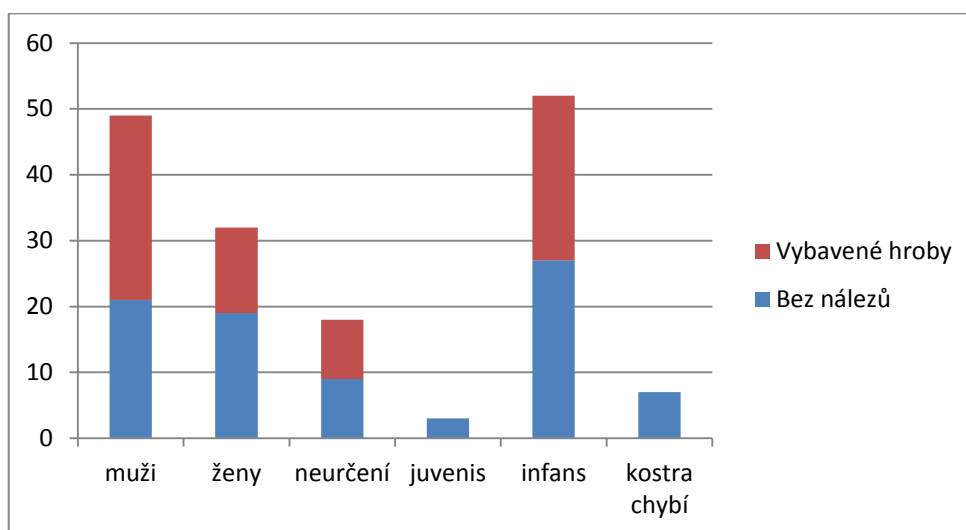
Jeden hrob hodnocený jako nadměrný byl vybaven výjimečným inventářem (96b, pohřeb muže s vědrem, dvěma nožíky, stříbrnými hrozníčkovitými a klasovými náušnicemi, hrozníčkovitými náušnicemi, skleněnými korálky, stříbrnými korály, bubínkovými náušnicemi a stříbrnými gombíky; je pravděpodobné, že mužská kostra poklesla z horní hrobové jámy do starší jámy patřící ženě).

Tři nadměrné hroby jsou vybaveny tzv. „knížecím“ inventářem (106b, pohřeb ženy vybavené garniturou šesti náušnic se závěsy, dvěma velkými stříbrnými gombíky, dvěma malými gombíky, dvěma stříbrnými závěsky, stříbrnou jehlicí, kaptorgou, stříbrnými perlami, dýkou a zlomky stříbrných šperků, 110, pohřeb ženy vybavené zlatou perlou, formou gombíku, stříbrnými korály, šesti hrozníčkovitými náušnicemi, stříbrným gombíkem, olivovitými korálky, stříbrným pleteným nákrčníkem s hadí hlavičkou, železným vědrem, nožikem a polovinou bronzového gombíku, a 120, pohřeb muže vybaveného železným věderkem, láhví, mečíkem, železnými přezkami plátovanými stříbrným zlaceným plechem,

stříbrnými zlacenými přezkami, karolinskými ostruhami, stříbrem plátovaným čakanem a nožem ve stříbrné zlacené pochvě).

3.4 Rozdělení hrobů podle jejich výbavy

Z celkového počtu 161 hrobů byly předměty nalezené v 75 (46,5%) hrobech, 86 (53,41%) je bez nálezů. Celkem bylo vybaveno 28 mužských hrobů (56% ze všech mužských hrobů), 13 ženských (39% ze všech ženských hrobů), 9 hrobů neurčených jedinců (50% ze všech neurčených hrobů) a 25 hrobů dětských (46% ze všech dětských hrobů; viz graf 19).

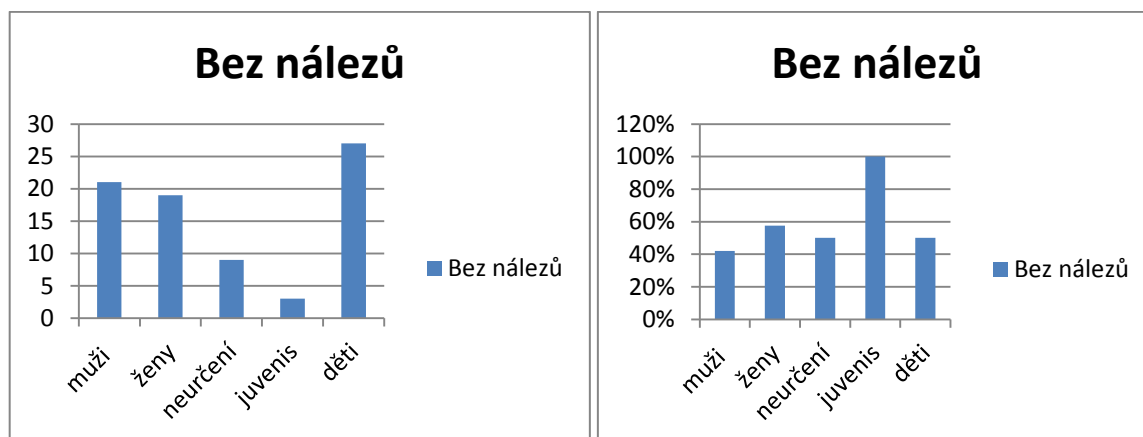
Graf 19: Poměr vybavených a nevybavených hrobů mužů, žen, juvenilních a neurčených jedinců a dětí. Nejvíce vybavených hrobů patřilo mužům a dětem.

Výbavu hrobů hodnotil M. Šolle (1959, 371 – 373, 485 – 493; 1966, 147 – 166, 208 – 210). Jeho hodnocení hrobů jsem srovnala s hodnocením hrobů použitým v případě Lumbeho zahrady (viz výše) a vycházejícím z kategorií V. Hrubého vytvořeném pro pohřebiště ve Starém Městě „Na Valách“ (1955, 326): 0a – chudé (hroby s nálezy ulit, nedefinovaných zlomků kovu a zlomky keramiky), 0b – chudé, s minimální výbavou (nůž, fragmenty kování/zlomek kovu), 1a – průměrně vybavené (hroby bez nože, s jedním párem bronzových nebo stříbrných náušnic/záušnic, závěsky, korálky nebo nádobou), 1b – průměrně vybavené, s nožem (hroby, v nichž jsou kromě nože bronzové nebo stříbrné náušnice/záušnice, závěsky, korálky, rolničky, nádoby), 2 – bohaté (hroby s nožem, bronzovými nebo stříbrnými náušnicemi/záušnicemi, předměty z předchozích skupin, sekyrami, os-

truhami nebo jedním zlatým, nebo více zlacenými šperky), 3 – velmi bohaté (hroby vybavené nožem, předměty z předchozích skupin, dvěma páry a více zlatých šperků a dalšími zbraněmi) a 4 – knížecí hroby (hroby vybavené kromě výše zmíněných předmětů i mečem, nezvyklými šperky, importy nebo jinými předměty spojovanými s odznaky knížecí moci); (tabulka viz obr. 31, mapa viz obr. 32).

3.4.1 Hroby bez výbavy

Většina hrobů bez výbavy (obr. 32) se nacházela na severozápadním a jihovýchodním okraji pohřebiště a také v jeho jihozápadní části nad hrobkou 151 a v okolí hrobu 55. 20 hrobů (respektive 21, pokud počítáme i pohřeb muže, ženy a neurčeného jedince č. 29) patřilo mužům (42% z celkového počtu mužů), 19 hrobů bylo ženských (57,5%), 9 patřilo jedincům neurčeného pohlaví (50%), bez výbavy byly i všechny tři hroby jedinců kategorie juvenis, 27 hrobů dětí (50% ze všech pohřbů dětí) a 7 hrobových jam bylo jak bez kostry, tak bez inventáře (viz graf 20 a 21).

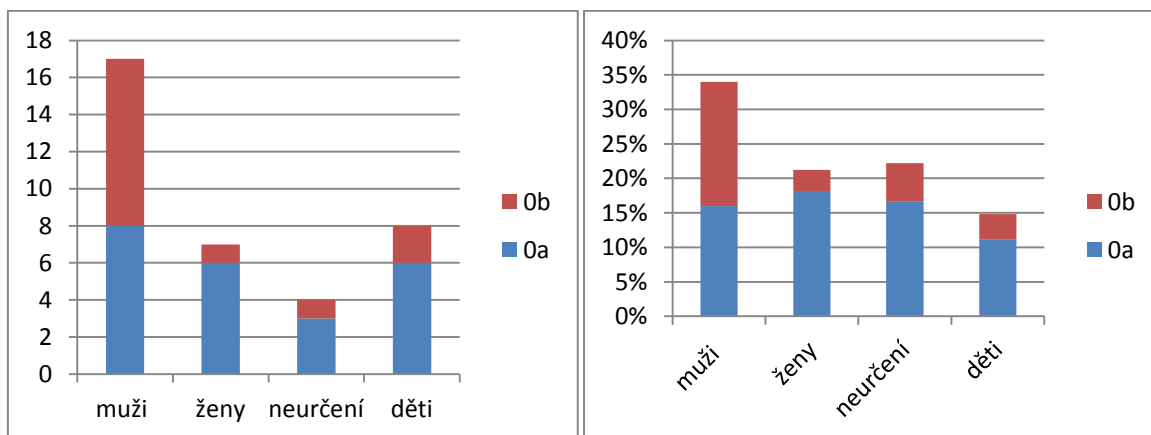

Graf 20 a 21: Absolutní (graf 20) a procentuální (graf 21) zastoupení nevybavených hrobů. Kategorie juvenis je díky jejímu celkově nízkému počtu zkreslující. Více než polovina hrobů žen byla bez inventáře, kolem poloviny se pohyboval i počet všech ostatních nevybavených hrobů.

3.4.2 Hroby s chudou výbavou (skupina 0a a 0b)

Chudě vybavených hrobů (obr. 32) bylo celkem 36 (tedy 48% ze všech hrobů s výbavou) a koncentrovaly se převážně v západním rohu pohřebiště a v jeho okrajových částech, ale v menší míře byly roztroušeny po celé ploše pohřebiště. Ve skupině 0a je celkem 23 hrobů (30,6% ze všech hrobů s výbavou), z toho 8 hrobů patřilo mužům (16% z celkového počtu mužských hrobů), 6 ženám (18% z celkového počtu ženských hrobů), 3 dospělým jedincům neurčeného pohlaví (16,6% z jejich celkového počtu) a 6 dětem (11% z celkového počtu dětí). Pokud bychom odhlédli od náročné úpravy hrobu, patřily by sem i hrobky 151 a 152, které jsou však právě kvůli náročnému vybudování počítány k hrobům bohatým (skupina 2).

Ve skupině 0b je celkem 13 hrobů (17% ze všech hrobů s výbavou), z toho naprostá většina, 9 hrobů, patřila mužům (celkem 18% z celkového počtu mužských hrobů), po jednom hrobu patřilo ženám (3% z celkového počtu ženských hrobů) a neurčeným jedincům (5,5% ze všech neurčených jedinců na pohřebišti) a dva hroby byly dětské (3,7% z celkového počtu dětských hrobů). V této skupině je zajímavý vysoký počet hrobů mužů vybavených nožem (viz graf 22 a 23). Je otázkou, jestli i fakt, že byl v hrobě nalezen nůž, nehrál roli při určení pohlaví jedince.

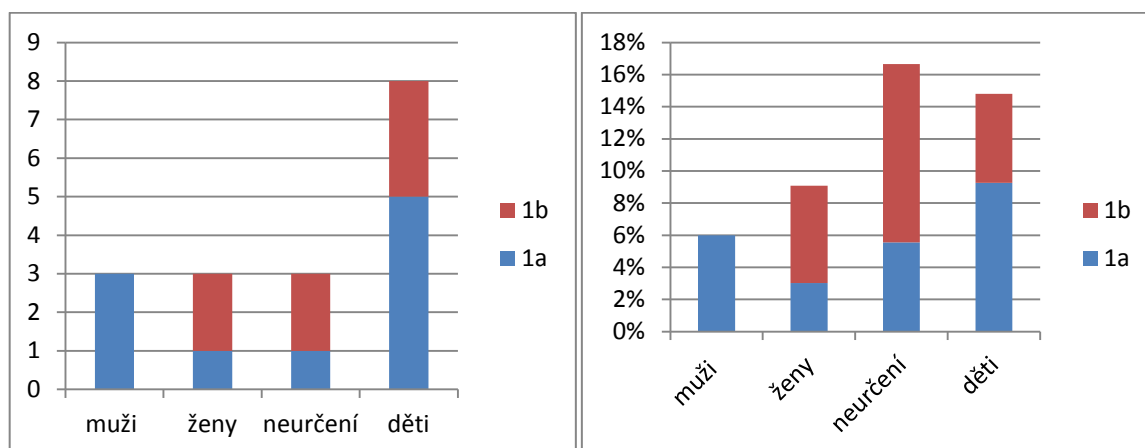
Graf 22 a 23: Absolutní (graf 22) a procentuální (graf 23) rozložení chudě vybavených hrobů. Počty hrobů jsou poměrně vyrovnané, kromě hrobů mužů, jejich počet vybavený nožem jednoznačně převyšuje.

3.4.3 Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)

Průměrně vybavených hrobů (obr. 32) bylo celkem 17 (22,6% ze všech hrobů s výbavou) a nacházely se převážně na severovýchodní polovině hřbitova, kromě dvou hrobů (16 a 19), které ležely v jižním rohu pohřebiště.

Ve skupině 1a je celkem 10 hrobů (13% ze všech hrobů s výbavou), z toho 3 hroby patřily mužům (6% ze všech hrobů patřících mužům), po jednom hrobě patřícím ženě (3% ze všech ženských hrobů) a neurčenému jedinci (5,5% ze všech neurčených jedinců) a 5 hrobů dětských (9,25% ze všech dětských hrobů).

Ve skupině 1b je 7 hrobů (9,3% ze všech vybavených hrobů), mezi nimi není žádný hrob patřící muži, 2 hroby jsou ženské (6% ze všech ženských hrobů), stejně tolik je hrobů patřících neurčenému jedinci (11% ze všech neurčených) a 3 hroby dětské (5,5% ze všech dětských hrobů; viz graf 24 a 25).

Graf 24 a 25: Absolutní (graf 24) a procentuální (graf 25) zastoupení průměrně vybavených hrobů. Kategorie neurčených jedinců je zkreslující, vzhledem k svému celkově nízkému zastoupení. Nejvíce průměrně vybavených hrobů patřilo dětem, absolutní počty žen a neurčených jedinců byly shodné.

3.4.4 Hroby bohatě vybavené, výjimečné a „knížecí“ (skupiny 2, 3 a 4)

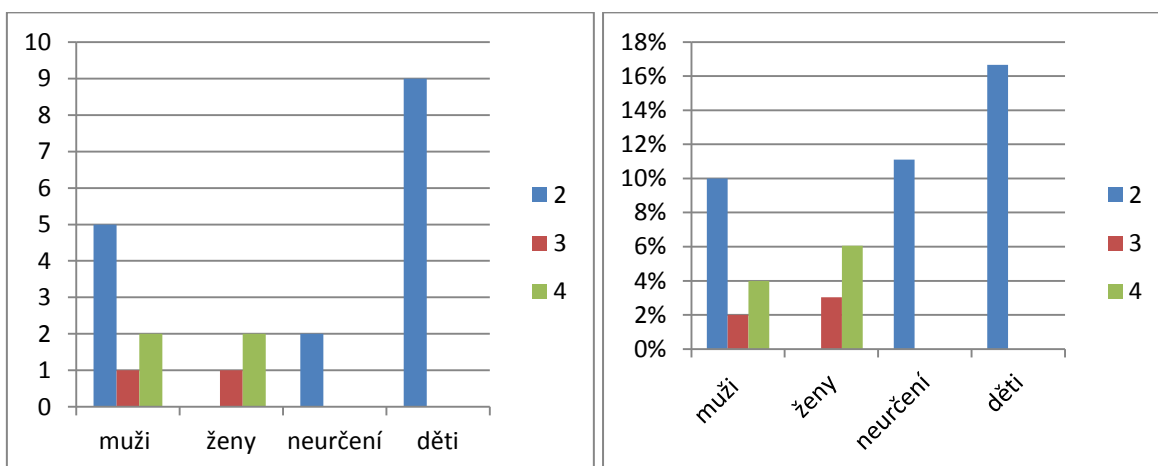
Hrobů, které hodnotím jako bohaté (viz graf 26 a 27), je 16 (21% ze všech hrobů s výbavou), z toho je 5 mužských (10% ze všech mužských hrobů), 2 patří neurčeným jedincům (11% ze všech jedinců neurčeného pohlaví) a 9 dětem (16% ze všech dětských pohřbů).

Do této kategorie patří i hrobky 151 a 152 i přes to, že jejich výbava je chudá. Nákladnost těchto hrobek tkví spíše v náročném způsobu jejich zřízení a úpravy.

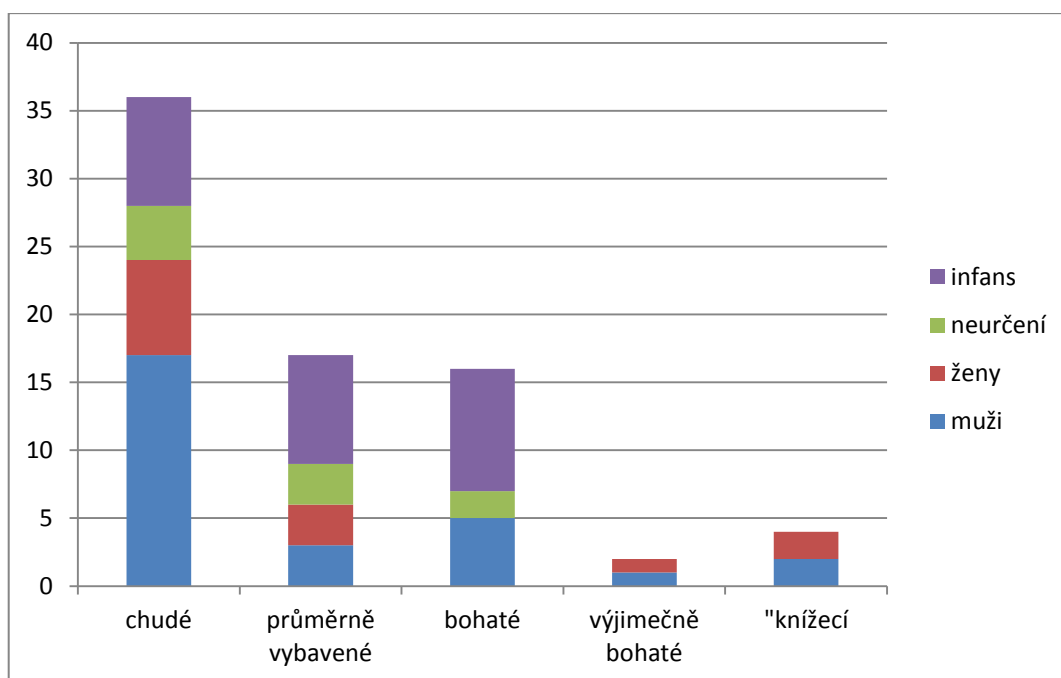
Bohaté hroby (obr. 32) se nacházejí především v centrální části pohřebiště, ale vyskytují se i na jeho jihozápadním (hrob 23) a severovýchodním okraji (hroby 113A a 129).

Velmi bohaté hroby (kategorie 3) jsou na pohřebišti jen dva (2,6% ze všech vybavených hrobů). Jeden hrob patří muži (96b), 2% ze všech mužských hrobů a jeden ženě (49b), 3% ze všech ženských hrobů (viz graf 26 a 27). Oba hroby se nacházejí v centrální části pohřebiště (obr. 32), v blízkosti bohatých nebo knížecích hrobek.

V kategorii 4, tedy tzv. „knížecí hroby“, jsou čtyři hroby, dva mužské (4% ze všech mužských hrobů) a dva ženské (6% ze všech ženských hrobů; viz graf 26 a 27). Tyto hroby (obr. 32) se nacházejí v centrální části pohřebiště (55, 110), v bezprostředním severovýchodním sousedství centra (106b) a na jihovýchodním okraji (120).

Graf 26 a 27: Absolutní (graf 26) a procentuální (graf 27) zastoupení bohatých (skupina 2), výjimečně bohatých (skupina 3) a „knížecích“ (skupina 4) pohřbů. Na první pohled je patrné vysoké zastoupení bohatých dětských a mužských hrobů. Absolutní počty mužských a ženských výjimečných a „knížecích“ hrobů jsou vyrovnané, v procentuálním vyjádření převažují ženy. Kategorie neurčených jedinců je opět zkreslující, díky svému malému celkovému počtu.

Graf 28: Celkový přehled vybavených hrobů a zastoupení jednotlivých kategorií v majetkových skupinách. V největším počtu hrobů byl nalezen chudý inventář, průměrně vybavené hroby a hroby bohaté jsou srovnatelné (mezi bohatými hroby nejsou zastoupeny žádné ženské hroby, zato v nich jednoznačně převládají hroby dětské). Počty mužů a žen ve výjimečně bohatých hrobech a hrobech „knížecích“ jsou vyrovnané.

3.4.4.1 Popis výjimečných hrobů

Bohatých mužských hrobů (skupina 2) bylo pět (viz graf 29). V hrobě 36 (obr. 33) byl pochován muž věku *maturus-senilis* uložený v truhle a vybavený dvěma ostruhami s delším jednoduchým bodcem a přezkami (Šolle 1966, 258).

V hrobě 49a (obr. 33) byl pohřben pravděpodobně muž vybavený větším plochým železným nožem, dvěma železnými párovými ostruhami s dlouhým kyjovitým bodcem a s trojbokými rameny, dvojicí prostých jazykovitých nákonců, dvěma zlomky rámečku z přezek a dvěma fragmentárně zachovanými třmínkovými průvlaky z přezek s rozšířeným štítkem (Šolle 1966, 259).

V hrobě 63b (obr. 33) byla nalezena lebka muže. K pohřbu 63b nejspíš příslušely dvě železné ostruhy s dlouhým, kuželovitě zakončeným bodcem a zlomek železné třmínkové průvlaky (Šolle 1966, 261).

V hrobě 66b (obr. 33) byla nalezena poškozená kostra muže ve věku maturus, který byl vybaven železným nožikem s neodsazeným řapem a hřbetem mírně klenutým, železnými ostruhami s delším kyjovitým bodcem, železnou přezkou s rámečkem ve tvaru D a několika drobnými součástkami postroje jazýčkovitého tvaru z železného plechu (Šolle 1966, 261 – 262).

Zvláštním případem je hrobka 152 (obr. 34), která je mezi bohaté hroby řazena kvůli svojí úpravě a náročnému způsobu vybudování. Jedná se o objekt, jehož hrobový charakter byl rozpoznán až dodatečně. Na dně hrobky byla odkryta pravidelná hranice se spálenými lidskými kostmi bez anatomického uspořádání, určenými jako pozůstatky dvou mužů (Chochol – Blajerová – Palečková 1960, 328 – 329). Spálení bylo nedokonalé. Jáma, ve které byla vybudována hrobka, měla rozměry 340 x 230 cm, oválný tvar a kolmé stěny. Hrobka samotná měla rozměry 330 x 180 x 148+15 cm a tvar měla pravidelně obdélníkový. Stěny hrobové jámy byly u dna na některých místech vydřeveny a vyzděny do výšky 30 – 40 cm. Vyzdění bylo nejvíce zachované na jihovýchodní a částečně severozápadní stěně hrobky. Dno bylo částečně vydlážděno plochými kameny. Na kamenné lavici u severozápadní stěny byl nalezen fragment oboustranného kostěného hřebene, jinak byl hrob bez milodarů (Šolle 1966, 274).

Ve dvou bohatých hrobech byli pochováni jedinci neznámého pohlaví. V hrobě 97 (obr. 35) byla pohřbena pravděpodobně mladá žena (ve věku juvenis-adultus), kostra však byla téměř strávená. V hrobě byl nalezen železný nožík s úzkou čepelí, dva párové gombíky ze zlacené mědi, zlomek bubínkové náušnice, dvě hrozníčkovité náušnice zdobené filihránem (Šolle 1966, 265).

Hrobka 151 (obr. 34) je v této skupině zařazena ze stejných důvodů jako hrobka 152. Hrobový charakter objektu byl rozpoznán až druhotně, lidské pozůstatky v něm objeveny nebyly. Jáma vyhloubená pro hrobovou komoru měla rozměry 230 x 190 cm, samotná komora pak 190 x 135 x 114+20 cm. Jáma měla nepravidelně čtvercový tvar se zaoblenými stěnami, komora měla tvar obdélníkový. Konstrukce komory byla v podstatě srubová, překřížení dřev bylo patrné především v severním a severovýchodním rohu, u protějších dvou rohů dřevěné fošny jen přiléhají. Na severní straně přiléhala k srubové stěně kamenná zídka, méně pravidelné kamenné vyložení bylo i na jižní straně, v jejímž čele stojí velký kámen připomínající hrobovou stělu. Stěny hrobové jámy jsou vyhloubeny do rulové zvětraliny a pegmatitové žíly.

V komoře bylo nalezeno oválné vědro se čtyřmi silnými obručemi, v zásypu několik silných hrubě pálených okrajových fragmentů velkého pekáče a dva kruhové žernovy z biotitické pararuly (Šolle 1966, 273 – 274).

Nejvíce bohatých hrobů patřilo dětem. Nejblíže k jihozápadnímu okraji byl hrob dítěte číslo 23 (obr. 35), které bylo pohřbeno ve věku infans II. V hrobě bylo nalezeno mnoho korálků a perliček z náhrdelníku (3 jantarové, ostatní skleněné), bronzová esovitá záušnička (průměr 13 mm, síla drátu 1 mm) a čelenka z lněné niti protkávaná hedvábnou nití obtočenou jemným stříbrným vláknem (Šolle 1966, 257).

V hrobě číslo 43 (obr. 37) byla nalezena silně zetlelá kostra dítěte věku infans III vybavené dvěma železnými ostruhami s dlouhým bodcem, fragmenty přezek, železným kroužkem (snad jako rámeček přezky) a železným nožikem (Šolle 1966, 258).

V hrobě číslo 48 (obr. 35) byla nalezena téměř strávená kostra dítěte věku infans II umístěná u stěny hrobové jámy. V hrobě byly nalezeny zlomky dvou párových velkých gombíků z tepaného stříbrného plechu, stříbrné párové náušnice s devíti košíčky, dvě stříbrné párové náušnice hrozníčkovité, esovitá záušnice s dvojitou smyčkou, náušnice se čtyřmi košíčky, železný nožík s rovným hřbetem a úzkou čepelí (Šolle 1966, 259).

V hrobě číslo 79 (obr. 37) byla nalezena téměř úplně strávená kostra dítěte ve věku infans III vybaveného třemi ostruhami s delším bodcem kyjovitého tvaru, železným staromaďarským sekeromlatem, fragmentem průvlatky přezky a tyčinkovou průvlečkou, železným sekeromlatem ve formě bradatice a atypickým hradištním střepem (Šolle 1966, 262 – 263).

V hrobě 86 (obr. 35) bylo uloženo dítě ve věku infans II s hliněnou láhví, dvěma párovými gombíky ze zlaceného bronz, drobným zlaceným závěskem, dvěma stříbrnými bubínkovými náušnicemi se sedmi kulovými bubínky a hrozníčkovou náušnicí (Šolle 1966, 263).

V hrobě 109 (obr. 37) bylo pohřbeno dítě ve věku infans II a vybavené jednoduchou železnou sekerkou (Šolle 1966, 267).

V hrobě 113A (obr. 36) vyloženém kameny byla nalezena lebka dítěte (pravděpodobně věku infans III) s dvěma párovými gombíky ze zlaceného bronzového plechu, třemi polovinami snad ze dvou měděných pozlacených korálů, čtyřmi olivovitými korály, zlomkem dlouhé úzké čepele, menším kuželovitým vědrem a láhví (Šolle 1966, 268).

V hrobě 129 (obr. 36) byla nalezena špatně dochovaná kostra malého dítěte ve věku infans II s hrobovou jámou bohatě obloženou plochými kameny, které částečně kryly i samotný pohřeb. Dítě bylo vybaveno stříbrnými párovými náušnicemi s oboustranným hrozníčkem, párovými bubínkovými náušnicemi se sedmi bubínky, drobnou stříbrnou náušnicí se sedmi bubínky, hrozníčkovitou náušnicí, stříbrnými párovými gombíky, drobným měděným gombíčkem na povrchu zlaceným a stříbrným tzv. malinovitým gombíčkem (Šolle 1966, 270 – 271).

V hrobě číslo 132 (obr. 36) byla nalezena téměř úplně strávená kostra malého dítěte ve věku infans II. Čtvercová hrobová jáma byla vyhloubena v rulové zvětralině. V hrobě bylo nalezeno celokovové železné vědérko uvnitř vyloženo dřevěnými, dvojkuželovitý sklokeramický pestrobarevný korál, závěsek ze zlaceného stříbra, tři drobné zlacené žaludovité korály, železný nožík se zbytky dřevěné pochvy (Šolle 1966, 271).

Výjimečně bohaté (skupina 3) jsou dva hroby: hrob 96b patřil muži a hrob 49b ženě. V hrobě 96b (obr. 38) byl uložen muž ve věku maturus a vybaven byl ženským inventářem. Je možné, že kostra se dostala do spodní úrovně po zetlení staršího pohřbu s ženským inventářem. V hrobě bylo nalezeno vědro s postranním kováním a třemi obručemi, železný nůž s vyhnutým hřbetem, sedm stříbrných hrozníčkovitých náušnic (dvě z nich párové), dva skleněné melounovité korály, dva olivovité korály, tři velké stříbrné korály zdobené granulací, dvě párové stříbrné bubínkové náušnice s osmi kulovitými bubínky, dva stříbrné párové gombíky ze stříbrného plechu a železný nůž s kratším řapem oboustranně odsazeným (Šolle 1966, 264 – 265).

V nepříteliš dobře zřetelné hrobové jámě hrobu 49b (obr. 38) patřícím ženě byly nalezeny dva obloukové závěsky, jejichž jádro tvoří zubovina (minimálně v jednom ze závěsků je materiál určen jako horní řezák bobra – Košta – Lutovský 2014, 91), potažený stříbrnou na povrchu zlacenou trubičkou, nejspíš byly přichyceny na pletený stříbrný řetězový nákrčník, dva menší korály žaludovitého tvaru ze zlata, velká silně zlacená perla žaludovitého tvaru, čtyři korály tepané ze stříbrného plechu, tři bronzové plechové jazykovité cetky, dva drobné korálky ze žlutavé sklené masy, dvě párové zlacené hrozníčkovité náušnice a drobný čočkovitý zlacený korálek (Šolle 1966, 259).

Jako tzv. „knížecí“ (skupina 4) byly hodnoceny čtyři hroby, dva mužské (55 a 120) a dva ženské (106b a 110).

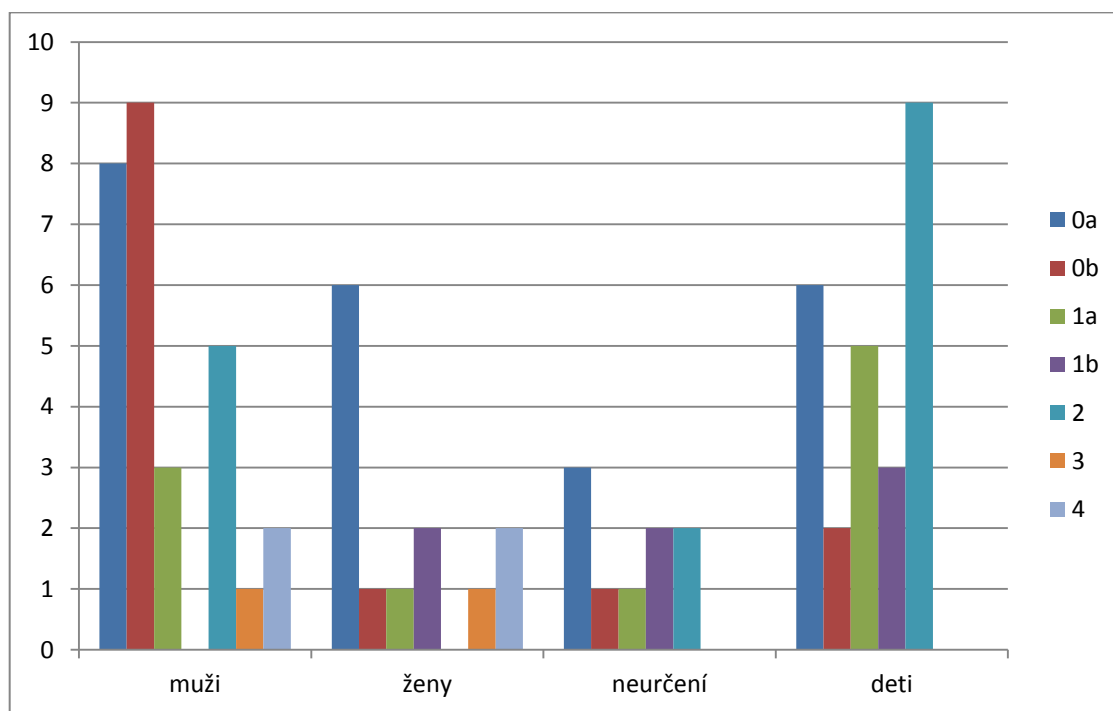
V hrobě číslo 55 (obr. 39) byla zcela zetlelá kostra v neurčitelné poloze uložena v hrobové jámě ve tvaru hluboké šachtové hrobky vylámané v rulové skále. V nohách a u podélných stěn bylo kamenné obložení (méně u hlavy), dno bylo šterkovité. V hrobě bylo nalezeno dřevěné vědro (slabě kuželovité, sepnuté železným ráfkem a třemi tenkými bronzovými obručemi), dlouhý železný meč se stopami dřevěné pochvy, čtyři plochá bronzová kování, dvě bronzové lité zlacené přezky, dvě jazykovitá kování, dvě železné ostruhy s široce rozevřenými rameny a krátkým čtyřbokým bodcem, fragment železné přezky, stříbrná tulejkovitá botka ke korouhvi se zlacenými prvky, byla nasazena na fasetovaném válcovém pískovcovém kameni pokrytém bronzovým plechem a velký plochý železný nůž s rovným hřbetem (Šolle 1966, 260).

O přítomnosti a poloze kostry v hrobě číslo 120 (obr. 39) svědčí přítomnost milodarrů, kostra samotná byla úplně strávena. Hrobová jáma vylámaná ve skále měla na severovýchodní straně výrazné kamenné obložení. V hrobě bylo nalezeno malé, železné, celokovové věderko válcovitého tvaru se čtyřmi pásy obručí, láhev vejčitého tvaru, železný krátký mečík s původně kostěnou rukojetí a se zbytky dřevěné pochvy, železné přezky s třmínkovou průvlečnou plátované zlaceným stříbrným plechem a zdobené tlačnou výzdobou, jazykovité kování (nákončí), stříbrné pozlacené přezky s lichoběžníkovitým rámečkem, jazykovité nákončí k přezkám z téhož materiálu, luxusní ostruhy karolinského typu s parabolickými rameny a kratším bodcem, plátované zlacenou fólií na ramenech i na bodci (fólie je ze zlaceného stříbra a je zdobená), železný čakan s vějířovitě rozšířeným ostřím a kulovitým týlem, plátovaný stříbrem a železný nůž zasunutý do stříbrné, slabě zlacené pochvy (Šolle 1966, 269 – 270).

V hrobě 106b (obr. 40) byla uložena silně zetlelá kostra, podle inventáře určena jako ženská. Hrobová jáma byla částečně vylámaná ve skále. U kostry byly uloženy dvě stříbrné párové náušnice s bubínky (na spodním obloukem motiv beránka) a se závěsy řetízků s kalíšky na konci, dvě stříbrné bubínkové náušnice s mitroidním motivem se závěsy, dvě lunicovité náušnice s košíčky a závěsy ze silně zlaceného bronzů, dva párové velké gombíky s tlačnou reliéfní výzdobou, dva menší gombíky ze stříbrného plechu s tepanou výzdobou a puncováním, dvě závěsné kaptorgy s plastikou koňského trojspřeží vytepané ze stříbrného plechu, stříbrná jehlice s terčovitou hlavicí a zlacená na hlavicí a krčku, velká stříbrná kaptorga obdélníkového tvaru zdobená vzory z provazcového filigránu (uvnitř kaptorgy byl nalezen zbytek tkaniny), tři velké stříbrné soudkovité perly s výčnělkem, drobná

stříbrná žaludovitá perla, železný nůž s kratším řapem a se stopami po pochvě, ze které se zachovaly bronzové lyrovité háčky a tři stříbrné korále s granulovanou výzdobou (Šolle 1966, 266 – 267).

V hrobě číslo 110 (obr. 40) byla nalezena velmi špatně zachovaná kostra dospělé ženy uložené v hrobce vyhloubené ve skále. V hrobě byla nalezena železná kuželovitá formička gombíku, zlatá perla žaludovitého tvaru zdobená provazcovým filigránem, čtyři stříbrné větší čočkovité perly zdobené provazcovým filigránem, stříbrné párové náušnice s oboustranným klasovitým hrozníčkem, stříbrná hrozníčková náušnice s pyramidkami a větší náušnice téhož druhu, masivní stříbrný kulovitý gombík s ouškem a zdoben tlačeným teplaným vzorem, devět velkých olivovitých perel z tmavozeleného nebo šedozeleného skla, řetězový náhrdelník ze stříbrného drátu s hadí hlavičkou spletený ze sedmi řad jemného stříbrného drátu a hlavičkou vykutou ze stříbrného plechu, velké, částečně zachované, vědro, železný nožík s rovným hřbetem s hrotem zkoseným od ostří a krátkým řapem oboustranně odsazeným a polovina masivního bronzového gombíku (Šolle 1966, 267 – 268).

Graf 29: Celkový přehled zastoupení pohlaví v majetkových skupinách. Nejvíce mužů a žen bylo pochováno s chudou výbavou, nejvíce dětí bylo pohřbeno s bohatou výbavou.

3.5 Závěr

Pohřebišti „U Libuše“ se již dříve věnovala N. Profantová (2001, 327 – 338; 2006, 232 – 244) a vyčlenila zde čtyři generace „knížecích“ hrobů. Podle výše zmíněné definice knížecího hrobu M. Lutovského (2005, 57 – 62; dále např. Košta – Lutovský 2014, 129 – 134), se nejbližší ideálnímu případu dostávají mužské hroby 55 a 120 (obr. 39) z nejstaršího horizontu. V obou hrobech byly nalezeny předměty se symbolickou hodnotou demonstrující vysoký společenský statut pohřbeného (v hrobě 55 se jedná především o botku velitelské hole nebo standarty vyrobené nejspíš v karolínském prostředí a svou výzdobou charakteristickou pro ranou fázi karolínského stylu odkazovala na prostředí západní vládnoucí elity, a meč v pochvě s garniturou kování zdobenou vrubořezem; Košta – Lutovský 2014, 130 – 131; a v hrobě 120 se jedná především o honosný čakan plátovaným stříbrem, a který má analogie v jihoruských a ukrajinských stepích, a o krátký mečík vyrobený z ocele, která má původ ve středoasijském prostředí; Košta – Lutovský 2014, 131– 132). Je možné, že nad hrobem 120 byl navršen i mohylový násep (možná by tomu mohlo i nasvědčovat rozmístění hrobů 123, 124 a 134 v odstupu od hrobů 120 a 119).

Další významné mužské hroby nedosahovaly takové úrovně jako tyto dva hroby. Jednalo se o hroby č. 36, 49a, 63b a 66b (obr. 33) vybavené ostruhami s dlouhým bodcem a vyznačující nejen střední fázi pohřebiště, ale i vrstvu jízdních bojovníků.

Muž věku *maturus-senilis* z hrobu 36 byl pochován v truhle a vybaven ostruhami s delším jednoduchým bodcem a přezkami. Hrobová jáma byla nad hlavou zavalena kamennou sutí. Ostruhami a garniturou přezek (pravděpodobně) k řemínkům a nožem byl vybaven hrob 49a. Muž věku *maturus-senilis* z hrobu 63b byl vybaven ostruhami s dlouhým bodcem a průvlečkami k řemeni k ostruhám. Nožík, ostruhy s delším kyjovitým bodcem a přezkou byly nalezeny i v hrobě 66b, kde byl pohřben muž věku *maturus*, jehož hrobová jáma byla hodnocena jako nadměrná (250 x 130 x 60+26 cm).

Je otázkou, jak hodnotit hrob 152. Nákladně zbudovaná hrobová komora (obr. 34) a indicie naznačující, že i nad tímto hrobem mohl být mohylový násep, vedou k domněnce, že i osoby pohřbené v tomto hrobě měly pro společnost na Staré Kouřimi velký význam, ale hypotézu nelze opřít o bohatý inventář. Podobné je to s hrobem 151, ve kterém bylo nalezeno vědro, dva žernovy a střepy pravděpodobně z pekáče (obr. 34).

Nejvýznamnější z ženských hrobů jsou bezesporu hroby 106b a 110 (obr. 40). Hrob 110 patří do nejstaršího horizontu pohřbívání na Staré Kouřimi, N. Profantová (2001, 330 – 331; 2006, 237 – 238) hrob 110 přiřadila spolu s hroby 120 a 86 do třetí generace. V hrobce obložené kameny byla uložena dospělá žena vybavená zlatou žaludovitou perlou, formičkou gombíku, stříbrnými perlami, hrozníčkovitými náušnicemi, gombíkem, olivovitými perlami, řetězovým náhrdelníkem s hadí hlavičkou ze stříbrného plechu, vědrem a nožikem.

Žena v hrobě 106b, tzv. „kouřimská kněžna“, uložená v prostorné hrobové jámě částečně vylámané ve skále a s pohřbem uloženým na kamenném lůžku byla vybavena bubínkovými náušnicemi se závěsky a motivem beránka, bubínkovými náušnicemi s mitroidním motivem a se závěsy, lunicovitými náušnicemi s košíčky a závěsy ze zlatého bronz, gombíky, dvěma závěsnými kaptorgami s plastikou koňského trojspřeží, stříbrnou jehlicí, velkou katorgou, stříbrnými perlami a železným nožem. Inventář hrobu 106b byl datován do 1. poloviny 10. století (Profantová 2013, 28) a patří do čtvrté generace (Profantová 2001, 331; 2006, 237), mladšího horizontu pohřbívání na pohřebišti „U Libuše“.

Jako další významné hroby chápou hroby 49b (nejstarší horizont, jde o jen o málo mladší protějšek k hrobu 55; Profantová 2001, 330 – 331; 2006, 235, 237) a 96b, ve kterém byla nalezena antropologicky určená kostra muže, ale inventář hrobu byl ženský (obr. 38).

Závěsky z hrobu 49b mají kvalitnější obdobu v knížecím hrobě v Kolíně (Košta – Lutovský 2014, 91 – 93, 125). Vzhledem k poškození hrobu (porušen hrobem 49a a nejspíš i keramickým dodatečně vloženým milodarem 98) není možné zjistit bližší údaje o hrobové jámě. Hrob 49b je umístěn v centrální části pohřebiště v blízkosti hrobu 132 a 151. Patří tedy bezesporu mezi nejvýznamnější ženské hroby na pohřebišti, ale k definici „ideálního knížecího hrobu“ mu chybí nákladně zbudovaná hrobová jáma. Vzhledem k tomu, že jeho jáma byla zničena, nemůžeme jistě tvrdit, že byla výjimečná, ani to, že výjimečná nebyla. Závěsek s bobřím zubem nejspíš napodoboval závěsek z kolínského hrobu. Jeho nositel mohl patřit do rodiny nebo k družině kolínského páru.

Hrob 96b (obr. 38) s prostornou hrobovou jamou byl vybaven vědrem, železným nožem, sedmi stříbrnými hrozníčkovitými náušnicemi, bubínkovými náušnicemi, skleněnými ko-

rálky (melounovitými a olivovitými), stříbrnými perlami a gombíky a patřil k výjimečně bohatým hrobům.

Z dětských hrobů byly tři vybaveny zbraněmi nebo ostruhami (obr. 37): jednalo se o hrob 43 (hrob staršího dítěte v jihozápadní části pohřebiště, poblíž skupiny starších bohatých hrobů 49 a 132 vybavený ostruhami s dlouhým bodcem, nožikem a přezkami), hrob 79 (hrob staršího dítěte v superpozici k hrobce 110 vybavený třemi ostruhami s delším kyjovitým bodcem, staromaďarským sekeromlatem, bradaticí a přezkou; hrobový celek je datován do 1. poloviny 10. století a patří k mladším hrobům na pohřebišti; Šolle 1966, obr. 37 – 38; 1959, 410; Kavánová 1976, 57) a hrob 109 (hrob dítěte ve věku infans II umístěný nedaleko hrobu 106b, blíže severovýchodnímu okraji pohřebiště, kde se hroby pomalu vytrácí a řady řídnou, vybavený železnou sekerkou).

Z těchto hrobů se jako nejvýznamnější jeví bezesporu hrob 79 (obr. 37) umístěný v centrální části pohřebiště a vybavený kromě ostruh i zbraněmi. Jeho hrobová jáma byla poměrně velká (230 x 134 x 43+30 cm) a částečně obložena kameny.

Z dívčích hrobů jsou pozoruhodné hroby 23 (jedná se o hrob z nejmladšího horizontu pohřbívání, umístěný na jihozápadním okraji pohřebiště a bohatým korálovým náhrdelníkem ze skleněných a jantarových perliček, bronzovou esovitou záušnicí a především lněnou čelenkou protkávanou hedvábnou nití a stříbrným vláknem; obr. 35), hrob 48 (umístěný ve stejné řadě jako hrob 43, vybavený gombíky, košíčkovitými a hrozníčkovitými náušnicemi, esovitou záušnicí s dvojitou smyčkou a železným nožikem, obr. 35), hrob 86 (hrob, který N. Profantová 2001, 334; 2006, 238) řadí do druhé generace, spolu s hroby 110 a 120, stejně orientovaný jako hrob 110 a umístěný v jeho těsném sousedství, vybavený zlacenými bronzovými gombíky, zlaceným závěskem, stříbrnými bubínkovými náušnicemi a náušnicí hrozníčkovou; obr. 35), hrob 113A (samostatně umístěný hrob blízko severovýchodního okraje pohřebiště vybavený zlacenými bronzovými závěsky, měděnými pozlacenými korály, olivovitými korálky, nožem, vědrem a lahví, obr. 36), hrob 129 (hrob nedaleko dvojhrobu 117, blízko severovýchodního okraje pohřebiště, s hrobovou jámou obloženou kameny, vybavený hrozníčkovitými a bubínkovými náušnicemi, stříbrnými gombíky a gombíkem zlaceným a malinovitým, obr. 36) a hrob 132 (v centrální části pohřebiště, v sousedství s hrobem 49 a 151 a překrytý hroby 62 a 63, s hrobovou jámou vy-

hloubenou v rulové zvětralině a vybavený železným vědérkem, korálkem, zlaceným závěskem, zlacenými žaludovitými korálky a železným nožíkem; obr. 36).

Tyto hroby představují nejvýznamnější hroby dívek ze staršího horizontu (86, 132) i mladšího horizontu (23, 48) trvání pohřebiště. Zajímavé jsou bohaté dětské hroby poblíž severovýchodního okraje pohřebiště (113A a 129), které naznačují, že pohřebiště se nerozšiřovalo pravidelně, od jihozápadu k severovýchodu, ale v určitou dobu mělo pohřebiště více jader. První jádro bylo v okolí hrobů 152, 55, a 49, druhé (mladší), oddělené od prvního poměrně širokým volným prostorem, v okolí hrobů 120, 110 a 86. Z nějakého důvodu (možná příslušnost k jiné rodině nebo jiné vymezení ze společnosti) byl umístěn dvojhrob 117 a hroby 113A a 129 dále od tohoto centrálního prostoru. Možná z důvodu vymření nebo odchodu členů rodiny se v tomto místě přestalo pohřbívat a mladší hroby vyplňovaly prostor mezi tímto jádrem a jádru předešlými.

Mladší hroby (skupina B2) pak zahušťovaly a vyplňovaly prostor kolem nejstaršího jádra pohřebiště, přičemž respektovaly hrobku 152 a 120, což naznačuje, že nad hrobkami mohl být navršen mohylový násep, což by opět potvrdilo jejich výlučné postavení na pohřebišti. Na rozdíl od těchto hrobů nebyly další výjimečné hroby (49b, 110, 132 a 151) respektovány a byly nad ně umístěny mladší hroby (hrob 63b s ostruhami s dlouhým bodcem a hrob 79 s ostruhami, maďarským sekeromlatem a bradaticí). Buď nebyly na povrchu označeny, nebo byly mladší hroby do jejich blízkosti umístěny záměrně, snad v souvislosti s rodinnou příslušností.

4 Pohřebiště Kanín II a III

4.1 Úvod

Na základě výzkumů, které probíhaly na lokalitě v 60. letech 20. století, byly vymezeny tři polohy: Kanín I – III (Mařík 2005, obr. 2, s. 333). Pohřebiště se nacházejí na štěrkopískové terase řeky, kterou rozděluje ve směru severozápad-jihovýchod dnes již nezřetelná vodoteč. Hroby se nacházely na mírném svahu směřující k vodoteči a byly zahlobeny do šedohnědé jílovité vrstvy, která nasedá na štěrkopísky.

V průběhu 19. století bylo při stavbě silnice zničeno kolem dvou set hrobů (Turek 1946), první archeologický výzkum prováděl Jan Hellich na počátku 20. století. V poloze *Na Křemenci* odkryl v roce 1903 čtrnáct hrobů, dalších šestnáct hrobů bylo nalezeno na opačném, západním, okraji pohřebiště na místě křižovatky železnice a silnice Libice – Kanín (Turek 1946, 55 – 57) a roku 1911 na *poli pana Svobody* bylo odkryto pět kostrových hrobů. Na průzkumnou sondu z roku 1961 navázal záchranný archeologický výzkum v letech 1962, 1966 – 1969 a 1971 vedený Ladislavem Hrdličkou z Archeologického ústavu v Praze. Podle jeho výsledků byly rozlišeny polohy Kanín I – III (Mařík 2009, 72 – 73).

Kanín I se nacházel severně od silnice Libice – Kanín na pravém břehu bezejmenného přítoku Cidliny. Roku 1961 zde bylo v dráze průzkumné sondy objeveno devět hrobů. Kanín II ležel na západním břehu bezejmenného potoka nedaleko křižovatky silnice a železniční trati. Během výzkumu v 60. letech 20. století se podařilo odkrýt podstatnou část této polohy, celkem 173 hrobů. V roce 2004 při stavbě kanalizace bylo na poloze Kanín II nalezeny tři hroby. Poloha Kanín III byla vymezena Ladislavem Hrdličkou na základě výzkumů ze začátku 20. století a náhodných nálezů z pískovny na západním okraji obce Kanín, kde bylo při těžbě písku zničeno nejméně několik desítek hrobů. Pouhých pět hrobů bylo zachráněno během let 1961 – 1969 (obr. 41). V letech 2003 – 2004 byl proveden nedestruktivní archeologický výzkum (obr. 42). Pomocí geofyzikálního průzkumu byly zachyceny anomálie, které je možné považovat za raně středověké hroby v prostoru mezi polohami Kanín I a Kanín III (Mařík 2009, str. 72 – 74).

4.2 Uspořádání pohřebiště

V rámci libické aglomerace lze sledovat uspořádání pohřebišť jak v nepravidelných skupinkách, tak v pravidelných řadách. V případě pohřebiště Kanín II se jedná o skupinové uspořádání hrobů, které v okrajových částech přechází v krátké řady. Orientace hrobů byla převážně směrem SZ-JV až Z-V. Na pohřebišti v Kaníně II se vyskytovaly i méně obvyklé orientace, např. SV-JZ, S-J nebo JZ-SV (viz Mařík 2009, 116; obr. 35, str. 117).

Vzhledem ke stavu poznání pohřebiště není zatím možné hodnotit pohřebiště jako celek nebo na něm lépe sledovat vývoj ve způsobu uspořádání hrobů.

4.2.1 Velikost hrobové jámy

Na pohřebišti Kanín II byl sledován objem hrobových jam u 77 hrobů (poškozené hroby a výjimečná hrobová jáma pohřbů 78 – 80 nebyly do srovnání zahrnuty), ve kterých byli uloženi dospělí jedinci a 41 hrobů dětských. Byl sledován vztah mezi objemem hrobové jámy a bohatou výbavou a hroby s neobvyklým uložením těla (obr. 43³). Nepodařilo se zde však jednoznačně prokázat přímou úměru mezi množstvím předmětů a objemem hrobu (Hrdlička – Frolík 1961). Bohatství spolu s kubaturou vzrůstá jen do určité míry, hroby s největším objemem jsou hodnoceny spíše jako chudé. V případě, kdy byla do hrobu vkládána nádoba, hrobová jáma byla zvětšena z praktického důvodu.

V případě dětských hrobů se ve velikosti hrobové jámy odráží věk dítěte. Největší množství předmětů je nalézáno v hrobech nejmenších dětí, jejichž velikosti odpovídala i jejich hrobová jáma. Hrobové jámy se zmenšují i vlivem chronologického faktoru (Hanuliak 1990, 153): menší hroby se nacházejí spíše v okrajových částech pohřebiště, kde se začíná už pohřbívat v řadách a pohřby jsou chronologicky mladší (Mařík 2009, 116 – 118).

4.2.2 Úprava hrobové jámy

Hroby na pohřebišti Kanín II měly převážně obdélníkovitý nebo oválný tvar s mírně zesílenými stěnami a plochým dnem, poměrně často se v hrobech nacházely stopy po přítomnosti dřeva (Mařík 2009, obr. 37, s. 120).

³ Vzhledem k nepřilíhající kvalitě obrázku nebylo možné jistě určit všechny hroby patřící k nejobjemnějším. Na obr. 43 jsou nejobjemnější hroby vyznačeny modře a jen s určitou mírou pravděpodobnosti.

Nejčastěji byl dřevem obložen celý obvod hrobové jámy nebo jen za hlavou a nohama, je doloženo ukládání mrtvých do hrobu na dřevěné desce (Kanín II: hroby 155 a 141) a ojedinele byli deskou i překryti (154, 145), v některých hrobech byly desky podloženy příčně položenými trámky (118, 125, 155, 182). V hrobě 179 byla zachycena křivá konstrukce, která mohla být buď interpretována jako část tzv. „domu mrtvých“ (Schmidt 1992, 15 – 18) nebo jako memoria (Sommer 2001, 107 – 114).

Kámen byl na pohřebišti Kanín II použit jen u dvou hrobů (37 a 187). V hrobě číslo 37, který patřil dospělému muži, byly nalezeny dva opukové kameny u JV stěny (Mařík 2009, 77 – 78). Hrob 187 měl obložené dno i obě delší stěny kamennými bloky z červeného pískovce a kratší stěny drobnými opukovými kameny. Pískovec (o celkové hmotnosti přibližně 500kg) musel být dovezen ze vzdálenosti minimálně 25 km. V hrobě se nedochovaly žádné kosterní pozůstatky a byl bez nálezů (Mařík 2009, 97).

Více hrobů s kamenem použitým v úpravě hrobové jámy se nacházelo na pohřebišti na akropoli (106 hrobů s kamenem a 30 hrobů s kamenem i dřevem; Mařík 2009, 118 – 121).

4.3 Demografie pohřebiště

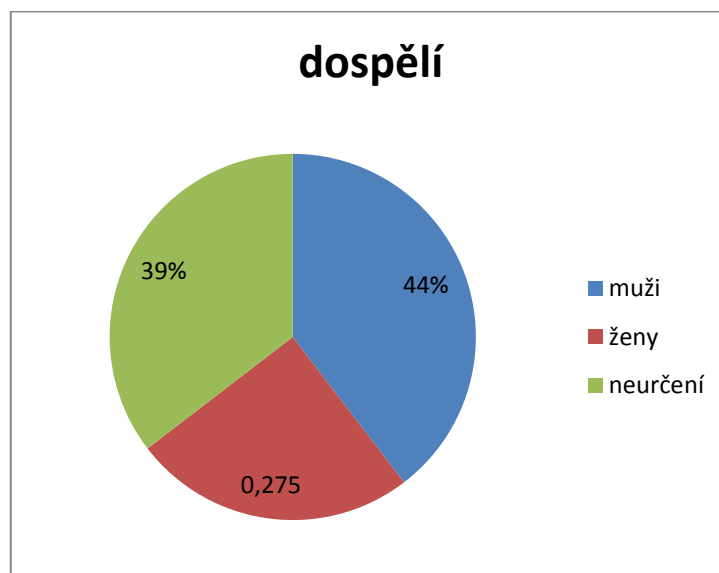
Na pohřebišti bylo evidováno 187 hrobů (obr. 48), 33 z nich bylo zničeno nebo v nich nebyla nalezena kostra. Celkový počet jedinců, se kterým budu pracovat, je 152. Je však nutné podotknout, že pohřebiště nebylo prokopáno celé a tyto údaje a závěry z nich vyplývající jsou jen předběžné a v případě dalších průzkumů a nových poznatků pozbudou platnost.

4.3.1 Dospělí

Koster dospělých (včetně kategorie juvenis) bylo evidováno celkem 87, z toho bylo 35 mužských jedinců (40% ze všech dospělých), 17 žen (19,5%; 18, pokud budeme považovat jedince se záušnicí z hrobu 185 za mladou dívku, pak by se procentuální podíl změnil na 20,6%), 5 dospívajících jedinců (kategorie juvenis; 5,7%) a 37 jedinců nebylo určených (obr. 44⁴).

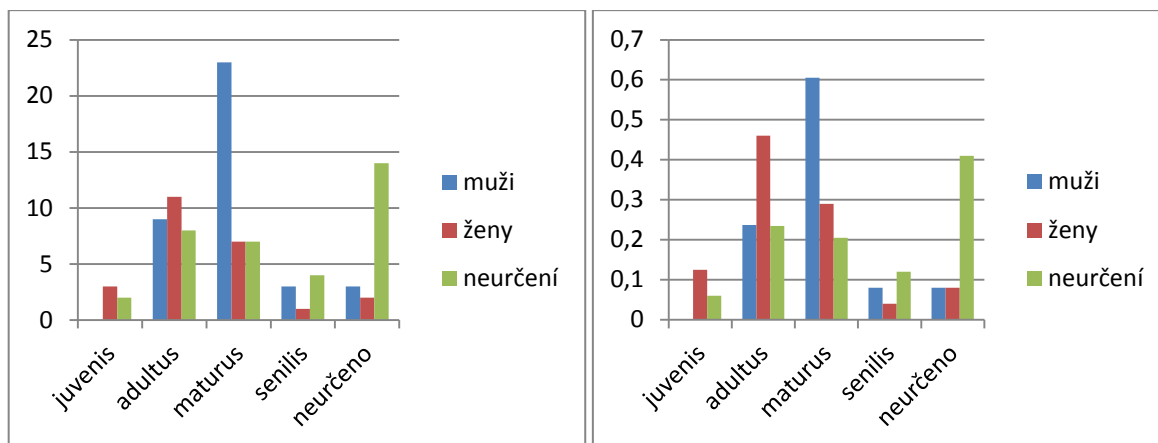
⁴ Také v případě Kanína II jsem podle dostupných map vytvořila mapu s lépe čitelným číslováním hrobů. Plán pohřebiště Kanín III se mi nepodařilo dohledat.

U několika neurčených jedinců je inventář, z kterého lze usuzovat na pohlaví zemřelých (hroby číslo 5, 64 a 183 měli inventář spojovaný s muži a hroby 72, 87, 121, 138, 153 a 181 byly pravděpodobně ženské; v hrobech 72 a 121 byli dospívající jedinci). Poměr pohlaví se změnil jen minimálně (38 mužů : 24 žen) a 34 neurčených jedinců, a procentuální zastoupení bude 43,6% mužů, 27,5% žen a 39% neurčených jedinců (viz graf 30).

Graf 30: Zastoupení dospělých podle pohlaví a neručených jedinců. Na pohřebišti jednoznačně převládají muži, žen je jen o málo víc než čtvrtina. Velké procento je hrobů neurčených jedinců.

Jedinci, u kterých bylo možné určit věk, byli roztrženi do kategorií juvenis, juvenis – adultus, adultus, adultus I, adultus II, maturus, maturus I, maturus II, maturus – senilis, senilis (detailně viz obr. 45; včetně jedinců, jejichž pohlaví bylo určeno archeologicky). Pro lepší přehlednost jsem kategorie sloučila jen na juvenis, adultus, maturus a senilis, přičemž kategorie juvenis-adultus počítám k adultus a maturus-senilis počítám k senilis (viz graf 31 a 32).

Graf 31a 32: Absolutní (graf 31) a procentuální (graf 32) zastoupení dospělých v jednotlivých věkových kategoriích. Nejvíce mužů se dožilo věku matus, nejvíce žen bylo pohřbeno ve věku adultus. Malý počet jedinců se dožil stařeckého věku.

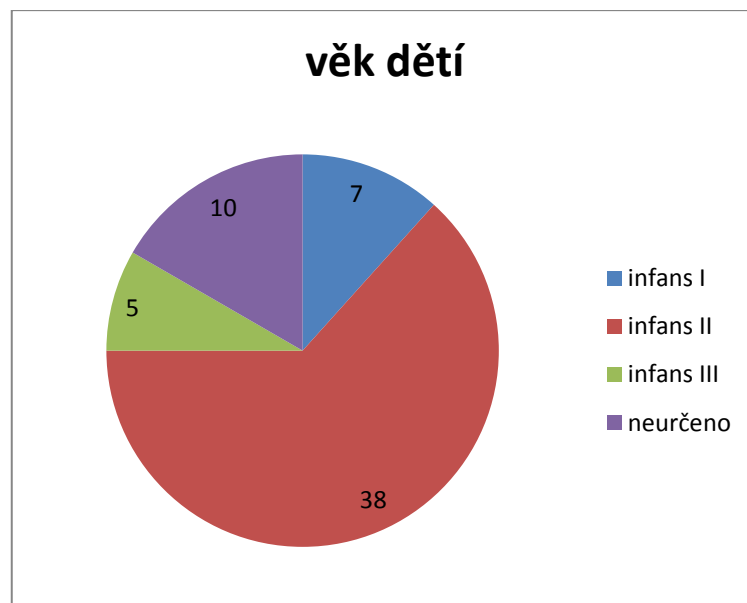
Nejvíce mužů se dožilo věku matus (23 jedinců; 60,5% ze všech mužů), 9 mužů se dožilo věku adultus (23,7%), 3 muži se dožili věku senilis a u stejného počtu nebyl věk určen (8%).

Nejvíce žen bylo pohřbeno ve věku adultus (11 žen, 46% ze všech ženských hrobů), 7 se jich dožilo věku matus (29%), 3 ženy zemřely ve věku juvenis (12,5%) a 1 žena se dožila věku senilis (4%). U 2 žen (8%) nebyl věk určen.

U jedinců neurčeného pohlaví nebylo často možné určit ani věk (14 jedinců, 41% ze všech neurčených), jinak je jejich křivka podobná křivce úmrtnosti žen: nejvíce neurčených (8) bylo pohřbeno ve věku adultus (23,5% ze všech neurčených jedinců), 7 se dožilo věku matus (20,5%), 4 věku senilis (12%) a 2 byli pochováni ve věku juvenis (6%).

4.3.2 Nedospělí jedinci

Dětí bylo na pohřebišti nalezeno 60 (39,5% ze všech koster patřilo dětem; obr. 44). 7 dětí bylo pohřbeno ve věku infans I a infans I-II (11, 6% ze všech dětí, největší počet, 38 (63,3%) dětí zemřelo ve věku infans II a věku infans II-III a infans III se dožilo 5 dětí (8,3%). V 10 případech (16,6%) nebyl věk blíže určen (viz graf 33).

Graf 33: Úmrtnost dětí. Naprostá většina dětí nalezených na pohřebišti byla pochována ve věku *infans II*. Ostatní skupiny jsou zastoupeny poměrně rovnoměrně.

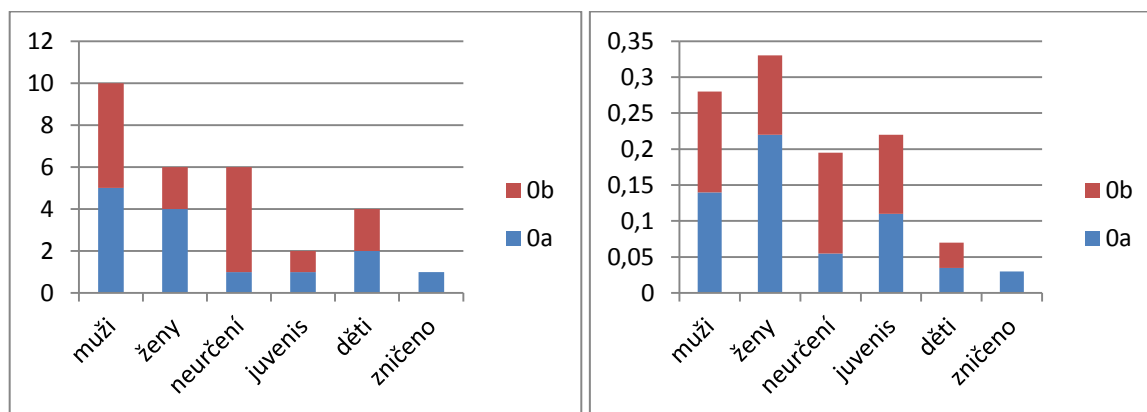
4.4 Rozdělení hrobů podle jejich výbavy

Ze 187 pohřbů bylo 100 (53,5%) vybaveno alespoň minimálním inventářem. Hroby s výbavou jsem rozdělila do majetkových tříd (obr. 49) vycházejících (stejně jako v případě Lumbeho zahrady a Staré Kouřimi) ze skupin V. Hrubého vytvořených pro pohřebiště na Starém Městě „Na Valách“ a upravené pro toto konkrétní pohřebiště.

4.4.1 Chudé hroby (skupina 0a a 0b)

Ve skupině 0a (obr. 46) jsou chudé hroby (viz graf 34 a 35) se zlomky kovu, keramiky nebo malými jednotlivými předměty (např. hřebíky). V této skupině je 14 hrobů (14% ze všech hrobů s inventářem), z toho 5 hrobů patřilo mužům (14% ze všech mužských hrobů), 4 hrobů patřilo ženám (22% ze všech ženských hrobů), 1 hrob patřil jedinci neurčeného pohlaví (5,5% ze všech neurčených), v 1 hrobě byl uložen nedospělý jedinec (juvenis; 11% ze všech dospívajících), 2 hroby patřily dětem (3,5% ze všech dětských hrobů). Zvlášť vydělenou kategorií jsou hroby zničené nebo s chybějícími kosterními pozůstatky. Není jasné, jestli jsou u nich zaznamenány všechny předměty nebo jestli byly některé ztraceny. Ve skupině 0a je 1 hrob tohoto typu (3% ze všech zničených hrobů).

Do skupiny 0b (obr. 46) patří hroby vybavené nožem a zlomky keramiky nebo kovu (viz graf 30 a 31). V této skupině je 15 hrobů (15% ze všech hrobů s inventářem), z toho 5 patřilo mužům (14% ze všech mužských hrobů), 2 ženám (11% ze všech ženských pohřbů), 5 neurčeným jedincům (14% ze všech neurčených), 1 dospívajícímu jedinci (11% ze všech dospívajících) a 2 dětem (3,5% ze všech dětských hrobů).

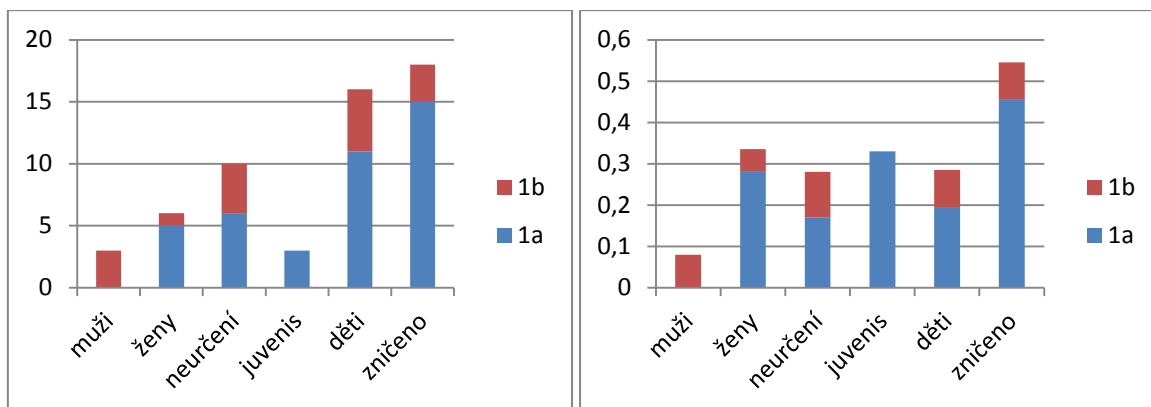

Graf 34 a 35: Absolutní (graf 34) a procentuální (graf 35) zastoupení chudě vybavených hrobů u mužů, žen, neurčených a juvenilních jedinců, dětí a ve zničených hrobech. Nejvyšší procentuální zastoupení chudých hrobů je u žen, dále u mužů (kde je jejich počet nejvyšší v absolutních číslech).

4.4.2 Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)

Většina hrobů (celkem 56) byla vybavena průměrně (viz graf 36 a 37). Ve skupině 1a (obr. 46) jsou hroby vybavené nádobou, 1 – 5 záušnicemi nebo dalšími šperky, korálky. Patří sem celkem 40 hrobů, 5 ženských (28% ze všech ženských hrobů), 6 (17% ze všech neurčených hrobů) hrobů neurčených jedinců, 3 dospívajícím (33% ze všech hrobů dospívajících), 11 dětem (19,5% ze všech dětských hrobů), a nejvíc, 15 hrobů z této skupiny bylo zničeno nebo v nich kostra chybí (45,5% ze všech zničených hrobů).

Ve skupině 1b (obr. 46) jsou hroby vybavené nožem, nádobou nebo menším počtem šperků (závěsky, rolničkou, korálky, apod.), celkem jich sem patří 16. Mužské hroby jsou zde 3 (8% ze všech mužských hrobů), 1 hrob patřil ženě (5,5% ze všech ženských hrobů), 4 hrobů patřilo neurčeným jedincům (11% ze všech neurčených), 5 hrobů bylo dětských (9% ze všech dětských pohřbů) a 3 hroby byly ničeny (9% ze všech hrobů bez kostry).

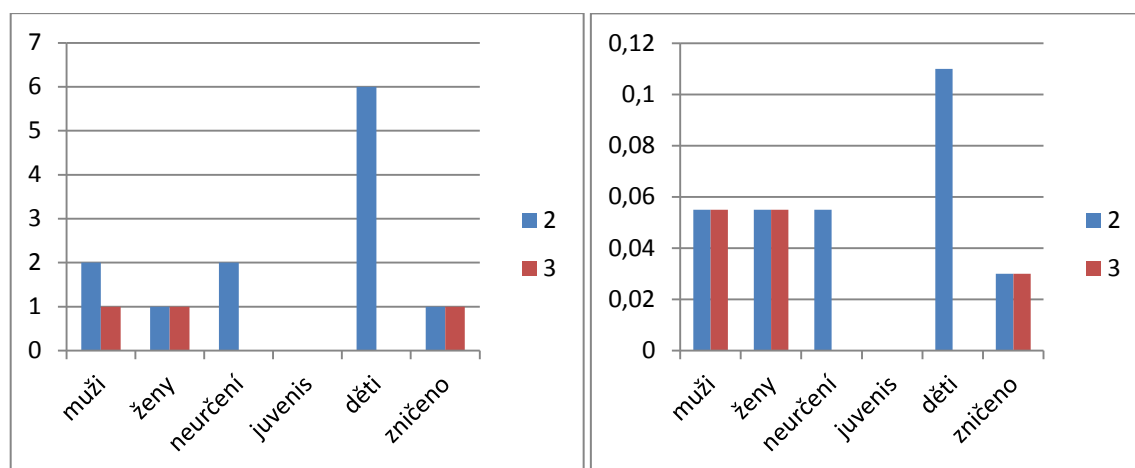

Graf 36 a 37: Absolutní (graf 36) a procentuální (37) vyjádření průměrně vybavených hrobů. Většina zničených hrobů patří do této kategorie. Zastoupení žen, neurčených a juvenilních jedinců a dětí je přibližně vyrovnaný, nejméně průměrně vybavených bylo mužských (vybaveny nožem a dalšími předměty).

4.4.3 Bohaté a výjimečné hroby (skupina 2 a 3)

Jako bohaté hroby (skupina 2; obr. 47) hodnotím hroby vybavené nožem, šperky (více bronzových/stříbrných nebo pár zlacených) nebo zbraněmi (sekyra, kopí, ostruhy, šípky), patří sem 12 hrobů. Bohaté mužské hroby jsou 2 (5,5% ze všech mužských hrobů), 1 je ženský (5,5% ze všech ženských hrobů), 2 patřily neurčeným jedincům (5,5% ze všech neurčených), 6 dětem (11% ze všech dětských pohřbů) a 1 hrob byl bez zachované kostry (3% ze všech hrobů bez kostry, viz graf 38 a 39).

Jako výjimečné (obr. 47) hodnotím 3 hroby vybavené (kromě jiných předmětů) velkým počtem šperků nebo mečem (viz graf 38 a 39). Jeden hrob je mužský (necelá 3%) a jeden ženský (5,5%). Jeden hrob byl bez dochovaných kostí, ale jeho výbava byla mužská (3%). Pak by výjimečné hroby patřily 2 mužům (5,5% ze všech mužských hrobů).

Graf 38 a 39: Zastoupení v absolutních číslech (graf 38) a v procentech (graf 39) mužů, žen, dětí, neurčených a juvenilních jedinců a zničených hrobů v kategoriích bohatých (skupina 2) a výjimečně bohatých (skupina 3) hrobů. Hodnoty jsou u mužů a žen vyrovnané, nejvíce bohatých hrobů patřilo dětem.

4.5 Závěr

J. Mařík vybral pro odlišení příslušníků vyšších vrstev na pohřebištích v libické aglomeraci přítomnost šperků velkomoravské výrobní tradice, součástí výstroje a výzbroje (meče, ostruhy) a některé méně obvyklé způsoby konstrukce hrobů. Tento pohled na sociální strukturu je však omezen postupným přechodem k poměrně uniformnímu ritu v mladohradištním období, proto jsou jeho závěry platné spíše pro pohřbívání v době středohradištní.

Přítomnost hrobů s výše zmíněným obsahem byla zaznamenána ve větším počtu jen na pohřebišti ve vnitřním hradišti a v Kaníně, přičemž obě pohřebiště jsou srovnatelná. Na obou pohřebištích se vyskytují kulové jámy, které mohly být součástí dřevěných konstrukcí (akropole: hrob 261, Kanín: hrob 179). V poloze Kanín III je významným hrobem s výjimečnou konstrukcí hrob č. 187 (Mařík 2009, 136).

Rozdíl mezi těmito dvěma pohřebišti je ve výskytu keramických nádob a věder, která se nacházela jen v Kaníně, na akropoli nikoli. Stejně tak nepietní nebo neobvyklé uložení je častější v Kaníně, než na akropoli (kde se jednalo jen o jeden hrob č. 249). Největším rozdílem je samotná poloha pohřebišť. Hroby na akropoli hradiště jsou výjimečné i bez přítomnosti hmotných atributů. Pohřeb na vnitřním hradišti byl vyhrazen jen omezené části populace, na pohřebišti v Kaníně byl pohřbívána patrně většina obyvatel

z opevněného areálu. Tito lidé se snažili demonstrovat své postavení spíše vybavením hrobů (Mařík 2009, 136 – 137).

Jako nejvýznamnější z hrobů na pohřebišti Kanín II a III hodnotím hroby 54, 133 a 184. Hroby 54 a 184 (podle archeologického určení) byly mužské, hrob 133 patřil ženě.

Muž z hrobu 54 (obr. 50) se dožil věku *maturus* I a byl pochován v rozměrné hrobové jámě (286 x 126 x 74 cm) se stopami po dřevěném obložení. Byl vybaven dvousečným mečem typu Y s damaskováním na čepeli, dřevěným vědrem, ostruhami s dlouhým bodcem, přezkami a nožem s vlnkovitě přivařeným ostřím (Mařík 2009, 79). Meč byl podroben zkoumání a byl vyhodnocen jako zbraň esteticky působivá a patrně i funkční, i když její funkčnost patrně nedosahovala takové úrovně jako zbraně s čepelí celoodcelovou (Hošek – Mařík – Šilhová 2008, 317). Jeho úlohou bylo možná reprezentovat prestižní postavení svého nositele. Pohřbený muž však i přes nákladně vybavený a zřízený hrob nepatřil nejspíš mezi špičku tamější společnosti, neboť nebyl pochován na pohřebišti na akropoli, které je svou polohou samo o sobě prestižnějším místem posledního odpočinku.

V druhém mužském hrobě 184 (obr. 50) na pohřebišti Kanín III nebyly nalezeny kosterní pozůstatky (patrně byly stráveny). Hrob byl rozměrný (257 x 85 x 92, od povrchu 122 cm) se stopami dřevěné konstrukce po obvodu hrobu a na jeho dně a vybavený dvousečným mečem typu X v dřevěné pochvě, hrncovitou nádobou, fragmenty ostruh a vědra, přezkou a nákončím, šipkou s tulejkou a zvířecími kostmi (Mařík 2009, 96 – 97). Meč byl zhodnocen jako jednoduchá, ale velmi dobrá funkční zbraň (Hošek – Mařík – Šilhová 2008, 317).

Hrob dospělé ženy (*adultus* II) číslo 133 (obr. 51) byl rozměrný (256 x 100 x 60, od povrchu 100 cm) a vybavený stříbrnými náušnicemi s dvoustrannými hrozničky a s uzlíky, dvěma stříbrnými záušnicemi s očkem a třemi esovitými, náhrdelníkem ze skleněných a jantarových korálků, litým bronzovým nákončím, bronzovým prstenem, věderkem a nožem (Mařík 2009, 89 – 90). Bronzové nákončí se do hrobu dostalo druhotně jako závěsek a je starší než hrobový celek (Justová 1977, 495 – 497; 500 – 502).

Další mužské hroby obsahující bohatou výbavu jsou hroby 5 – zničený hrob se soudkovitou nádobou a kopím, hrob 26 (obr. 51) vybavený železnou přezkou, ocílkou, nožem, křesadlem a osmi šipkami, hrob 64 (obr. 51) s přezkou, ocílkou, nožem, šipkou a nůžkami a

hrob 125 (obr. 51) s věderkem, přezkami a průvlečkami, ostruhami s dlouhým bodcem, nožem a nákončími.

Z těchto hrobů jsou pozoruhodné především hroby 5 a 125, ve kterých jsou uloženy zbraně a odkazují tak na možnou příslušnost svých majitelů k ozbrojené složce obyvatelstva, družině a tím pádem i vyšší společenské vrstvě. V hrobě 26 byl nalezen značný počet hrotů šípů, což už není tak snadné interpretovat. Muž z hrobu 26 mohl být pěším bojovníkem. Hroty šípů se v hrobech vyskytují velmi výjimečně s atributy jezdce, luk a šíp byl v 9. století na Moravě výzbrojí pěších bojovníků (Ruttikay 1980, 139).

Bohatých ženských hrobů je málo, pouze dva hroby jsou hodnoceny jako bohaté, přičemž v hrobě 138 (obr. 51) nebylo možné určit pohlaví nebožtíka a tak je tento hrob k ženským hrobům počítán na základě inventáře. Hrob 138 byl vybaven stříbrnými esovitými záušnicemi, nožem, dřevěným věderkem a keramickými zlomky.

V hrobě 86 (obr. 51) byla uložena žena věku *maturus* II vybavená nášivkou z bronzového plechu, bronzovou kaptorgou, bronzovými esovitými záušnicemi a bronzovými záušnicemi s konci přeloženými přes sebe, miskovitými terčíky (snad z olova nebo z cínu) a po stranách lebky byly zaznamenány zbytky organického materiálu (možná kůže).

V šesti dětských hrobech byla nalezena bohatá výbava. Jednalo se o hrob 90 (obr. 52) s náhrdelníkem ze skleněných a jantarových korálků, hrob 118 (obr. 52) s bronzovými esovitými záušnicemi a náhrdelníkem ze skleněných a jednoho jantarového korálku, hrob 122 (obr. 52) s bronzovými esovitými záušnicemi, jantarovými a skleněnými korálky, hrob 128 (obr. 52) s bronzovými pozlacenými esovitými záušnicemi, nožem, keramickou nádobou a skleněnými korálky, hrob 148 (obr. 52) s bronzovými pozlacenými gombíky a miniaturní lahvovitou nádobkou) a hrob 163 (obr. 52) s bronzovými a stříbrnými esovitými záušnicemi, terčovitou sponou z bílého kovu, nožem a korálky. Všechny tyto děti byly pohřbené ve věku *infans* II.

5 Srovnání pohřebišť

V první části své diplomové práce jsem představila tři česká raně středověká pohřebišť. Snažila jsem se zaměřit se v každé kapitole jen na ono dané pohřebiště a vyvarovat se srovnávání, protože právě srovnání pohřebišť se chci věnovat zde.

5.1 Úvod

Badatelé se mnoho let snaží odhalit strukturu raně středověké společnosti, o vývoji pohledu na sociální strukturu společnosti prostřednictvím zkoumání pohřebního ritu se zmiňuje E. Krekovič (1993, 6 – 10), který uvádí, že identita člověka se skládá ze společenských identit vrozených (pohlaví, postavení v rodině, věk apod.) a může se odrazit i v pohřebním ritu, stejně jako například způsob smrti. Způsobem odchodu ze světa může mrtvý získat novou sociální identitu (Binford 1972, 225, 226). L. Binford zkoumal sociální identitu osob a projevy v pohřebním ritu u mnoha předstátních společností a uvedl, že jednoduše organizované společnosti (lovci a sběrači) zdůrazňují sociální identitu pochovaného v souvislosti s jeho pohlavím a usedlí zemědělci se složitější strukturou společnosti zdůrazňují sociální postavení. J. Tainter (1978, 105 - 141) formuloval hypotézu, že čím vyšší sociální postavení zaujímal pohřbený, tím více energie vložili pozůstalí do pohřebního ritu (což se týkalo složitosti zacházení s tělem, konstrukce a umístění hrobu, rozsahu a délky pohřebního rituálu, materiálních příspěvků a lidských obětí). Tyto praktiky však nejsou vždy archeologicky zachytitelné.

L. Binford byl kritizován tzv. symbolickou školou, vycházející z úvahy, že materiální kultura není přímým odrazem lidského chování a že věci mají symbolický význam. E. J. Paderová (1982, 166) navrhuje rozlišit rituální a nerituální obsah hrobu, v hrobech je podle ní vyjádřena „ideální“ struktura společnosti, ne skutečná.

Podobně například L. Bonnabelová (2012, 139 – 157), která uvádí, že svět mrtvých neodráží přesně svět živých. Způsob pohřbení je odrazem rozhodnutí pozůstalých a je ovlivněn společností, rodinou, vírou a podobně, nebo i samotným přáním nebožtíka (prostřednictvím testamentu nebo posledním přáním). Dalšími kritérii je ekonomická a ideologická situace. „Cena“ pohřbu spočívá jak v investici času, tak materiálu. Uspořádání pohřebiště, nápadná nebo nenápadná úprava hrobu, typ vložených předmětů a průběh pohřbu

jsou zprávami pro živé, které o společnosti informují nepřímo, nebo nás spíše informují o obraze, který sami chtěli poskytnout.

V Evropě vytvořil H. Steuer (1982) model merovejské společnosti na základě nálezů hrobových, sídlištních a písemných pramenů a definoval tzv. knížecí hroby a různé vrstvy bojovníků, pro české země v 9. až 12. století zpracovala údaje B. Sasse (1982).

Podobným způsobem pracuje M. Hanuliak (2004, 203 – 205) s velkomoravskými pohřebišti na Slovensku. Uvádí, že člověk má vrozený sociální status a během svého života ztrácí a získává různé další sociální statusy. Je členem společnosti provázané příbuzenskými vztahy. Dospělí byli rozdělení podle pohlaví a pak podle věku. Vedoucí postavení mužů se odráží i v úpravě jejich hrobových jam (větší hloubka a kubatura a častější dřevěná úprava hrobu), ženy byly naproti tomu častěji vybaveny předměty. S přibývajícím věkem se u žen hodnota a počet inventáře snižuje pozvolněji, než u mužů.

Ostruhy a militaria v hrobech mužů se staly ukazatelem sociálního postavení zemřelého (Hanuliak 2004, 205 - 207), jako potvrzení se v hrobech s nimi často nacházejí i břitvy, vědérka, masité milodary (70%). Přibližně v tomtéž zastoupení byly doloženy i nadprůměrné hodnoty hrobových jam, vyložení dřevem nebo opačná orientace těl.

Nadprůměrné hodnoty elementů pohřebního ritu mohou být chápány jako indikátor vyššího postavení pochovaných (Hanuliak 1990, 175, 176). Mělo by jít o jedince, kteří získali v komunitě vyšší postavení a úctu díky vlastním mimořádným schopnostem. Teoreticky by k nim mohlo patřit umístění hrobu na čestné místo v rámci pohřebiště, ale na pohřebištích byli mrtví často ukládáni v souvislosti se svou rodinnou příslušností, ne podle sociálního statusu.

Podle definice M. Lutovského (2005, 57 – 62) je obecná definice „knížecího hrobu“ (vycházející z práce H. Steuer, 1982) hrob obsahující importy, symboly moci, významné umístění hrobu vůči okolnímu terénu, jiným hrobům a sídlům a množství práce vložené do jeho budování. V případě „knížecího hrobu“ by se měla výjimečnost projevit ve všech těchto oblastech.

5.2 Demografie

Ze tří pohřebišť představených v první části mé práce, jsou v největším rozsahu prozkoumána pohřebiště v Lumbeho zahradě a „U Libuše“. Počet nezachycených nebo ztracených hrobů je u těchto dvou pohřebišť pravděpodobně zanedbatelný. Pohřebiště Kanín II a III je prozkoumané neúplně a mnoho hrobů bylo zničeno těžbou nebo z něj byly vybrány jen nálezy (např. pohřby 1 – 17, viz obr. 48).

Z pohřebiště v Lumbeho zahradě máme k dispozici 149 pozůstatků jedinců (viz obr. 3), z pohřebiště „U Libuše“ bylo zkoumáno 158 jedinců (devět jam bylo bez nálezů kostry; přesto je počet jedinců problematické určit, vzhledem k rozdílům mezi údaji J. Chochola a M. Šolleho, viz obr. 21) a na pohřebišti v Kaníně II a III bylo zaznamenáno 152 jedinců (obrázky 48). Počet jedinců je tedy přibližně vyrovnaný, i když musíme vzít v úvahu, že informace o pohřebišti v Kaníně jsou jen dílčí.

5.2.1 Složení pohřebišť

Pokud srovnáme procentuální zastoupení dospělých jedinců a dětí na všech pohřebištích (viz graf 40), pak největší rozdíl bude patrný na pohřebišti U Libuše na Staré Kouřimi 66 : 34 procentům. Na pohřebištích Kanín II a III je poměr 60,5 : 39,5% a nejvyrovnanější poměr je na pohřebišti v Lumbeho zahradě (56,4 : 43,6%).

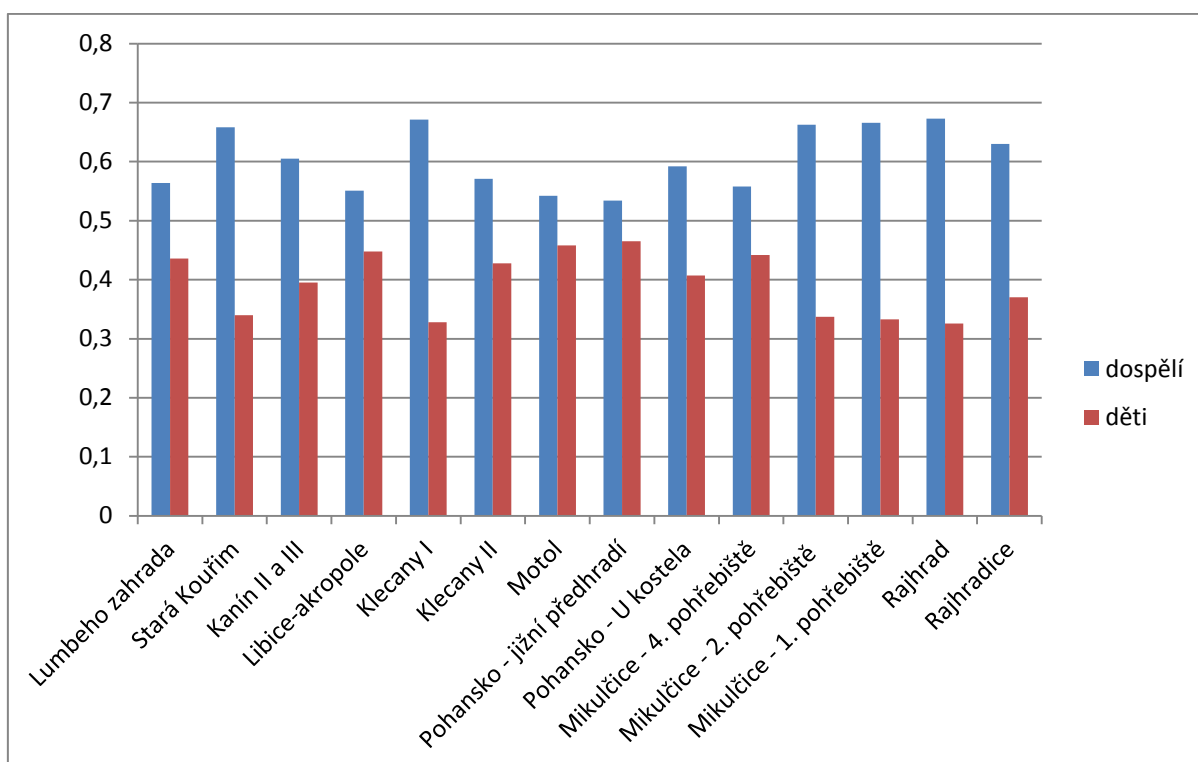
Podobný poměr, jako pohřebiště v Lumbeho zahradě, je i na pohřebišti na akropoli libického hradiště (55,1% : 44,8%; Košťová 2014, 102 – 106), na pohřebišti Klecany II (57,1% : 42,8%; Profantová – Stránská 2008, 134; tab. 2, s. 132) a na vesnickém pohřebišti v Praze – Motole (54,2% : 45,8%; Kovářík 1991, 331 – 355). Z moravských pohřebišť je mu nejpodobnější pohřebiště na Pohansku – jižní předhradí (56% : 43,9%; Drozdová 2005, tab. 9, s. 97; tab. 20 s. 105), Pohansku – U kostela (59,2% : 40,7%; Drozdová 2005; tab. 2, s. 27; tab. 3, s. 48) a na 4. pohřebišti kolem 6. kostela v Mikulčicích⁵ (55,8% : 44,2%; Stloukal 1964, tab. 1, s. 479).

Pohřebišti U Libuše na Staré Kouřimi je z českých pohřebišť nejpodobnější pohřebiště Klecany I s poměrem 67,1% : 32,8% (Profantová – Stránská 2008, 131; tab. 2, s. 132;). Z pohřebišť moravských je mu nejpodobnější 2. pohřebiště v Mikulčicích (66,25% :

⁵ V dalším textu (a grafech) se jako pojmenování pohřebišť v Mikulčicích objevují názvy 1. pohřebiště, 2. pohřebiště, 3. pohřebiště a 4. pohřebiště. 1. pohřebiště se nacházelo kolem 1. a 2. kostela, 2. pohřebiště je to kolem baziliky (3. kostela), 3. pohřebiště bylo kolem 4. kostela a 4. pohřebiště kolem dvouapsidové rotundy (6. kostela). Vycházím z pojmenování uvedeného v práci M. Stloukala a L. Vyhnálka 1976.

33,7%; Stloukal 1967, tab. 1, s. 272), 1. pohřebiště kolem 1. a 2. kostela (66,6% : 33,3%; Stloukal 1963, tab. 1, s. 115) a na pohřebištích v Rajhradě (67,3% : 32,6%; Hendrychová 2014, 69 – 71) a Rajhradcích (63% : 37%; Hendrychová 2014, 11 – 14).

Složení pohřebiště Kanín II a III je nejpodobnější složení pohřebiště v Klecanech II (57,1% : 42,8%; Profantová – Stránská 2008, 134; tab. 2, s. 132) a z moravských pohřebišť jsou to pohřebiště v Rajradicích (63% : 37%; Hendrychová 2014, 11 – 14), na Pohansku U Kostela (59,2% : 40,7%; Drozdová 2005; tab. 2, s. 27; tab. 3, s. 48) a na Pohansku – jižní předhradí (56% : 43,9%; Drozdová 2005, tab. 9, s. 97; tab. 20 s. 105).

Graf 40: Procentuální srovnání počtů dětí a dospělých jedinců na zkoumaných pohřebištích a na pohřebištích, která jsou předmětem srovnání. Největší rozdíl ve prospěch dospělých, je na pohřebišti „U Libuše“ na Staré Kouřimi, na pohřebišti Klecany I a na moravských pohřebištích v Mikulčicích, (1. a 2. pohřebiště) a na pohřebišti v Rajhradě. Naopak nejvyrovnanější poměr je na pohřebišti v Praze-Motole, Libici – na akropoli a Klecany II a na moravském pohřebišti na Pohansku – jižní předhradí.⁶

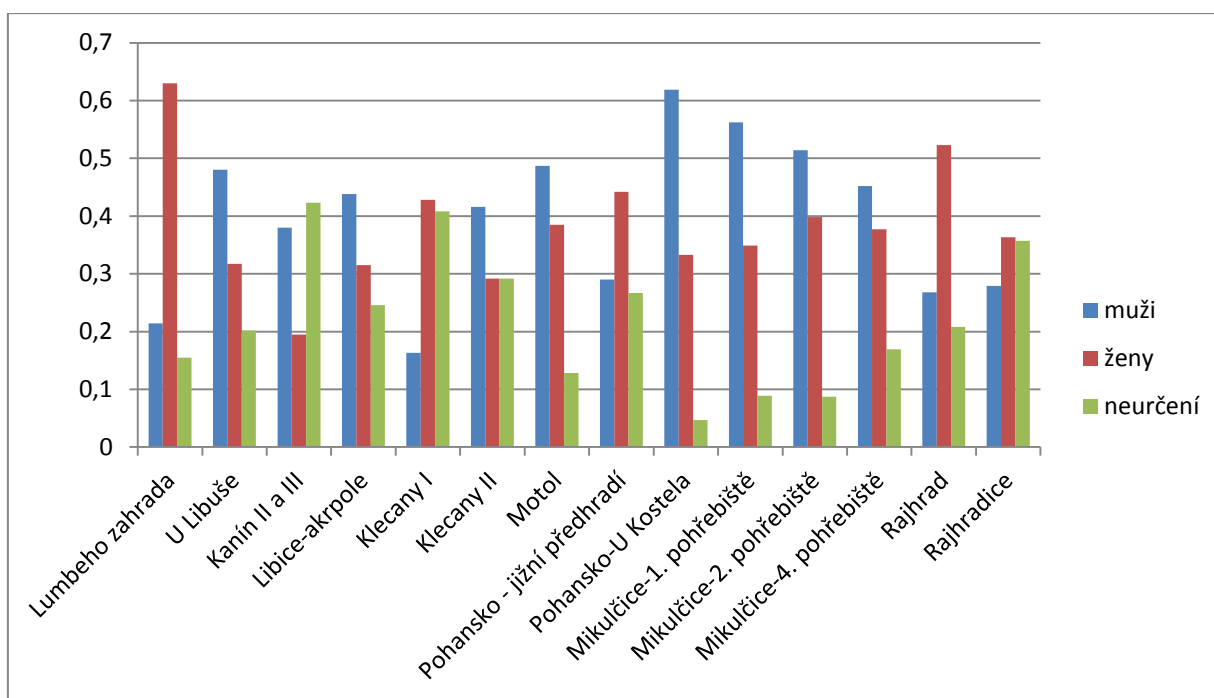
⁶ V demografickém hodnocení pohřebišť v Lumbeho zahradě, U Libuše a v Kaníně II a III počítám jedince kategorie juvenis k dospělým osobám, i když podle antropologických kategorií patří k nedospělým. Pokud to bylo možné, spočítala jsem poměr dospělých a nedospělých osob na všech pohřebištích právě s kategorií juvenis příslušející k dospělým. Na některých pohřebištích je jedinců v této kategorii málo (po 1 jedinci na pohřebišti Klecany I a II; Stránská 2010, obr. 1.2, s. 10; obr. 1.5, s. 11), ale na některých právě počet juvenilních jedinců byl klíčový pro převahu dětí nebo dospělých, např. poměr dětí a dospělých na po-

5.2.1.1 Pohlaví

Jako velmi zajímavé se jeví srovnání počtu mužů a žen na pohřebištích. Jak je patrné na grafu 41, nejvýraznější výkyv je na pohřebišti v Lumbeho zahradě, kde bylo 63% žen a jen 21,4% mužů ze všech dospělých osob. Podobná disproporce mezi počty mužů a žen je i na pohřebišti Klecany I (Profantová – Stránská 2008, 131). Na Moravě je jim nejpodobnější pohřebiště v Rajhradě (Hendrychová 2014, 69 – 71) a pohřebiště Pohansko-jihní předhradí (Drozdová 2005, 97 – 108).

Výkyv ve prospěch mužů je největší v případě pohřebišť „U Libuše“ a Kanín II a III, více mužů než žen je pohřbeno na většině srovnávaných pohřebišť (je otázkou, jak by se tento poměr změnil, pokud by byli určeni i všichni jedinci, jejich pohlaví není známo; na některých pohřebištích je podíl neurčených dospělých značný). Největší rozdíl v počtu mužů a žen je na pohřebištích Pohansko-U Kostela (Drozdová 2005, 27) a na 1. (Stloukal 1963, tab. 1, s. 115) a 2. pohřebišti v Mikulčicích (Stloukal 1967, tab. 1, s. 272).

hřebišti na akropoli hradiště Libice nad Cidlinou s kategorií juvenis počítanou k dětem, by byl 46,4% dospělých : 53,5% nedospělých jedinců (Košťová 2014, 102 – 106), rovněž na 4. pohřebišti v Mikulčicích je kategorie juvenis rozhodujícím jazyčkem na vahách. Pokud bychom zde počítali juvenilní jedince k dětem, pak by poměr byl 48,9% dospělých : 51% dětí (Stloukal 1964, tab. 1, s. 479).

Graf 41: Srovnání procentuálního zastoupení mužů, žen a neurčených jedinců. Největší výkyvy jsou patrné na pohřebištích Lumbeho zahrada, Klecany I, Pohansko-j jižní předhradí, Rajhrad a Rajhradice ve prospěch žen, a na pohřebištích „U Libuše“, Kanín II a III, Libice-akropole, Klecany II, Pohansko-U Kostela, Mikulčice-1. pohřebiště kolem 1. a 2. kostela, ve prospěch mužů.

Výkyv ve prospěch jednoho nebo druhého pohlaví je častý na pohřebištích u centrálních lokalit (Štefan – Krutina 2009, 188). Na pohřebišti „U Libuše“ je zajímavé srovnání počtu mužů a žen v různých fázích pohřebiště. V nejstarší fázi je jedinců celkově málo (pět osob, dva muži a jedna žena, ostatní neurčení), ve střední fázi (B1) zásadně převažuje počet mužů nad ženami (18 : 7) a v nejmladší fázi (B2) naopak převažují ženy (15 : 11), i když jejich převaha není tak zřetelná, jako na pohřebišti v Lumbeho zahradě. J Chochol (1966, 282) vyjádřil domněnku, že by „chybějící“ muži z nejmladší fáze mohli snad padnout mimo hradiště, nebo odejít z jiných příčin.

Srovnání indexu maskulinity (tedy počet mužů na 1000 žen) nabízí tabulka 13 v článku I. Štefana a I. Krutiny (2009, 189) v Památkách archeologických. Nejnížší zastoupení mužů je na pohřebišti na Budči v poloze Na Týnici (273), druhý nejnížší index maskulinity byl vypočítán pro pohřebiště v Lumbeho zahradě (308), nízký index maskulinity je i na pohřebišti Klecany I (380; vzorec uvádí Stloukal a kol. 1999, 370), z moravských pohřebišť má velmi nízký index pohřebiště v Rajhradě (513), pohřebiště na Pohansku-j jižní předhradí (675) a pohřebiště v Rajhradcích (767; Hendrychová 2014, 13 –

14). Naopak pro pohřebiště na Staré Kouřimi „U Libuše“ byl index vysoký (1467), ještě vyšší je pro dosud známou část pohřebiště v Kaníně II a III (1944). Na pohřebišti Pohan-sko-U Kostela byl také vysoký index (1859) a na 1. pohřebišti v Mikulčicích (1708).

5.2.1.2 Věk

Věk budu detailně srovnávat jen na pohřebišti v Lumbeho zahradě, na Staré Kouřimi a v Kaníně II a III. Pro lepší přehlednost jsem sloučila věkové kategorie infans I a infans I-II a infans II – III a infans III a u dospělých jsem pracovala s kategoriemi juvenis, adultus, maturus a senilis.

5.2.1.2.1 Nedospělí jedinci

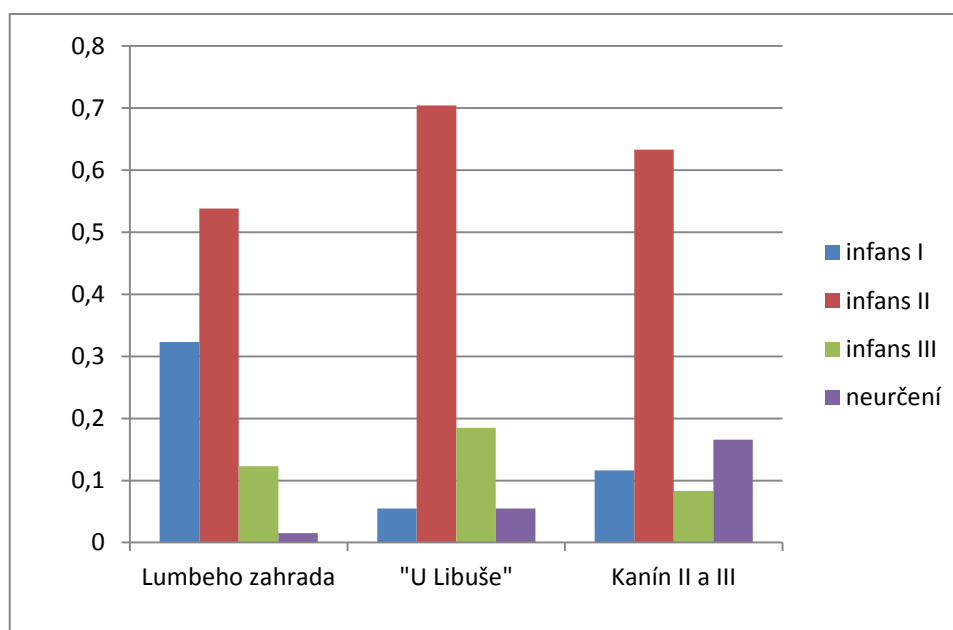
Není překvapením, že nejvíce dětí bylo pohřbeno ve věku infans II (viz graf 42). Největší podíl pohřbených dětí ve věku infans II (70,4%) je na pohřebišti „U Libuše“, naopak nejmenší podíl dětí tohoto věku byl na pohřebišti v Lumbeho zahradě (53,8%), ale přesto je jejich počet značný. Na mnoha dalších pohřebištích jsou děti rozděleny podle staršího schéma (např. Hanulík 1993, 111 – 116) do skupin infans I (0 – 6 let) a infans II (7 – 14 let), což znesnadňuje případné porovnání s nově publikovanými pohřebišti, kde jsou děti rozděleny do skupiny infans I (0 – 6 měsíců/1 rok), infans II (do 6 let) a infans III (do 14 let).

Pro dříve publikovaná pohřebiště většinou platí, že většina dětí zemřela do 8 let věku (Stloukal – Vyhnálek 1976, 29), jak je vidět např. na pohřebištích v Mikulčicích (na 1. pohřebišti bylo ve věku infans I pochováno 23,7% dětí, ve věku infans II jen 9,6% dětí, na 2. pohřebišti to bylo 26% ve věku infans I a 7,7% ve věku infans II, na 3. pohřebišti jich bylo 28,3% pohřbeno ve věku infans I a 12,1% ve věku infans II a na 4. pohřebišti je ve věku infans I pochováno 36,3% a 7,9% ve věku infans II, počítáno ze všech jedinců do 20 let; Stloukal – Vyhnálek 1976, 36). Při rozřazení dětí do kategorií infans I, infans II a infans III lépe vynikne zvýšený počet dětí z kategorie infans II (0,5 – 6 let) pochovávaných na pohřebištích.

Zvýšená úmrtnost dětí v tomto věku může souviset s přechodem na pevnou stravu (Frolík 2014, 41 – 42), malý počet dětí pohřbených ve věku infans I může odrážet jak předpokládané mčlčí zahloubení jejich hrobů, tak i jejich postavení ve středověké společ-

nosti. Dítě po narození vstupuje do rodiny, ale o jeho přijetí nebo nepřijetí se rozhoduje na základě pohlaví, zdravotního stavu nebo dostatku obživy. Na pohřebištích často chybí hroby dětí do 6 měsíců, což se může vázat nejen na malé zahloubení hrobů, ale i na to, jestli dítě bylo rodinou přijato (nebo jestli prošlo přechodovým rituálem – např. křtem). Starší dítě už bylo pro komunitu cennější, což se projevilo i v bohatším inventáři hrobů (Hanuliak 2004, 203). Zprávy o odkládání nežádoucích dětí se ve větší míře váže na populace žijící v prostředí Grónska nebo Islandu, kde byla horší dostupnost dostatečné výživy (Profantová 2005, 66).

Přesto je nejvýznamnější dětský hrob na pohřebišti v Lumbeho zahradě (hrob H67 s jedenácti zlatými záušničkami) hrobem dítěte ve věku infans I, což odkazuje na významné postavení a majetek rodiny, ze které dítě pocházelo (zároveň je to jediný dětský hrob hodnocený jako výjimečný).

Graf 42: Procentuální zastoupení jednotlivých věkových kategorií u dětí na pohřebištích v Lumbeho zahradě, na Staré Kouřimi „U Libuše“ a Kanín II a III. Nejvíce jedinců bylo pohřbeno ve věku infans II.

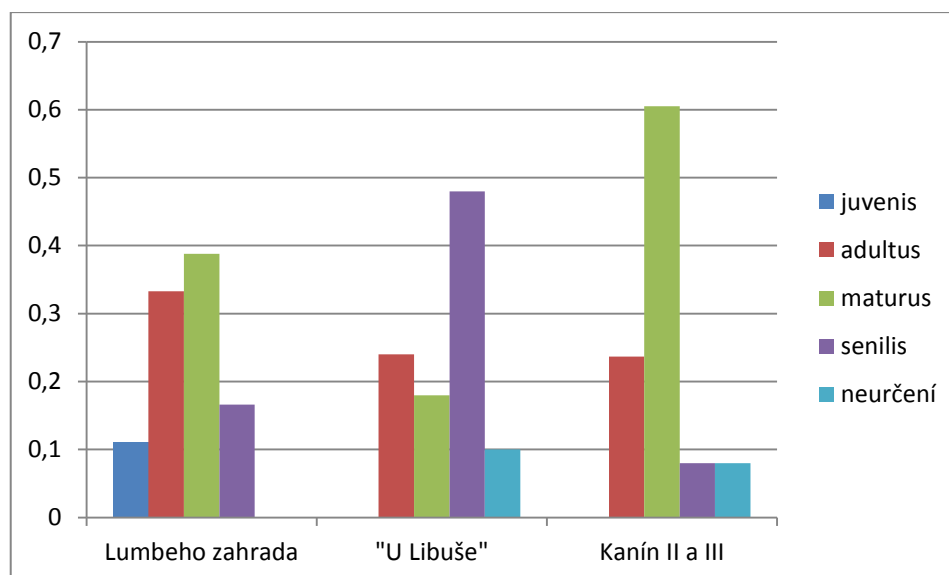
Dítě můžeme chápat jako investici času a prostředků rodiny. Bylo důležité pro přetrvání rodu a pokračování v jeho tradici. Jeho „cena“ narůstala v závislosti na tom, kolik prostředků do něj už bylo investováno a jak už bylo samo schopno přispívat k chodu komunity (Hanuliak 2004, 203).

B. Lohrke (2004, 176 – 178) uvádí, že v případě pohřebišť z doby merovejské v Německu byly mladší děti (do 14 let věku) pohřbívány častěji s chudou výbavou nebo bez výbavy než dospívající jedinci. Na pohřebištích v Lumbeho zahradě, „U Libuše“ a v Kaníně bylo dospívajících jedinců málo na to, abychom z údajů mohli vytvořit nějaký všeobecně platný závěr. V Lumbeho zahradě byl ve všech hrobech určených jako juvenis nalezen inventář (kromě hrobu H12, který je počítán mezi mužské), ve dvou z nich bohatý (H111 s nožem s tausováním a H115 s velkým počtem náušnic a pozlacenými gombíky).

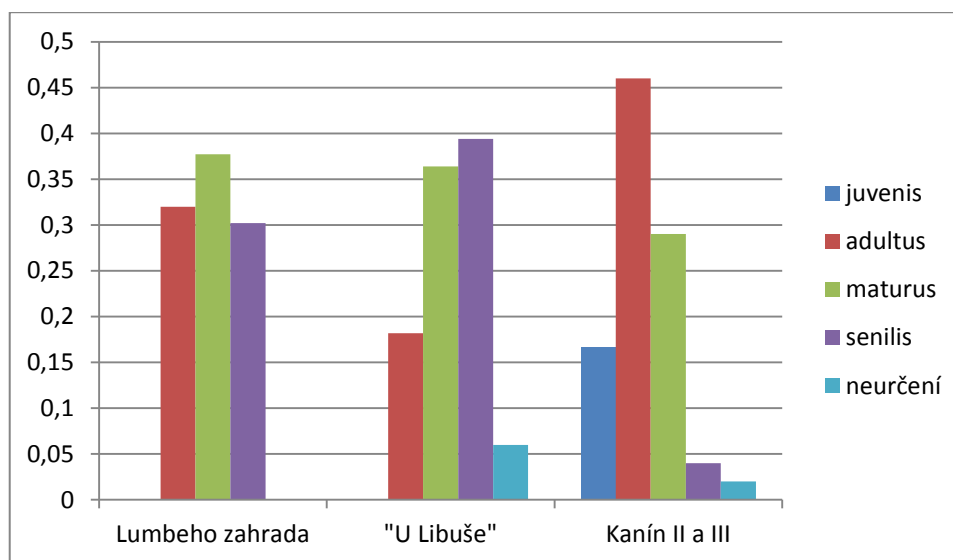
5.2.1.2.2 Dospělí

Jak je vidět na následujících grafech, pohřebiště „U Libuše“ je výjimečné vysokým podílem jedinců, kteří se dožili věku senilis. Muži i ženy pohřbení v tomto věku jednoznačně převládají. V Lumbeho zahradě je nejvyšší procento mužů (graf 43) pochováno ve věku matusus a o něco méně adultus, na pohřebišti v Kaníně muži zemřeli ve věku matusus jednoznačně převažují (graf 43), což odpovídá představě o raně středověké populaci (Profantová – Stránská 2008, 134).

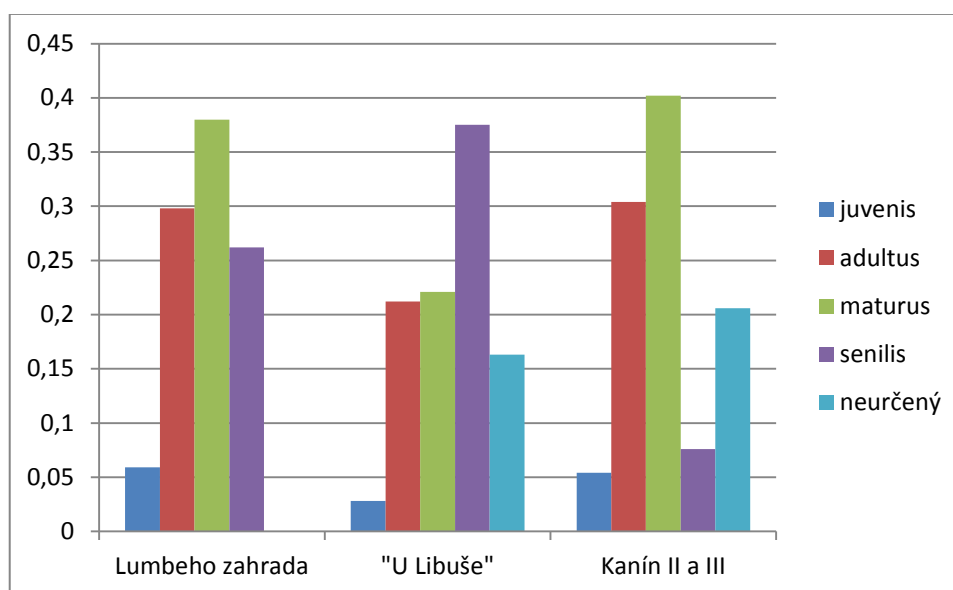
V případě žen (graf 44) je opět pohřebiště „U Libuše“ nápadné počtem jedinců pohřbených ve věku senilis. Už nepřevažují tolik, jako v případě mužů, jejich počet a počet žen pohřbených ve věku matusus je podobný. Nápadný je nízký počet žen pohřbených zde ve věku adultus. Naopak na pohřebišti v Kaníně ženy ve věku adultus převažují, méně je žen pochovaných ve věku matusus a nejméně ve věku senilis. Jen v Kaníně byli někteří juvenilní jedinci určení jako ženy, na ostatních pohřebištích je jejich pohlaví většinou neznámé.

Graf 43: *Věk dožití mužů. Na pohřebišti v Lumbeho zahradě je největší procento mužů pohřbeno ve věku matusus a adultus, na pohřebišti „U Libuše“ je nápadný vysoký poměr mužů pochovaných ve věku senilis a na pohřebišti v Kaníně II a III je jednoznačně nejvíce mužů pohřbených ve věku matusus.*

Graf 44: *Věk dožití žen. Na pohřebišti v Lumbeho zahradě je zastoupení pochovaných žen ve věku adultus, matusus a senilis poměrně vyrovnané, na pohřebišti „U Libuše“ je nejvíce žen pohřbených ve starším věku (matusus, nejvíce senilis) a na pohřebišti Kanín II a III se většina žen dožila věku adultus.*

Graf 45: *Věkové zastoupení dospělých, bez ohledu na pohlaví (muži, ženy i neurčení jedinci). Na pohřebišti „U Libuše“ je nápadný převažující poměr jedinců, kteří se dožili více jak*

60 let. Vysoký poměr jedinců kategorie senilis a je patrný i na pohřebišti v Lumbeho zahradě. Pohřebiště Kanín II a III představuje očekávatelný obraz středověké společnosti.

Křivka věku dožití všech jedinců bez ohledu na pohlaví (graf 45) potvrzuje výjimečnost pohřebiště „U Libuše“. Zde je jednoznačně nejvyšší procento pohřbených ve věku senilis, jedinci pochovaní ve věku adultus a maturus jsou vyrovnání. Zanedbatelné je procento pohřbených jedinců ve věku juvenis, což se opakuje na všech pohřebištích. V Mikulčicích byli jedinci, kteří se dožili věku senilis, nalezeni jen na 1. a 2. pohřebišti, jejich počet byl ve srovnání s pohřebištem „U Libuše“ nízký. Na 1. pohřebišti jich bylo 18 (8,2%) z celkového počtu 219 jedinců a na 2. pohřebišti u baziliky to bylo 6 (1%) jedinců z celkového počtu 569 jedinců (Stloukal – Vyhnálek 1976, 36). Na pohřebiště Pohansko-U kostela bylo jedinců pohřbených ve věku senilis 10 (2,5%) z celkového počtu určených jedinců 389 (Drozdová 2005, tab. 3, s. 48) a na pohřebišti Pohansko-jihní předhradí jich bylo 7 (4,5%) z celkového počtu 152 určených jedinců (Drozdová 2005, tab. 20, s. 105).

Na pohřebišti v Lumbeho zahradě je nejvíce osob pohřbených ve věku maturus, ale jejich převaha není výrazná. Procenta pohřbených ve věku adultus a senilis jsou podobná (s mírnou převahou adultus). Podobnou věkovou strukturu nemá žádné ze srovnávaných pohřebišť. Nejpodobnější (i když o řád nižší procentuální zastoupení) má křivka úmrtnosti mužů na 1. pohřebišti v Mikulčicích, kde se nejvíce mužů dožilo věku maturus (27%) a procentuální zastoupení jedinců pohřbených ve věku adultus (4,6%) a senilis (5,9%) bylo podobné (Stloukal 1963, tab. 1, 15).

Pohřebiště v Kaníně nabízí očekávaný pohled na věk raně středověké společnosti: nejvíce jedinců se dožilo věku maturus, o 10% méně pak adultus. Osob, které se dožily věku senilis bylo v porovnání se dvěma ostatními pohřebišti jen malé procento.

5.2.1.3 Vztah pohřebišť

Kolem centrálních lokalit se pravděpodobně nacházel větší počet pohřebišť. Přímo v areálu hradiště se nacházelo pohřebiště elity, později vázané na kostelní stavbu, v předkřesťanské době nejspíš na místo spojované s posvátným místem, jako snad v případě jezírka Libuše. Voda měla pro Slovy spojitost s transportem duše do světa mrtvých a možná se to odrazilo právě i na umístění pohřebišť v její blízkosti (Turčan 1993, 55 – 58). Na břehu jezírka byla nalezena skupina kúlových jam (Šolle 1966, 137), u kterých byla vyslovena hypotéza,

že souvisejí s kultovním objektem (J. Mařík uvádí tuto stavbu jako možnou dřevěnou sakrální stavbu; 2011, 40 – 41). Samotné seskupení jam však podle mého názoru nedovoluje jednoznačnou interpretaci.

V souvislosti s pohřebištěm v Lumbeho zahradě nelze pominout ani ostatní místa posledního odpočinku dalších obyvatel Hradu a jeho okolí. Kolem něj bylo zachyceno (ve větší či menší míře) několik pohřebišť (viz obr. 1). Do 9. století (resp. do jeho poslední třetiny) jsou datovány počátky pohřebiště v Královské zahradě, u Jízdárny a Jelení ulice – Lumbeho zahrada, na konci 9. století se začalo pohřbívát v okolí kostela Nanebevzetí Panny Marie na Strahově, před rok 900 jsou kladeny nejstarší pohřby na III. nádvoří (u monolitu), a v 10. století vznikla pohřebiště U křižovatky ulic Patočkova – Střešovická, Strahovská cihelna, Panenská, Malovanka, začalo se pohřbívát uvnitř kostela Panny Marie a na II. nádvoří, ve svatovítském komplexu na III. nádvoří a ve svatojiřském komplexu (Tomková – Frolík 2005, 9, tab. 1).

Jak vidíme, množství míst, kam mohli být uloženi obyvatelé Hradu a jeho nejbližšího okolí, bylo docela rozsáhlé. Ve vztahu k Lumbeho zahradě je třeba podotknout, že zde neočekáváme přítomnost samotných knížat, protože v době existence pohřebiště už byli pohřbíváni v církevních stavbách. Předpokládáme, že další významní členové knížecí rodiny a jejich nejbližší družiníci mohli být pohřbíváni v okolí kostelů (poblíž svého pána; jako příklad uvádím pohřbení Podivena, člena družiny sv. Václava: „*Po nedlouhé době tělo tohoto muže bylo z onoho místa vyzdviženo a přeneseno ve zbožném průvodu kněží a nábožných mužů i žen a pochováno na hřbitově kostela sv. Víta, takže svatý Václav, pochovaný v kostele a onen dvořan pochovaný venku, jsou jen zdí od sebe odděleni*“; Kristiánova legenda, Ludvíkovský 2012, 97⁷) a jejich rodiny a členové domácnosti byli pochováváni na ostatních pohřebištích kolem Hradu (čemuž odpovídá demografické složení pohřebiště v Lumbeho zahradě).

Podobný vztah jako Pražský hrad a pohřebiště v jeho okolí mají i hradiště v Libici nad Cidlinou a pohřebiště v jeho zázemí (Mařík 2005; 2009). Hroby příslušníků elity jsou srovnatelné na pohřebišti na akropoli a na pohřebišti v Kaníně (Mařík 2009, 136), i když i na dal-

⁷ lat.: *Post non multum temporis viri illius ex loco illo sublatum est corpus et translatum cum devotione clericorum, virorum mulierumque devotarum et positum in cimiterio ecclesie sancti Viti, ita ut sanctus Wenceslaus in ecclesia quidem et miles ille foris positus sola maceria dividantur* (Kristiánova legenda, Ludvíkovský 2012, 96)

ších pohřebišťích jsou zaznamenané předměty naznačující přítomnost bojovníků. Jedná se o nálezy ostruh a kopí na pohřebišti U nádraží (Mařík 2005, 340) a nález dvousečného meče na katolickém hřbitově (Mařík 2005, 341). Mezi pohřebišti mělo to na akropoli výlučné postavení právě svou polohou. Nezanedbatelnou roli zde hrálo i pozdější založení kostela (Mařík 2009, 136). Předpokládáme, že pohřeb u kostela (nebo přímo v kostele) přísluší výše postaveným nebo váženějším osobám, což by se mohlo projevit přímo ve skladbě pohřebišťe.

5.2.1.4 Saint-Estève le Pont - modelový příklad lokality

Území Francké říše prošlo odlišným vývojem a navazovalo na jiné tradice, než česká kotlina, i když jsou zde určité podobnosti. Žárové a kostrové pohřby se zde po dlouhou dobu praktikovaly společně, dokonce i na některých pohřebišťích docházelo současně k pohřbům tím i oním způsobem. Postupně žárový způsob ustupoval, ve 4. a 5. století k němu docházelo už zřídka, objevoval se zejména na severovýchodě Francie nebo v Normandii. Od počátku 4. století, kdy se křesťanství stalo oficiálním náboženstvím, začalo kostrové pohřbívání jednoznačně převažovat (Le Goff 2012, 55 – 56).

Do 4. století se standardizovala poloha těla. Většinou byli nebožtíci uloženi v poloze na zádech, paže podél těla, ruce položené v oblasti stehen, pánve nebo na hrudi. Mrtví byli ukládáni hlavou k západu, kromě kněží a kromě případů uložení podle stojící budovy. Starší pohřby bývají většinou respektovány, z čehož lze usoudit na jejich povrchové označení. Od 6. století se díky organizaci hřbitovů začaly rakve ukládat do jedné jámy, docházelo k reutilizaci sarkofágů, stejně jako dřevěných rakví, ostatky se překrývaly nebo byly srovnány stranou. Roste význam modlitby za spásu mrtvých, aby byla co nejúčinnější, byli nebožtíci pochováváni co nejblíže místa kultu.

Do konce 7. století byly do hrobu vkládány předměty, které symbolizovaly postavení a bohatství rodiny. Zbraně v hrobech mužů symbolizovaly vývoj společnosti. Konec ukládání předmětů do hrobů na počátku 8. století není vysvětleno příkazem církve. Způsob pohřbení významných osob, které dávaly najevo pokoru, vedlo pravděpodobně k rozšíření skromných pohřbů a méně častějšího používání sarkofágů a nástupu strohých antropomorfních schránek s víkem (Carré 2012, 56 – 57).

Příkladem lokality, kde jsou prozkoumána dvě pohřebiště, která společně existovala a pravděpodobně sloužila jedné komunitě, jsou pohřebiště v Saint-Estève le Pont (Thomann 2009, 175 – 201).⁸ Pohřebiště spadají do doby od 8. do 10. století. Jedná se o pohřebiště řadové a pohřebiště kostelní, vzdálená od sebe přibližně 50 metrů (obr. 53). V severní části zkoumané plochy se nachází řadové pohřebiště s hroby vyhloubenými ve skalním podloží a orientované buď S-J nebo V-Z. Bylo z něj vyzvednuto 103 jedinců a pomocí radiokarbo- nové metody datováno do 8. – 10. století. Pro pohřebiště v jižní části plochy je klíčová přítomnost kostela, který byl postaven pravděpodobně během 6. století, je orientován Z-V a má půdorys ve tvaru velkého T. Celkem bylo z jeho okolí a interiéru vyzvednuto 113 jedinců.

Na pohřebištích jsou patrné rozdíly v úpravě a typu hrobových jam, i v uspořádání pohřebiště. Severní pohřebiště je homogenní, s jámami zahloubenými ve skále, přizpůsobené tvaru těla, krytými deskami z břidlice, organických materiálů, dlaždicemi nebo kombinací materiálů. Jámy jsou všeobecně úzké a zahloubené přímo do podloží. Hroby jsou uspořádány do řad a do několika sektorů a striktně se respektují (byly na povrchu označeny buď rovem, nebo dřevěnými prvky).

Na jižním pohřebišti u kostela jsou naopak rozdílné typy hrobek. Mohou být jak vyhloubené ve skále, pod krytem z dlaždic nebo mají různé tvary ze smíšených materiálů, ve čtrnácti případech byly zaznamenány vápencové sarkofágy, které byly často reutilizovány (několik následných pohřbů v jednom sarkofágu, uložení starších pohřbů vedle něj). Přítomnost sarkofágů je v jihovýchodní Francii spojována s kostelem nebo kaplí. Zřídka jsou nacházeny na venkovských pohřebištích, v městském prostředí jsou nejčastěji spojovány s pohřby u baziliky. U kostelního hřbitova docházelo často k superpozicím nebo křížení hrobů, k čemuž docházelo nejčastěji jižně od budovy, v sektoru, ve kterém byly koncentrovány nejvýznamnější hrobky.

Jižní a severní pohřebiště se od sebe odlišovala i v ohledu na počet mužů a žen a věkové složení tam pohřbené části populace. Pokud sečteme všechny dospělé jedince z obou pohřebišť, bude počet mužů a žen vyrovnaný: 46,7% žen a 48,6% mužů (a 4,7% neurčených jedinců).

⁸ Pohřebiště se sice nacházejí daleko od našeho území, nelze tedy předpokládat přímé ovlivnění. Jde spíše o ilustraci určitého trendu.

Pokud se zaměříme na tato pohřebiště odděleně (Thomann 2009, 188 – 189, fig. 6), pak na jižním pohřebišti u kostela převažují muži (téměř 60%) nad ženami (méně než 40%), což koresponduje s pozorováním i na dalších pohřebištích: Albin-Condion (Bizot 1988, 232) a Saint-Denis (Gallien 1994, 72). Naopak na severním hřbitově dominují ženy (více jak 50%) nad pohřby mužskými (málo přes 40%).

Odlišně se pohřebiště profilují i s ohledem na věk pohřbených (obr. 54): na severním pohřebišti (Thomann 2009, 190, fig. 7) je nejvíce jedinců pohřbených ve věku adultus I (18 – 29 let), (téměř 25%, o málo více mužů než žen). Více než 15% mužů se dožilo věku 60 – 69 let, těsně kolem 15% bylo mužů ve věku adultus II (30 – 39 let), matusus I (40 – 49 let) a matusus II (50 – 59 let). Něco přes 10% mužů se dožilo 70 – 79 let a méně než 5% se jich dožilo více než 80 let.

Více než 15% žen zemřelo ve věku adultus II a matusus I, 13 – 14% žen se dožilo 50 – 59 let (matusus II), 60 – 69 let a 70 – 79 let. Téměř 5% žen se dožilo více než 80 let.

Vzhledem k malému počtu ženských jedinců zkoumaných na jižním pohřebišti u kostela, byl vytvořen graf čítající muže (27 jedinců) a všechny jedince (muže, 6 žen a 7 neurčených jedinců) bez rozdílu pohlaví (Thomann, 190 – 191, fig. 8). Věková křivka mužů i kategorie všech jedinců je nejvyšší v kategorii 60 – 69 let (kolem 20%), kolem 15% mužů zemřelo ve věku 40 – 49 let (matusus I), 50 – 59 let (matusus II) a 70 – 79 let. Kolem 14% mužů bylo pohřbeno ve věku adultus I (18 – 29 let) a adultus II (30 – 39 let). Méně, než 5% mužů se dožilo více než 80 let. Křivka věku všech jedinců víceméně koresponduje s křivkou věku úmrtí mužů (obr. 55).

Rozdělení míst pohřbení této populace a jeho věk dožití může odrážet vyšší sociální postavení (nebo příslušnost k vrstvě kleriků) lidí pohřbených u kostela.⁹ To potvrzuje i zkoumání patologických změn na kostech spojené s těžkou manuální prací u populace pochované na severním pohřebišti, naopak lidé pohřbení u kostela měli na kostech patologické změny spojené s vyšším věkem (Thomann 2009, 196).

⁹ Uvnitř kostela u chóru byl nalezen sekundárně uložený pohřeb starší ženy. Kostí byly uloženy ve skřínce z druhotně použitých *tegulae*, přesto sám fakt, že ostatky byly přeneseny a jeho umístění na privilegovaném místě naznačují důležitost zemřelé pro komunitu (Thomann 2009, 186 – 187; fig. 5).

5.2.1.5 Srovnání věkového složení pohřebišť

Jak bylo vidět na příkladu pohřebiště v Saint-Estève le Pont (Thomann 2009, 175 – 201), společenské postavení zemřelého se mohlo projevit na místě pohřbení. Pokud přijmeme tezi o vyšším věku dožití jako určitém ukazateli lepší stravy, péče a tím i vyšším společenském postavení, pak by křivka dožití osob pohřbených na Staré Kouřimi (graf 45) jen potvrzovala výjimečnost pohřebiště.

Při srovnání křivky věku dožití u severní nekropole Saint-Estève le Pont (obr. 54), zjistíme, že je naprosto odlišná od pohřebišť na Staré Kouřimi, v Lumbeho zahradě i Kaníně II a III. Křivka u jižního pohřebiště u kostela je podobná jako ta na pohřebišti „U Libuše“ (graf 16).

Představu o věkovém profilu středověké společnosti splňuje pohřebiště Klecany II, kde většina žen byla pohřbena ve věku adultus a mírná většina mužů ve věku matusus. V Klecanech I byla úmrtnost mužů a žen prakticky vyrovnaná ve věku adultus a matusus (mírně ve prospěch matusus; Profantová – Stránská 2008, 129 – 134; Stránská 2010, 9 – 17).

Ve starší fázi na pohřebišti na akropoli Libice nad Cidlinou byli jedinci nejčastěji pohřbeni ve věku adultus a matusus (Košťová 2014, 103), v mladší fázi bylo více osob pohřbeno ve věku matusus (častější věk dožití mužů), méně adultus (nejčastější věk dožití žen) a kolem 5% jedinců se dožilo věku senilis (více žen, než mužů; Košťová 2014, 105).

Nezvyklý je vysoký počet mužů, kteří zemřeli ve věku adultus I na pohřebišti Pohansko-U Kostela (29,2% ze všech mužů). Na tomto pohřebišti bylo právě v kategorii adultus I a II nejvíce pohřbených osob (adultus I – 16,9%, adultus II – 17,7% ze všech pohřbených osob), v obou kategoriích matusus je zde počet vyrovnaný (9,7%; Drozdová 2005, tab. 3, 48).

Na pohřebišti Pohansko-j jižní předhradí bylo nejvíce osob pohřbeno ve věku adultus II (18,4% ze všech pochovaných) a ve věku matusus II (11,2%), což se shoduje i s vrcholy úmrtností křivky pro muže (48% mužů se dožilo věku adultus II a 32% věku matusus II; Drozdová 2005, tab. 20, 105).

Na 2. pohřebišti v Mikulčicích bylo nejvíce lidí pochováno ve věku matusus (35,1%), více mužů, než žen (Stloukal 1967, tab. 1, 272), podobně tomu bylo na 4. pohře-

bišti (32,6% pohřbených ve věku matusus; Stloukal 1964, tab. 1, 479). Na 1. pohřebišti byl počet v kategoriích adultus a matusus vyrovnaný (31,9% - adultus, 36% - matusus; Stloukal 1963, tab. 1, 115).

Jak už jsem zmínila v souvislosti s pohřebištem Saint-Estève le Pont (Thomann 2009, 191), vyšší věk dožití je spojován s vyšším společenským postavením, lepšími životními podmínkami a přístupem ke kvalitnější výživě (otázku výživy obyvatel Čech v současnosti řeší projekt Středověká populace v centru a na venkově. Archeologie, bioarcheologie a genetika na pohřebištích Pražského hradu, středních a východních Čech, vedený J. Frolíkem; <http://www.arup.cas.cz/?p=24309>, staženo 15.5. 2016). Na pohřebištích, která jsou podle našich předpokladů elitní, bychom mohli očekávat vyšší procento lidí, kteří se dožili vyššího věku a jejich strava by měla být kvalitnější a pestřejší.

5.3 Srovnání pohřebišť z hlediska bohatství výbavy

Hroby na všech pohřebištích jsem roztříдила do skupin (vycházejících z hodnocení hrobů podle V. Hrubého 1955, 326) jako hroby chudé, průměrně vybavené, bohaté, výjimečně bohaté a, v případě pohřebiště na Staré Kouřimi, tzv. „knížecí“. Jako výchozí jsem použila kritéria V. Hrubého a přizpůsobila jsem je každému pohřebišti: v kategorii 0a jsou chudě vybavené hroby s nálezy ulit, nedefinovaných zlomků kovu a se zlomky keramiky; jako 0b označuji hroby chudé, ale vybaveny alespoň minimální výbavou (nožem, fragmenty kování/zlomkem kovu, střepy).

Průměrně vybavené hroby jsou kategorií, kterou je třeba vymezit „na míru“ každému pohřebišti. Také průměrně vybavené hroby jsem rozdělila na hroby s nožem a bez nože. V. Hrubý pokládá přítomnost nože za znak příslušnosti pohřbeného k svobodné skupině obyvatelstva, což je předpoklad, který byl později diskutován (např. Borkovský 1956, 368 – 366; Dostál 1966, 94 – 96, Graus 1957, 535 - 553). Přesto tyto hroby, ve kterých byl nalezen nůž a buď žádný další, nebo jen průměrný inventář, zvlášť vyčleňuji. Nůž je předmět, který kromě téměř univerzálního použití v běžném životě (v domácnosti, při přípravě jídla, výrobě nástrojů nebo i jako zbraň) mohl mít i symbolický význam jako předmět ukládaný do hrobů (snad právě i díky své univerzálnosti zastupoval výbavu nebožtíka na onom světě a pokrýl tak jeho předpokládanou potřebu se o sebe postarat nebo se bránit).

Interpretace přítomnosti nebo nepřítomnosti nože v hrobě je však složitá a nejspíš ani nemůžeme postihnout celou šíři významu tohoto předmětu.

Jako průměrně vybavené jsou označeny hroby kategorie 1a (hroby bez nože, s jedním párem bronzových nebo stříbrných náušnic/záušnic, závěsky, korálky nebo nádoby) a 1b (hroby s nožem, v nichž jsou kromě něj i bronzové nebo stříbrné náušnice/záušnice, závěsky, korálky, rolničky, nádoby).

Rozlišit hroby bohaté, výjimečné a knížecí je složitější a v hodnocení každého hrobu se odráží individualita každého pohřebiště. Hranice mezi těmito hroby není jasná a je do určité míry ovlivněna subjektivním pohledem.

Jako bohaté (skupina 2) chápou hroby s nožem, bronzovými nebo stříbrnými náušnicemi/záušnicemi, předměty z předchozích skupin, se sekýrami, ostruhami nebo zlacenými šperky. Výjimečně bohaté hroby (skupina 3) jsou hroby vybavené nožem, předměty z předchozích skupin, zlatými šperky a dalšími zbraněmi a tzv. „knížecí hroby“ (skupina 4) vybavené kromě výše zmíněných předmětů i mečem, nezvyklými šperky nebo jinými předměty spojenými s odznaky knížecí moci (a splňují i kritéria rozměrné nebo náročně zbudované hrobové jámy, což je v některých případech ten rozhodující rozdíl, kdy hodnotím hroby „jen“ jako skupinu 3 nebo „už“ skupinu 4).

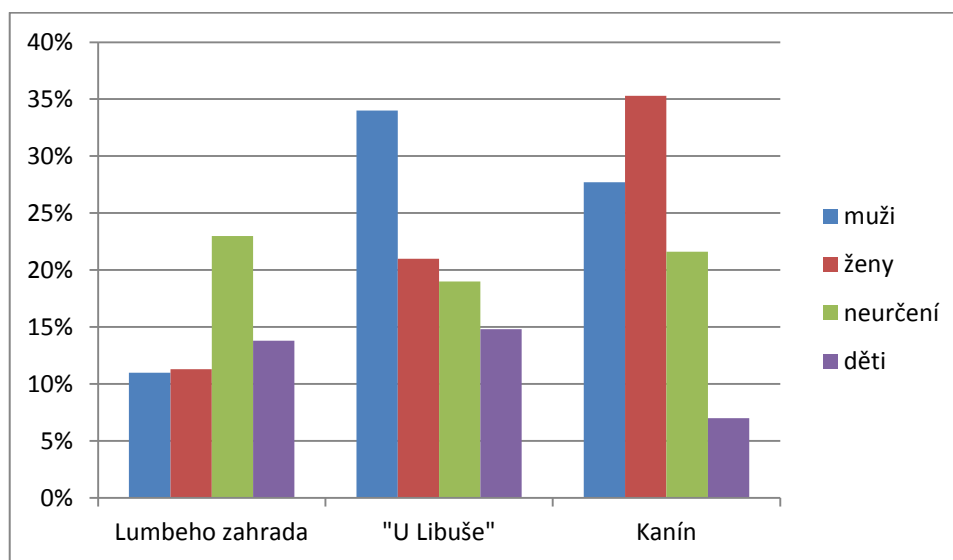
Přes to, že jsou kategorie nazvány „chudé, bohaté, knížecí“ atd., neznamená to, že osoba pochovaná v takto hodnoceném hrobě musela být nutně chudá nebo bohatá. Proto používám označení skupin jako 0, 1, 2, 3 a 4, i když pro lepší srozumitelnost a orientaci v textu jsou i slovně pojmenovány.

Pro potřeby tohoto srovnání tedy zjednoduším hodnocení hrobů na chudé, průměrně vybavené, bohaté¹⁰, výjimečné a „knížecí“ (ačkoli poslední kategorie se bude týkat jen pohřebiště na Staré Kouřimi).

5.3.1 Chudé hroby (skupina 0a a 0b)

¹⁰ V případě Lumbeho zahrady jsem sloučila kategorie 1b-2 s kategorií 2, oba hroby, kterých se to týká, jsou ženské, bohatých ženských hrobů bude tedy 5 a procentuální zastoupení bohatých hrobů ze všech hrobů ženských stoupne na 9,4%. Jedince kategorie juvenis jsem, pokud nebylo pohlaví jedince určeno, přidala do kategorie neurčených jedinců.

Poměr chudých hrobů je nejnižší na pohřebišti v Lumbeho zahradě (13,5% ze všech hrobů) a jejich zastoupení u mužů, žen i dětí je vyrovnané (dětských hrobů je z nich nejvyšší procento – kromě neurčených jedinců, u těch je však zkreslující jejich nízký počet). Na pohřebišti „U Libuše“ (22,3%) a v Kaníně II a III (15,5% ze všech hrobů) je poměr chudých hrobů vyšší: na Staré Kouřimi převažují mužské chudé hroby, dětských je nejméně, podobně v Kaníně, kde ovšem převažují chudé ženské hroby.

Graf 46: Zastoupení chudě vybavených hrobů u mužů, žen a dětí je nejvyrovnanější, s mírnou převahou dětí, v Lumbeho zahradě. Co se týká kategorie neurčení jedinci, procentuální vyjádření je zkresleno jejich nízkým počtem. Na pohřebišti „U Libuše“ a v Kaníně je patrná převaha vždy jednoho pohlaví: na pohřebišti „U Libuše“ je jednoznačně největší procento chudých hrobů mužských, v Kaníně jsou počty vyrovnanější, ale chudé hroby žen dominují. V Kaníně je nejnižší zastoupení dětských chudých hrobů, v Lumbeho zahradě a „U Libuše“ je jejich zastoupení přibližně vyrovnané.

Pohřebiště v Lumbeho zahradě je svým procentuálním zastoupením chudě vybavených hrobů nejpodobnější moravskému venkovskému pohřebišti v Boleradicích¹¹ s 13%. Nejpodobnější zastoupení, jako pohřebiště v Kaníně II a III, má pohřebiště ve Starém Městě – Špitálkách Z¹² (16%) a pohřebiště v Modré¹³ s 21,6% a pohřebiště v Lanžhotě¹⁴ s 25%

¹¹ Na pohřebišti v Boleradicích bylo zachyceno 46 hrobů, byly zde zaznamenány bojovnícké hroby se sekerami a v jednom hrobě byl nalezen meč typu M (Dostál 1966, 111; Lutovský 2001, 27).

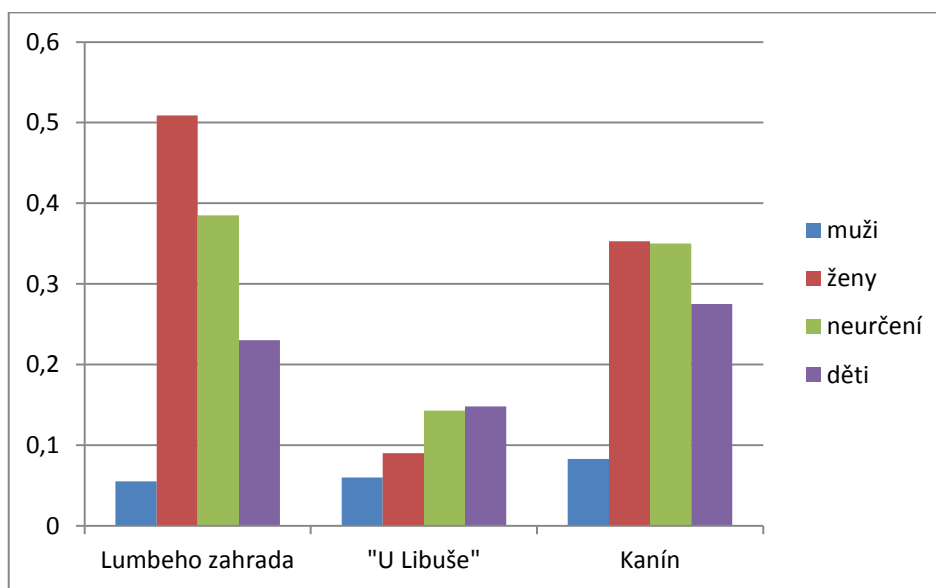
¹² Na pohřebišti Staré Město-Špitálky Z bylo zaznamenáno 51 hrobů, v některých byly nalezeny břitvy a sekery (Dostál 1966, 167 – 169).

mají nejpodobnější poměr těchto hrobů jako pohřebiště „U Libuše“ (podle B. Dostála 1966, str. 95).

5.3.2 Průměrně vybavené hroby (skupina 1a a 1b)

Skupinu hrobů 1a a 1b (tzv. průměrně vybavené hroby) je nesnadné přesně definovat, vzhledem k tomu, že na každém pohřebišti je třeba „průměrné“ hroby určovat individuálně. Jedná se o hroby vybavené předměty (počtem předmětů), které nepatří v kontextu konkrétního pohřebiště k těm bohatým, ale ani je není možné zařadit mezi hroby chudé.

„Průměrné“ vybavené hroby (obr. 56) jsou nejčastější na pohřebišti v Lumbeho zahradě (celkem 32,4%) a v Kaníně (29,9%). V Kaníně jsou průměrné hroby vyrovnaně zastoupené u žen a neurčených jedinců, v Lumbeho zahradě převažují ženské hroby. Nejnižší zastoupení průměrně vybavených hrobů je na pohřebišti „U Libuše“ (10,5%) a všeobecně je nejnižší v případě mužských hrobů.

Graf 47: Zastoupení průměrně vybavených hrobů je na pohřebištích v Lumbeho zahradě a Kaníně nejvyšší v kategoriích ženských hrobů a hrobů neurčených jedinců, nejnižší na

¹³ Na kostelním pohřebišti v Modré bylo zachyceno celkem 37 hrobů. V některých hrobech byly nalezeny ostruhy, náhrdelníky a závěsek s antickou gemmou (Dostál 1966, 146 – 147; Lutovský 2001, 190 – 191).

¹⁴ Pohřebiště v Lanžhotě bylo malé, bylo zde zachyceno jen 9 slovanských hrobů (Dostál 1966). Vyjádření zastoupení příslušnosti hrobů do majetkových tříd je tedy zkreslující.

všech třech pohřebištích je v hrobech mužských. Nejvyšší zastoupení průměrně vybavených hrobů je u dětí na pohřebišti „U Libuše.

Nejbliže hodnotám pohřebiště v Lumbeho zahradě se dostává venkovské moravské pohřebiště v Bošovicích¹⁵ (35%) i když nízký počet hrobů zachycený na této nekropoli je pro procentuální vyjádření zkreslující, podobně i známé hroby z Mikučic¹⁶ (36%), mnohem více vypovídající jsou údaje z pohřebiště Staré Město-Na Valách, kde bylo započítáno 1479 hrobů, z nich 29% bylo hodnoceno jako průměrně vybavených. Pohřebiště na Starém Městě-Na Valách je nejpodobnější i procentuálnímu zastoupení hrobů s průměrnou výbavou v Kaníně II a III. Nízké procento hrobů z této skupiny podobně jako na pohřebišti „U Libuše“, je na mohylníku v Jarohněvicích¹⁷ (13,3%) a na pohřebišti v Modré (5,4%); (podle B. Dostál 1966, 95).

5.3.3 Bohaté hroby (skupina 2)

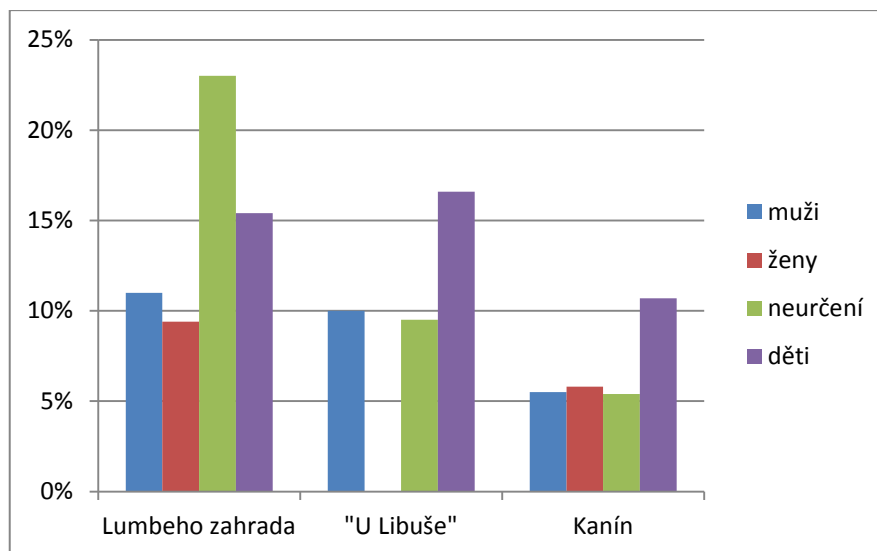
Nejvyšší procento bohatých hrobů (obr. 57) je na pohřebišti v Lumbeho zahradě (14,2%), na pohřebišti „U Libuše“ (9,9%) je jejich poměr podobný jako na pohřebišti v Kaníně II a III (6,3%)

Na všech pohřebištích nejvyšší procento bohatých hrobů patří dětem, v Kaníně a v Lumbeho zahradě je vyrovnaný poměr bohatých hrobů mužských a ženských, na pohřebišti „U Libuše“ bohaté ženské hroby úplně chybí. Nejnižší zastoupení „bohatých“ hrobů je na pohřebišti v Kaníně II a III, v Lumbeho zahradě a „U Libuše“ jsou počty bohatě vybavených hrobů víceméně vyrovnané.

¹⁵ Na pohřebišti v Bošovicích bylo nalezeno 19 hrobů s poměrně bohatou výbavou (věderka, sekery, kopí, ostruhy, ocílky a přezky), nízký počet hrobů je pro porovnání zkreslující (Dostál 1966, 112 – 115; Lutovský 2001, 30 – 31).

¹⁶ Mikulčice – do tabulky započítáno 11 hrobů nalezených na poloze Pastvisko nad dědinou (Dostál 1966, 143 – 144).

¹⁷ Mohylové pohřebiště v Jarohněvicích bylo prozkoumáno už v 19. století, hrobové celky se nezachovaly. Byl zde nalezen meč typu X, okovaná vědra, ostruhy, sekery a hroty šípů (Dostál 1966, 130 – 132, Lutovský 2001, 111).

Graf 48: V kategorii bohatých hrobů je největší zastoupení na všech třech pohřebištích u hrobů dětských, v Lumbeho zahradě je však nejvyšší podíl bohatých hrobů patřících neurčeným jedincům (jak už bylo zmíněno, vzhledem k nízkému zastoupení neurčených jedinců na pohřebišti v Lumbeho zahradě může být procentuální vyjádření zkreslující).

Na pohřebišti v Lumbeho zahradě a Kaníně jsou bohaté hroby mužů a žen přibližně vyrovnané, na pohřebišti „U Libuše“ bohaté ženské hroby úplně chybějí.

Procentuálnímu zastoupení bohatě vybavených hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě jsou nejpodobnější pohřebiště v Lanžhotě (12,5%) a na pohřebišti na Starém Městě-Špitálkách P¹⁸ (16,7%); pohřebiště „U Libuše“ má procentuální zastoupení hrobů této skupiny nejpodobnější pohřebištím v Mikulčicích (10%) a v Modré (10,8%) a pohřebiště Kanín II a III je nejpodobnější pohřebištím na Starém Městě-Na Valách (6,1%) a Staré Město-Špitálky Z (6%); (podle B. Dostála 1966, 95).

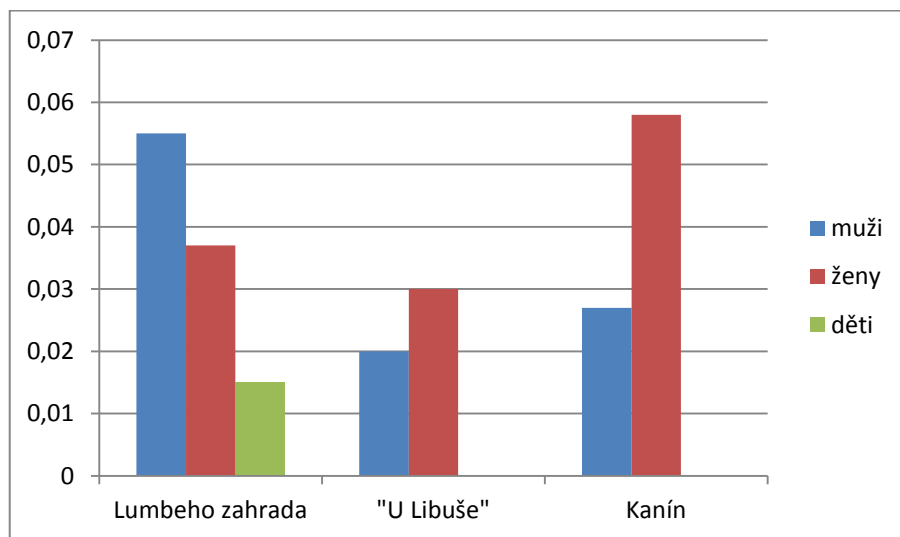
5.3.4 Velmi bohaté hroby a hroby tzv. „knížecí“ (skupiny 3 a 4)

Hranice mezi velmi bohatými hroby a hroby tzv. „knížecími“ je tenká (obr. 58, obr. 59). Jako tzv. „knížecí“ označují hroby, ve kterých byl nalezen nějaký odznak moci a zároveň byla jako nákladná hodnocena i hrobová jáma (to je mimo jiné i důvod, proč je např. hrob 49b na Staré Kouřimi zařazen do skupiny 3, jeho hrobová jáma se nedochovala).

¹⁸ Staré Město-Špitálky, na výzkumu u kostela bylo zachyceno 42 hrobů (Dostál 1966, 169).

Počty bohatých hrobů jsou na všech pohřebištích vyrovnané. Na pohřebišti „U Libuše“ jsou sice výjimečné hroby určené jako mužský a ženský, ale v obou je ženská výbava (1,2%). Pak by žádný mužský hrob na Staré Kouřimi nebyl počítán jako výjimečný. Kromě pohřebiště v Lumbeho zahradě nebyl jinde žádný dětský hrob hodnocený jako výjimečný. Na pohřebišti v Lumbeho zahradě bylo ve skupině 3 ze všech hrobů bez rozdílu pohlaví 2,7% hrobů, na pohřebišti v Kaníně II a III jich bylo 1,6%.

Procentuální zastoupení hrobů ze skupiny 3 na pohřebištích „U Libuše“ a v Kaníně II a III je nejpodobnější pohřebišti na Starém Městě-Na Valách; stejnou hodnotu, jako pohřebiště v Lumbeho zahradě, má zastoupení velmi bohatých hrobů na pohřebišti v Modré (podle B. Dostála 1966, 95).

Graf 49: Zastoupení výjimečných hrobů ženských na pohřebišti „U Libuše“ převládají, stejně, jako na pohřebišti v Kaníně. Procentuální vyjádření počtu mužských hrobů převládá na pohřebišti v Lumbeho zahradě (opět, díky nízkému počtu mužských hrobů jsou hodnoty do jisté míry zkreslující). Jediný výjimečný dětský pohřeb se nacházel v Lumbeho zahradě.

Jak je vidět na předchozích grafech, nejvíce mužských hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě bylo vybaveno buď chudě, nebo bohatě (11%), na pohřebišti „U Libuše“ bylo nejvíce mužů vybaveno chudě (34%) a vysoké procento všech dospělých jedinců na pohřebišti v Kaníně II a III bylo také vybaveno chudým inventářem (27,7% mužů).

Největší procento žen na pohřebišti v Lumbeho zahradě mělo průměrnou výbavu (50,9%) a stejně tak tomu bylo v případě dětí (23%). Nejvyšší procento bohatých hrobů

patřilo dětem (15,4%). Nejvíce žen (21%) na pohřebišti „U Libuše“ bylo pohřbeno s chudým inventářem, procentuální zastoupení dětských hrobů bylo vyrovnané ve skupině hrobů chudých (14,8%), průměrně (16,6%) i bohatě vybavených (16,6%).

Stejné procento žen (35,3%) bylo vybaveno chudým i průměrným inventářem na pohřebišti v Kaníně II a III. Nejvíce dětí tu bylo vybaveno průměrně, chudě jen 7%.

Procentuální zastoupení bohatých a výjimečných hrobů (i absolutní hodnoty) byly na všech pohřebištích podobné.

Poslední kategorie, „knížecí hroby“, jsou nesrovnatelné, protože se vyskytují jen na pohřebišti „U Libuše“ na Staré Kouřimi. Aby mohl být hrob označen za knížecí, musí být výjimečný svým umístěním na pohřebišti, náročnou úpravou hrobové jámy a obsahovat importované předměty nebo předměty, které v sobě nesou odznak vysokého postavení (Lutovský 2005, 57 - 62).

5.3.4.1 Mužské hroby

Jako tzv. „knížecí“ (skupina 4) mohou být bez větších problémů chápány hroby 55 a 120. Hrob 120 (obr. 39) je umístěn na výjimečném místě, je většinou respektován ostatními hroby a podle volného prostoru kolem něj a jeho minimálním porušení mladšími hroby, můžeme uvažovat o tom, že nad ním byl navršen mohylový násep nebo větší rov. Jáma je prostorná, hrobka je výrazně obložena kameny na severovýchodní straně. V hrobě byly nalezeny předměty, které se staly nositeli sociálního statusu a demonstrovaly postavení svého majitele a jeho příslušnost k jízdním bojovníkům – zlacené ostruhy a čakan plátovaný stříbrem, který má analogie v jihoruských a ukrajinských stepích a krátký mečík vyrobený z oceli, která má původ ve středoasijském prostředí (Košta – Lutovský 2014, 131-132).

Hrob 55 (obr. 39) nemá na pohřebišti tak jednoznačně výlučné místo. Možná mohl být umístěn v souvislosti s hrobkou 152, nad kterou byl pravděpodobně navršen rov nebo mohylový násep a hrob 55 byl umístěn v její blízkosti. Samotná hrobka byla vyhloubena v rulové skále a byla obložena kameny u nohou a podél delších stěn, méně za hlavou. Pohřeb byl zejména nad nohama pokryt černou látkou organického původu.

Předměty v hrobě 55 svým původem odkazují na karolínské prostředí, jedná se především o botku velitelské hole nebo standarty, která svou výzdobou charakteristickou pro

ranou fází karolínského stylu odkazovala na prostředí západní vládnoucí elity, a meč v pochvě s garniturou kování zdobenou vrubořezem (Košta – Lutovský 2014, 130 – 131).

Tyto hroby jsou v našem prostředí srovnatelné s kolínským hrobem a hrobem bojovníka na III. nádvoří Pražského hradu.

Hrob bojovníka IIIN-199 na III. nádvoří Pražského hradu splňuje všechna očekávání, která bychom mohli mít od hrobu příslušníka nejvyšší elity: nachází se na nejvyšším místě akropole, jeho hrobová komora je rozměrná a inventář uložený spolu s ním je rovněž mimořádný. Muž byl vybaven mečem (k meči více N. Profantová 2005b, 307 – 310), sekerou, dvěma velkými noži, vědrem, pravděpodobně břitvou, ocílkou s křesadlem ve váčku zdobeném kovovými prvky a vědérkem (Tomková 2005, 146). Na pochvě jednoho z nožů byly stopy zlacení. Předpokládá se, že nad hrobem byla navržena mohyla (Borkovský 1946, 127; 129). V hrobě bojovníka nebyly, na rozdíl od ostatních srovnávaných hrobů, nalezeny ostruhy.

Nálezové okolnosti kolínského hrobu se pokusili rekonstruovat J. Košta a M. Lutovský (2014, 23 – 24). Hrob měl rozměry 2,5 x 2 až 2,5 x 2,5m a byl značně hluboký (údaje se pohybují od 1,6 – 3,5 m), překrytí mohylovým náspem je možné, ale není prokazatelné. Hrob byl pravděpodobně alespoň vyložen dřevem, i když vzhledem k honosnosti samotného pohřbu lze předpokládat i hrobovou komoru. Obě lidské kostry ležely vedle sebe na téže úrovni a byly orientované hlavou k západu. V jižní části hrobu byla uložena kostra mohutnější, v severní částí kostra menší.

Rozmístění nálezů je z velké části nejasné. Muž měl pravděpodobně na krku slonovinový závěsek (napodobenina závěsku byla na pohřebišti „U Libuše“ nalezena v hrobě 49b patřící ženě), na nohou ostruhy s kovááním řemínků a snad po pravém boku sekeru. K ženě patřily tři skleněné korálky a bubínkové náušnice, pravděpodobně jí náležely i kovové perly. Umístění kaptorgy nebo gombíků, stejně jako nádob (kalich, skleněné nádoby, vědro, bronzová mísa), je nejasné. Předměty pocházející z hrobu mají původ jak v západním prostředí, tak jsou i velkomoravského původu (Košta – Lutovský 2014, 24).

V hrobě byl nalezen dvojbřitý meč s garniturou řemení, sekera, ostruhy s kovááním řemínků, nákončí, průvlečky, přezky, přívěsek s amuletem, gombíky, bubínkové náušnice, kaptorga, kovové korále, olivovité korálky, kalich, skleněná mísa a čiška (a fragmenty dalších skleněných nádob), kovová mísa, vědro, nůž, kulovitý korál a několik předmětů, o

kterých se dochovaly jen nejasné a sporné zprávy (Košta – Lutovský 2014, 25 – 48; 64 – 119).

Muži z tohoto souboru předmětů patřil bezpochyby meč s garniturou řemení, přezky a nákončí, sekera, ostruhy s kováními řemínků a podle výše uvedených údajů i amulet se slonovinou, pravděpodobně mu náleželo i vědro, nůž a nejspíš i nádoby. (Žena mohla být vybavena gombíky, náušnicemi, kaptorgou, korály a perlami).

Při srovnání výše zmíněných hrobů je jedním z nejpatrnějších rozdílů nepřítomnost pící soupravy a skleněných předmětů u hrobů na Pražském hradě a na Staré Kouřimi a také nepřítomnost ostruh v hrobě bojovníka IIIN-199.

Společné tyto hroby mají uložení nákladných zbraní a předmětů se sociálním významem (meč, ostruhy a botka z hrobu 55, mečík, ostruhy a čakan z hrobu 120, meč, sekera, nože a břitva z hrobu IIIN-199 a meč, ostruhy, sekera a amulet z kolínského hrobu). Kromě hrobu 55, byla ve všech hrobech uložena vědérka (celokovové vědérko a láhev v hrobě 120, dřevěné vědro stažené třemi obručemi pokryté rzivým povlakem vzbuzujícím zdání, že je vědérko pokryto plechem (Borkovský 1946, 127) z hrobu IIIN-199 a vědro pravděpodobně s celokovovým pláštěm z kolínského hrobu).

Všechny hroby mají výjimečnou hrobovou jámu (nejméně výrazná je v případě hrobu 55) a je u nich pravděpodobnost překrytí mohylovým náspem, ve všech hrobech byla zjištěna náročná úprava hrobové jámy (hrob 55 vylámaný ve skále a s kamenným obložením, hrob 120 vylámaný ve skále a s kamenným obložením, hrobka bojovníka s komorou (rakví) z dubového a smrkového nebo jedlového dřeva (Borkovský 1946, 123 – 124) a předpokládaná vydřevená jáma nebo srubová komora kolínského hrobu).

Tyto čtyři hroby splňují představu o tzv. „knížecích“ pohřbech, i když vzhledem k počtu, původu a kvalitě předmětů je z nich jako nejvýznamnější hodnocen nepřekvapivě hrob v Kolíně.

Hroby 55 a 120 z nejstarší fáze na pohřebišti „U Libuše“ jsou nesrovnatelné s výjimečnými hroby z dalších dvou pohřebišť nejen svou výbavou, ale i svým stářím (obr. 58). Proto pro srovnání s pohřebišti v Lumbeho zahradě a v Kaníně použijí pohřby mužů z hrobů číslo 36, 49a, 63a a 66b, které jsou jim chronologicky bližší.

V Lumbeho zahradě se všem kritériím tzv. „knížecího“ hrobu nejvíce blíží pohřeb muže H76 (obr. 58). Hrob je umístěn nedaleko středu pohřebiště, kolem něj je volný pro-

stor (obr. 61). Nejbližší hroby jsou hroby H75 a H77 patřící dětem ve věku infans I a bez nálezů. Muž byl uložen do nadměrné hrobové jámy a byl vybaven ostruhami s dlouhým bodcem, dvěma noži a především zlacenou objímkou interpretovanou jako *banderium* (J. Frolík uvádí jako analogie i zbytky mnišských berel, 2014, 61).

Na pohřebišti v Lumbeho zahradě, ani na pohřebišti na Staré Kouřimi, nebyly ve střední a mladší fázi nalezeny hroby s meči. Dvousečným mečem byli vybaveni muži z pohřebiště Kanín II a III v hrobech 54 a 184. Muž v hrobě 54 byl kromě meče s damaskováním na čepeli (Mařík 2009, 136 – 137) vybaven i dřevěným vědrem, ostruhami s dlouhým bodcem, přezkami a nožem s vlnkovitě přivařeným ostřím (Mařík 2009, 79) a muž v hrobě 184 měl kromě dvousečného meče v dřevěné pochvě i hrncovitou nádobou, fragmenty ostruh a vědra, přezku a nákončí, šipku s tulejkou a zvířecí kosti (Mařík 2009, 96 – 97). V hrobech obou mužů byly stopy po dřevěné konstrukci.

Muži pohřbení ve střední fázi pohřebiště ve Staré Kouřimi byli vybaveni buď jen ostruhami s garniturou řemení (hroby 36 a 63b) nebo ostruhami s kováními řemínků a nožem (hroby 49a a 66b). Jiné předměty, které by nějak zpřesňovaly postavení nebo úlohu ve společnosti v nich nebyly nalezeny. Stejně vybaven (ostruhami a nožem) byl i hrob 130 z pohřebiště v Lumbeho zahradě.

Když se pokusím interpretovat sociální postavení mužů pohřbených ve výše zmíněných hrobech, vyvstane před námi obraz společnosti předních bojovníků (hroby tzv. „knížecí“; přítomnost knížete z hradiště v Kouřimi má odraz v Kristiánově legendě; Ludvíkovský 2012, 109 - 111¹⁹) a jejich družiníků (*milites primi ordinis*, Třeštík 1971, 558; *amici, milites, socii, populus familiares*, Ruttkay 1980, 132), především hroby s ostruhami a případnými dalšími zbraněmi (hroby 76 a 130 z Lumbeho zahrady, 36, 49a, 63b a 66b ze Staré Kouřimi a hroby 54, 184 (s meči) a 5 a 125 (s kopím a s ostruhami a nožem) z pohřebiště v Kaníně).

Jako pohřeb příslušníka *milites secundi ordinis* (Třeštík 1971, 558) hodnotím hrob 26 na pohřebišti v Kaníně vybavený velkým počtem hrotů šípů. Lukem a šípy bývali vybaveni pěší bojovníci (Ruttkay 1980, 139).

¹⁹ „Neboť jeden hrad, zvaný Kouřim, tenkrát ještě počtem lidu mocný, povstal a pokoušel se s knížetem, který v něm žil, postavit se na odpor tomuto světcí.“ (lat.: *Nam uros quedam, Kurim vocata, populosa dum erat, extollitur atque cum principe, qui inerat, huic sancto resistere moliebatur*), Ludvíkovský 2012, 108 – 111).

Přesto je nutno vzít v úvahu postupnou proměnu pohřebních zvyků a redukci počtu ukládaných předmětů do hrobů. Hroby zde hodnocené jako tzv. „knížecí“ jsou hroby starší.

Páni družiníků uložených v hrobech v Kaníně v Lumbeho zahradě (a je velkou otázkou i jestli těch uložených na Staré Kouřimi) byli pravděpodobně uloženi jinde, snad v blízkosti církevních staveb (v kostele na Pražském hradě a později na akropoli libického hradiště). Existence kostelní stavby na Staré Kouřimi není potvrzená, i když bychom ji v nejmladším horizontu mohli předpokládat v souvislosti s pohřebištěm na akropoli.

Pro příklad a srovnání ze zahraničí uvádím pohřebiště v Thunau, Obere Holzwiese datované do 9. století (Nowotny 2013, 439 – 459), které bylo rozděleno cestou na dvě části. Hroby se zbraněmi a předměty z drahých kovů se koncentrují v severozápadní části hřbitova, což naznačuje oddělené místo pro pohřbívání příslušníků místní elity (Nowotny 2013, 450), v jihozápadní části bylo naproti tomu nalezeno více potravinových přídavků v hrobech (Nowotny 2013, 455).

Na pohřebišti byly tři mužské hroby vybavené zbraněmi: mrtvý v hrobě 129 byl vybaven mečem (spathou), ostruhami, přezkou a nákončím, v hrobě 130 ležel muž vybavený mečem, sponami, nákončím a prubířským kamenem a v hrobě 76 ležel mladý muž (juvenis) vybavený sekerou, ostruhami, přezkami, stříbrnými gombíky, prstenem, sadou nožů s pochvou a prubířským kamenem. (Nowotny 2013, 140 – 141; obr. 3, 442; obr. 4, 443; obr. 5, 445). Všechny tři hroby byly obloženy kameny (129 a 130 částečně, 76 kolem všech stran).

Pokud se podíváme na složení hrobového inventáře na těchto pohřebištích, zaujme nepřítomnost ostruh v hrobě 130 (Thunau), což je podobné jako u hrobu IIIN-199. Nabízí se zde možnost, že všichni významní muži nemuseli být pohřbíváni s tímto odznakem postavení, pohřeb muže z hrobu 130 i pohřeb bojovníka na III. nádvoří však jsou bezpochyby hroby významných mužů. Jejich postavení se odráží především v přítomnosti meče v jejich vybavě, meč v sobě nesl význam symbolický a sám o sobě byl cenným předmětem a rovněž i obchodním artiklem (Profantová 2005b, 307).

5.3.4.2 Ženské hroby

Jako tzv. „knížecí“ jsou hodnoceny i hroby žen v hrobech 106b a 110 na Staré Kouřimi. V těchto hrobech se vyskytuje značné množství předmětů z drahého kovu a vysoké umělecké hodnoty.

Hrobka „kouřimské kněžny“ 106b (obr. 40) byla vylámana ve skále a žena ležela na kamenném lůžku a byla vybavena garniturou šperků ze stříbra a zlaceného bronzu (náušnicemi se závěsy z řetízků, gombíky, kaptorgami, jehlicí, kovovými perlami a nožem). V o něco starší hrobce 110 vyhloubené ve skále byly šperky ze stříbra a zlata (formička gombíku, kovové perly, náušnice, gombíky, olivovité perly, náhrdelník s hadí hlavičkou²⁰, vědro a nožík).

Jak je vidět, jedná se podobný soubor předmětů, jakými byla vybavena žena v kolínském hrobě, která byla nejspíš vybavena gombíky, náušnicemi, kaptorgou, korály a perlami a pro srovnání uvádím předměty nalezené v mohyle v Želénkách, která pravděpodobně patřila k řadovému pohřebišti náležející k hradišti v Zabušanech (Schránil 1925, 170 – 175; Sklenář 1985, 61 – 82; Wiezcorek – Hinz 2000, 188 – 191): žena uložená v jedné z hrobových jam pod mohylou měla na čele stříbrný rovnoramenný křížek (který se nedochoval a je znám jen z popisu), tři zlaté náušnice, dva zlaté gombíky zdobené filigránem, zlatý řetízek se zlatým medailonem a antickou kamejí z achátu, stříbrnou plaketou s reliéfem jelena s dravcem na zádech, železný nožík se střenkou ze slonové kosti ovinutou stříbrným pozlaceným drátkem, se stříbrným řetízkem a vědérkem. Hrob splňoval všechna kritéria určená pro „knížecí“ pohřeb. Byl uložen v náročně zbudované hrobové jámě, pod mohylou a vybaven cennými předměty z drahých kovů a majících původ v zahraničí (kamej měla navíc hodnotu i jako „starožitnost“).

Tato žena byla pohřbena se šperky ze zlata, které se v pohřbech v Lumbeho zahradě (obr. 61) a na pohřebišti „U Libuše“ (obr. 62) vyskytovalo zřídka a na pohřebišti v Kaníně vůbec ne. Zlaté šperky byly nalezeny jen v ženských hrobech H16 a H53 v dětském hrobě H67 v Lumbeho zahradě a v ženských hrobech 49b a 110 na Staré Kouřimi. Importovaný medailon ze Želének měl větší ryzost zlata, než řetízek, na kterém byl zavěšen. Náušnice ze Želének byly podobné ryzosti jako šperky z Moravy (bubínková náušnice nebo závěsek z Rajhradu). Srovnání náušnic ze Želének a perel z hrobů 49b a 110 z pohřebiště na Staré

²⁰ Náramky s hadí hlavičkou se vyskytují v Dánsku a Švédsku, ve Francké říši v době Childerichově se náramky s otevřenými konci vyskytovaly v hrobech vysoce postavených jedinců a symbolizovaly příslušnost k aristokratické rodině (Steuer, 1989, 108 – 109).

Kouřimi ukázalo shodu materiálu, ze kterého byly vyrobeny, což naznačuje stejnou dobu původu (Profantová – Frána 2003, 54 – 55).

K významným hrobům žen na Staré Kouřimi ještě přiřadím hrob 96b (i přes přítomnost mužské kostry), který byl vybaven vědrem, stříbrnými hrozníčkovitými náušnicemi, skleněnými korály (melounovitými a olivovitými), kovovými perlami, bubínkovými náušnicemi, gombíky a dvěma noži a hrob 49b, vybavený obloukovými závěsky, jejichž jádro tvoří zubovina (minimálně v jednom ze závěsků je materiál určen jako horní řezák bobra – Košta – Lutovský 2014, 91), potaženými stříbrnou na povrchu zlacenou trubičkou, nejspíš byly přichyceny na pletený stříbrný řetězový nákrčník, dvěma žaludovitými korály ze zlata, silně zlacenou perlou, korály ze stříbrného plechu, jazykovitými cetkami, skleněnými korálky a zlacenými náušnicemi a korálkem.

Jako nejvýznamnější ženské hroby v Lumbeho zahradě hodnotím hroby H16, H31 a H53. Hrob H16 byl vybavený třinácti zlatými bubínkovými náušnicemi s bubínky ve tvaru koňských hlaviček, zlatými gombíky, zlatými dvojkónickými perlami, stříbrnou lichoběžníkovou kaptorgou, železným nožem a stříbrným řetízem, hrob H53 byl vybaven čtyřmi bubínkovými náušnicemi ze slitiny zlata a stříbra, čtyřmi stříbrnými bubínkovými náušnicemi, stříbrným nákrčníkem, stříbrnou kaptorgou zdobenou koňskými hlavičkami, skleněnými, ametystovými a stříbrnými perlami, stříbrnými zlacenými gombíky a železným nožem a hrob H31 měl nákladně zbudovanou hrobovou jámu, pravděpodobně vydrženou a byl vybaven zlacenými náušnicemi.

Nejvýznamnější ženský hrob na pohřebišti v Kaníně byl hrob číslo 133 vybavený stříbrnými náušnicemi s dvoustrannými hrozníčky a s uzlíky, dvěma stříbrnými záušnicemi s očkem a třemi esovitými, náhrdelníkem ze skleněných a jantarových korálků, litým bronzovým nákončím, bronzovým prstenem, vědérkem a nožem (Mařík 2009, 89 – 90) a s druhotně použitým bronzovým nákončím použitým jako závěsek.

Ženské hroby na pohřebišti v Kaníně nejsou vybaveny zlatými předměty, převládají předměty bronzové (hrob 86 s bronzovou kaptorgou), stříbrných předmětů je mnohem méně než na předchozích dvou pohřebištích (obr. 63). To ukazuje na nižší postavení a majetek lidí pohřbívaných na těchto pohřebištích, ale také na chronologický vývoj ukládání předmětů do hrobů.

O významu šperku psala H. Chorvátová (2015, 180 – 190; nepublikovaná dizertační práce). Lepším šperkem a jeho vyšší kvalitou a cenou se světská elita chtěla odlišovat od

níže postavených družiníků. Luxusní šperky zvyšovaly společenskou prestiž nositelek, ženy se tak mohly odlišit od ostatních členů komunity. Bohatství šperků v hrobech a nákladná úprava jejich hrobových jam naznačuje, že ženy a dcery měly velkou roli jako reprezentantky společenského postavení rodiny (Chorvátová 2015, 189). Pohřbívání žen (a dětí) v nákladných hrobových jamách a s bohatou garniturou šperků je tedy možno chápat jako demonstraci postavení a majetnosti rodiny, ne jako vyšší bohatství samotné ženy.

Šperky hrály svou úlohu při postupném hierarchizování společnosti, kdy se světská elita snažila dávat najevo svou odlišnost od družiníků; svou prestiž dávali najevo nejen bohatstvím ozdob a luxusními oděvy, ale i přítomností vzdělanců a kněží a pořádáním nákladných hostin (Chorvátová 2015, 182 – 183).

H. Steuer (1989, 109 – 110) představuje nejvýznamnější hrob na pohřebišti Zeuzleben (Wamser 1984) z 6. a 7. století. Tento hrob patřil k nejbohatším a nejvýznamnějším na pohřebišti a patřil ženě, která byla uložena v rozměrné hrobové komoře (nad níž bylo postaveno *memorium*) spolu se čtyřkolovým vozem a postroji pro koně, kteří byli pohřbeni v hrobě poblíž. Vzhledem k tomu, že tento hrob patřil k nejstarším na pohřebišti, je chápán jako hrob zakladatele, nebo spíš jeho ženy. Nákladnost a nádhera pohřbu sloužily jako demonstrace postavení a majetku rodiny nebo muže, který se rozhodl vystrojit takový pohřeb.

Úlohou žen bylo mimo jiné i prostřednictvím sňatku spojit dva rody, které mohly být dříve znepřáteleny nebo naopak chtěly uzavřít pevnější spojení. V 11. – 12. století v rytířských kruzích bylo běžné, že nevěsty byly vybírány ze vznešenějšího nebo bohatšího rodu. Při svatbě docházelo nejen k přesunu ženy, ale také k přesunu majetku (věno, které přinesla nevěsta do rodiny nebo „odškodné“, které dávala rodina, do které žena přicházela). Tyto dary byly dalším prostředkem, který upevňoval svazek mezi rodinami (Klapisch-Zuberová 1999, 244 – 245).

O postavení žen a jejich svatební výbavě máme jen velmi málo zpráv. Jedna z mála je informace z Fuldských análů k roku 871, kde zpráva o nevěstě z Čech poskytuje malou představu o zvycích souvisejících se svatbou a svatebními dary: *„Mezitím moravští Slované strojí svatbu, přivádějíce dceru jakéhosi vévody z Čech; když se to dozvěděli zmínění mužové, tj. Arn a jiní, kteří byli s ním, ihned ve zbroji pronásledovali nepřitele. Ti pak prchajíce přišli nevědomky k uvedenému valu a zanechavše tam pro těsnost místa koně i zbraně, stěží vyvázli holým životem. Naši pak přišedše tam, našli 644 koní s otěžemi a sedly*

a stejný počet štítů, které tam prchající upustili a bez odporu to sebravše, vrátili se radostně do tábora (Bartoňková 1963, 75 – 77)²¹.

5.3.4.3 Dětské hroby

Jako jednoznačně výjimečný (skupina 3) hodnotím dětský hrob H67 vybavený jedenácti záušnicemi s očkem ze zlata. V této kategorii je tento hrob sám. Ostatní dětské hroby hodnotím jako bohaté (nejpočetnější v této kategorii jsou právě hroby dětí).

Většina dětí zemřela ve věku infans II (viz výše) a jejich hroby také patřily k těm bohatším. Ovlivňuje věk dítěte bohatství výbavy? Asi ne nutně. Děti pohřbené v Lumbeho zahradě, které se dožily věku infans III, byly pohřbívány jak bez milodarů (H87), tak s chudým inventářem (H83 a H102b), ale byly mezi nimi i hroby bohaté (H84). Podobně to bylo na Staré Kouřimi, kde však bylo více těchto dětí vybaveno bohatě (hroby 43, 79 a 113a) a tři hroby byly buď bez nálezů, nebo s chudým inventářem. V Kaníně byly děti ve věku infans III pohřbívány buď bez milodarů, nebo jen s minimální výbavou (nůž, nádoba; hroby 70, 84 a 95).

Přítomnost zbraní v dětských hrobech je chápána jako důkaz dědičného společenského postavení (Profantová 2005, 63; Klápště 2005, 24 - 25). Dětské hroby se zbraněmi (nebo ostruhami) se vyskytovaly na pohřebišti v Lumbeho zahradě (H44, H65 a H74B) a na Staré Kouřimi (hroby 43, 79 a 109), ale už ne na pohřebištích v Kaníně II a III.

Přítomnost bohatého inventáře v hrobech dětí (především holčiček) se udržela déle než u ostatních jedinců, neboť děti patřily do sféry domácnosti nejdéle a do způsobu jejich pohřbu zasahovala rodina, jen postupně se i u nich začal prosazovat prostý pohřeb (Profantová 2005, 63), proto je tato kategorie nejpočetnější.

²¹ lat: *Interea Sclavi Marajenses nuptias faciunt, ducentes cuiusdam ducis filiam de Behemis; quo cum supradicti viri, id est Arne et /alli/, qui cum eo erant, comperissent, ilico armati adversarios sequebantur. Illi autem fugientes ad vallum memoratum ignari venerunt; ibique propter /angustiam/ loci equis et armis derelictis vix nudi evaserunt. Nostrates vero supervenientes DCXLIII equos cum frenis et senilis atque eiusdem numeri scuta, quae fugientes dimiserant, invenerunt; et haec nullo resistente tollentes ad castra laeti reversi sunt* (Bartoňková 1963, 75 – 77).

Nejvýznamnější z pravděpodobně dívčích dětských hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě je už zmíněný hrob H67 (skupina 3) vybavený jedenácti zlatými záušnicemi, mnoho dalších hrobů bylo hodnoceno jako bohaté (skupina 2). V Lumbeho zahradě se jedná o hroby H84 s pozlacenými gombíky a esovitými záušnicemi, hrozníčkovitými náušnicemi, jantarovými a skleněnými perlami, prstenem, nožem a skořápkami vajíček, H52 s pozlacenými medailony a záušnicí a hliněnou nádobou, H78 se zlacenými rolničkami a železným nožem, H99 s bronzovými a stříbrnými esovitými záušnicemi, pozlacenými gombíky a železným nožem, H104 s pozlacenými gombíky, náhrdelníkem z drobným skleněným perličkám, stříbrnými záušnicemi, hrozníčkovitou náušnicí se zlacením, železným nožem a vaječnými skořápkami, H108 s pozlacenými gombíky, jantarovými perlami, stříbrnou náušnicí a perlou a železným nožem a hrob H112 s pozlacenými záušnicemi s očkem. Z důvodu uložení v rakvi z kmene stromu jsou mezi výjimečné hroby zařazeny i hroby H43 a H59.

Na pohřebišti „U Libuše“ se jedná o hrob 23 s bohatým náhrdelníkem ze skleněných a jantarových korálků, esovitou záušnicí a čelenkou ze lnu s hedvábnou nití a stříbrným vláknem, hrob 48 s gombíky, košíčkovitými a hrozníčkovitými náušnicemi, esovitou náušnicí s dvojitou smyčkou a železným nožem, hrob 86 se zlacenými gombíky a závěskem a s bubínkovými a hrozníčkovitou náušnicí, hrob 113A (infans III) se zlacenými závěsky a korály, olivovitými korálky, nožem, vědrem a lahví, hrob 129 s hrozníčkovitými a bubínkovými náušnicemi, stříbrným a zlacenými gombíky a hrob 132 s železným vědérkem, korálkem, zlacenými korálky a závěskem a železným nožem.

Zlacené předměty se objevují i na pohřebišti Kanín II (obr. 63), v hrobě 128 (bronzové pozlacené esovité záušnice uložené do hrobu spolu s nožem, keramickou nádobou a skleněnými korálky) a v hrobě 148 (bronzové pozlacené gombíky a miniaturní nádoba). Dalšími významnými dětskými hroby zde jsou hroby 90, s náhrdelníkem ze skleněných a jantarových korálků, 118, s esovitými náušnicemi a náhrdelníkem ze skleněných korálků a jednoho jantarového, 122, rovněž s esovitými náušnicemi a jantarovými a skleněnými korálky a hrob 163 se záušnicemi ze stříbra a bronzů, terčovitou sponou, nožem a korálky.

Jak je vidět, na pohřebištích v Kaníně jsou hroby celkově méně honosně vybavené, než hroby v Lumbeho zahradě a na pohřebišti „U Libuše“. Přesto jsou v nich přítomné i hroby se zlacenými předměty (zlacené předměty se vyskytovaly i na pohřebišti v Praze-Motole,

např. dětské hroby 120 s pozlaceným měděným závěskem (Kovářík 1991, 107) a 154 s bronzovou pozlacenou záušnicí (Kovářík 1991, 115).

Na plánech všech pohřebišť (obr. 61, 62 a 63) jsou vyznačeny hroby vybavené zlatými (pokud se vyskytovaly) a zlacenými předměty, (na pohřebišti v Kaníně i předměty vyrobené ze stříbra) a hroby s ostruhami a zbraněmi (meče, kopí, hroty šípů). Na pohřebištích v Lumbeho zahradě a „U Libuše“ jsou patrné koncentrace významných hrobů, především v centrálních částech pohřebišť. Na pohřebišti v Kaníně II žádné takové seskupení není patrné.

5.3.5 Srovnání časové náročnosti šperků - experiment

Majetek jedince a jeho postavení ve společnosti nemusel být nutně vyjádřen (nebo archeologicky zaznamenán) v pohřebním ritu. Podle hypotézy J. Taintera (1978, 105 - 141) se úcta a respekt k mrtvému vyjadřoval náklady na jeho pohřeb, odrážel se v množství vynaložené energie, času a prostředků. Čas strávený přípravou pohřbu a samotnými pohřebními rituály nejsme schopni zjistit, ale díky práci L. Barčákové (2014, 311 – 418) a jejímu přehledu časové náročnosti výroby šperků (Barčáková 2014, tab. 6) se mohu experimentálně pokusit spočítat čas, který zabralo vyrobení alespoň části předmětů v některých ženských hrobech. Jsem si vědoma, že údaje, které mám k dispozici, nemají všeobecnou platnost a že čas, se kterým pracuji, zabírá nejspíše celý výrobní proces, a že ve šperkařské dílně přípravné práce mohl (a nejspíš také prováděl) jiný šperkař (možná učedník) než ten, který šperk zdobil. Mnou vytvořená tabulka je tedy jen orientační a slouží jen pro představu, kolik času zabrala třeba jen část pohřební výbavy žen.

Pro srovnání jsem spočítala čas, který zabrala výroba podobných typů šperků na pohřebišti „U Libuše“ na Staré Kouřimi v hrobech žen a dětí. (V případě, že šperk byl zhotoven ze zlata, počítala jsem s horním časovým údajem, aby se projevila i hodnota materiálu).

Tabulka (obr. 64) je samozřejmě omezena tím, že některé typy šperků nebyly experimentálně vyrobeny a jejich časová náročnost a hodnota je stěží odhadnutelná (např. jantarové perly jako předmět dálkového obchodu; o jantaru např. Tomková 2012, 161 – 191).

Jak je vidět, v tabulce nejhonosnějších hrobů chybí nejvýznamnější dětský hrob H67 z Lumbeho zahrady, výroba jehož šperků by zabrala pouhých 44 hodin, i ženský hrob H31, jehož zlacené náušnice zabraly jen kolem 34 hodin.

Nejvíce času (více jak 600 hodin) zabrala výroba šperků z hrobů H53(s osmi bubínkovými náušnicemi, nákrčníkem z drátků, kaptorgou a zlacenými gombíky a kovovými perlami; skleněné a kamenné perly nebyly započítány) a H115 (s jedenácti hrozníčkovitými náušnicemi, stříbrnými a zlacenými gombíky a dalšími zlomky náušnic). Na Staré Kouřimi byl časově nejnáročnější inventář hrobu 106b (více jak 500 hodin).

V tabulce vynikne počet šperků vložených do hrobu a jejich technická náročnost. Je v ní většina význačných ženských a dětských hrobů na obou pohřebištích. Pokud spočítáme průměrnou dobu výroby šperků pro nejbohatší hroby na každém pohřebišti, pak v Lumbeho zahradě to bude 324 hodin a na Staré Kouřimi 350 hodin, rozdíl tedy není nijak omračující.

....

6 Závěr

Tématem mé diplomové práce byla elita a způsoby, jakými se její přítomnost projevuje v archeologii. Protože je to téma velmi obsáhlé a jeho zkoumání může být náplní celého badatelského života, přistoupila jsem k tématu rozbořem vybraných, raně středověkých pohřebišť.

Vzhledem ke stavu bádání a pramenné základně, jsem pro bližší zkoumání zvolila pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě, které bylo nedávno v úplnosti publikováno (Frolík – Smetánka 2014; Frolík 2014), pohřebiště „U Libuše“ na Staré Kouřimi (Šolle 1959, 353 – 506; 1966) a dosud známé hroby z pohřebišť Kanín II a III (Mařík 1999; 2004, 331 – 350 a 2009). Jedná se o místa, na kterých lze očekávat přítomnost vyšších složek společnosti a která jsou alespoň ze dvou různých regionů. Pohřebiště v Lumbeho zahradě a Kanín II a III ležela vně hradišť, v jejich zázemí, pohřebiště „U Libuše“ se nacházelo uvnitř hradeb. Všechna tato pohřebiště jsou srovnatelná rozsahem, i když pohřebiště v Kaníně II a III nebylo dosud prozkoumáno celé. Závěry zde uvedeném třeba chápat jen jako předběžné.

Bylo by pochopitelně ideální, kdyby stav bádání a stav publikační dovolil pracovat s pohřebišti z více regionů, bohužel tomu tak v současné době není. Bude zajímavé sledovat, jaká zjištění přinese probíhající projekt zkoumající středověké populace v centru a na venkově z hlediska archeologie, bioarcheologie a genetiky (<http://www.arup.cas.cz/?p=24309>, staženo 15.5. 2016), stejně tak bude v budoucnu možnost pracovat s nově publikovanými (nebo znovu publikovanými) lokalitami (např. Žalov, Klecany, pohřebiště v Mikulčicích u 3. kostela, revizní zpracování by bylo vhodné provést i na pohřebišti Stará Kouřim, „U Libuše“ a snad i na akropoli).

Na předchozích stránkách jsem se pokusila rozebrat každé pohřebiště s ohledem na jeho demografii a výbavu hrobů a následně provést jejich vzájemná srovnání a srovnání s pohřebišti na Moravě.

Vycházela jsem z premisy, že raně středověká společnost byla stratifikovaná a právě rozvrstvení společnosti, různé postavení jedinců různého věku, pohlaví a společenského postavení se projeví na způsobu naložení s jeho ostatky a množství a kvalitě výbavy, která ho do hrobu doprovázela.

Nejdříve jsem provedla u každého pohřebiště demografický rozbor. Jako „typické“ raně středověké pohřebiště si můžeme představit pohřebiště, kde je vysoké procento nedo-

spělých jedinců (úmrtnost v dětském věku byla vysoká, ale na mnoha pohřebištích se neobjevily pohřby nejmenších dětí, z čehož usuzujeme, že novorozeňata mohla být pohřbena jinde, pohozena nebo pohřbena natolik mělce, že byly jejich ostatky zničeny) a kde je počet mužů a žen celkem vyrovnaný. Předpokládáme, že většina mužů se dožívala věku *maturus*, ale počet žen by měl být vysoký ve věku *adultus*, tedy ve věku, kdy ženy rodily a bohužel i umíraly na komplikace při porodu a po něm.

Tomuto obrazu nejvíce odpovídá pohřebiště v Kaníně II a III, kde nejvyšší procento mužů zemřelo ve věku *maturus* a nejvyšší procento žen ve věku *adultus*. Věku nad 60 let (*senilis*) se zde dožilo jen malé procento osob, více mužů, než žen. Od „typického“ raně středověkého pohřebiště se Kanín II a III odchýlil především v nevyrovnaném počtu mužů a žen. Pro dosud známý počet hrobů z tohoto pohřebiště je index maskulinity (tedy počet mužů na 1000 žen) velice vysoký, 1944.

Opačný pohled nabízí pohřebiště v Lumbeho zahradě, kde je index maskulinity 308. Také zde je pochováno mnoho žen ve věku *adultus* (konkrétně *adultus* I), ale pozoruhodný je počet žen, které se dožily věku *senilis*. Tento fakt sám o sobě naznačuje, že zde byla pohřbívána vybraná část společnosti, která měla pravděpodobně lepší péči a přístup k lepším zdrojům obživy. Počet mužů pochovaných na tomto pohřebišti byl nízký, nelze vytvořit nějaké všeobecné závěry, nejvíce mužů se zde dožilo věku *adultus* I a *maturus* II a tři muži (16% ze všech mužů) se dožili věku *senilis*.

Pozoruhodně velká část lidí (32% mužů a 30% žen) pohřbených na pohřebišti „U Libuše“ na Staré Kouřimi se rovněž dožila věku *senilis*, což potvrzuje již dříve na mnoha místech vyslovenou hypotézu o výlučnosti a významu tohoto pohřebiště. Také na tomto pohřebišti muži převažovali nad ženami (index maskulinity je 1467).

Společný je na všech pohřebištích vysoký počet pohřbených dětí ve věku *infans* II, což je obraz opakující se na všech raně středověkých pohřebištích. Mnoho dětí zemřelo v době přechodu na pevnou stravu, kritický byl 5. rok života (Stloukal – Vyhnálek 1976, 29). Předpokládáme i vysokou novorozeneckou úmrtnost, ale hroby nejmenších dětí jsou na mnoha pohřebištích zastoupeny jen nízkým počtem.

Tato pohřebiště jsem po demografické stránce porovnávala s pohřebišti v Saint-Estève le Pont ve Francii (Thomann 2009, 175 – 201), která ilustrují rozdíly v populaci pohřbené na řadovém pohřebišti a na pohřebišti u kostela (které mimo i díky přítomnosti vápencových sarkofágů lze chápat jako pohřebiště místní elity). Na kostelním pohřebišti bylo pohřbeno více mužů (téměř 60%) a na řadovém pohřebišti bylo pohřbeno více žen (více jak

50%). Více lidí pohřbených u kostela se dožilo vyššího věku, naopak na řadovém pohřebišti bylo velké procento jedinců pochováno ve věku *adultus* I. Koncem 7. století se na území Francie přestává do hrobů ukládat inventář, badatelé, kteří se zabývají věkem pozdějším, jsou odkázáni na jiné metody zkoumání raně středověké společnosti. K interpretaci jim slouží antropologické a demografické hodnocení pohřbených společností.

Také na pohřebištích v Saint-Estève le Pont lze vyzorovat tendenci ukládat výše postavené (nebo ctihodnější) zemřelé na místo, které bylo prestižnější, tedy v tomto případě v blízkosti kostelní stavby.

Dalším krokem bylo pokusit se roztrždit hroby na všech pohřebištích podle bohatství jejich výbavy. Jako výchozí jsem zvolila majetkové kategorie V. Hrubého (1955, 326) vycházející z rozčlenění pohřebiště na Starém Městě-Na Valách. Je téměř nemožné snažit se rozčlenit živou a proměnlivou lidskou společnost do uměle vytvořených kategorií, vždy se vyskytne něco, co se bude odlišovat, ale při snaze pochopit minulé společnosti je jednou z cest se právě o nějaké rozčlenění pokusit. Při tom je stále třeba mít na paměti, že se do každého lidského konání odrážela soudobá víra, zvyky, obyčeje, právo, ale i rozhodnutí a momentální situace jednotlivce a rodiny.

Do našeho pohledu se také promítne proces archeologizace, informace, které se k nám dostanou, jsou zkresleny i naším vlastním pohledem a zkušenostmi. Součástí důležitého přechodového rituálu, kterým pohřeb byl, bylo i konání, které nezanechalo stopy zachytitelné archeologicky.

Přestože jsem si vědoma ne zcela vhodného mísení popisné a interpretační roviny v názvech kategorií, s ohledem na potřebu klasifikace inventáře analyzovaných hrobových celků se přikláním k následujícímu způsobu členění (tento způsob jsem využila ke srovnání s některými moravskými nekropolemi, které na základě stejných kategorií zpracoval B. Dostál 1966, 95; viz kap. 5.3.1 – 5.3.4):

Hroby na pohřebišti v Lumbeho zahradě, „U Libuše“ a v Kaníně II a III jsem rozčlenila do skupin vybavené (dochovaným) inventářem tzv. chudým (skupina 0a a 0b), průměrným (skupiny 1a a 1b), bohatým (skupina 2) a výjimečně bohatým (skupina 3). Pouze na pohřebišti „U Libuše“ se vyskytly hroby (skupina 4), které lze označit jako tzv. „knížecí“ (např. Šolle 1959, 372). V některých případech je hodnocení hrobů do jisté míry subjektivní a zařazení hrobů do určité kategorie může být předmětem diskuze, zároveň je hodnocení každého pohřebiště ovlivněno jedinečnou skladbou každého z nich (hroby, které

jsou hodnoceny jako průměrné na pohřebišti „U Libuše“, by na jiném pohřebišti už byly hodnoceny jako bohaté).

Aby mohl být hrob hodnocen jako tzv. „knížecí“, musí podle formulace M. Lutovského (2005, 57 – 62) obsahovat importy (dary z ciziny, které pomáhají utvořit a upevnit politické vztahy, dary ke křtu, např. obdarování Bořivoje, viz Třeštík 1997, 329) a symboly moci. Hrob by měl mít význačné postavení vůči jiným hrobům a sídlům a samotná úprava hrobu by měla být nákladná.

Těmto nárokům dostojí mužské hroby 55 a 120 z pohřebiště „U Libuše“ na Staré Kouřimi, (které jsou starší než hroby v Lumbeho zahradě nebo v Kaníně II a III; v pozdější době se předměty ukládané do hrobů redukovaly, nejdříve mizel inventář z hrobů mužských, což je trend, ve kterém se odráží postupná proměna společnosti, často spojovaná s nástupem křesťanství). Ve skupině 4 jsou i dva hroby ženské: jedná se o hroby 106b a 110 z pohřebiště „U Libuše“, i když je u ženských hrobů těžší určit společenské postavení pochovaných z dochovaných šperků, které mohou symbolizovat moc a urozenost nositelky. Z hrobu 110 lze uvažovat o stříbrném náhrdelníku s hadí hlavičkou, v hrobě 106b pak o honosné garnituře náušnic (Šolle 1959, 372).

Z písemných pramenů víme, že na hradišti Stará Kouřim vládl kníže (*principe*; viz Kristiánova legenda, Ludvíkovský 2012, 108 – 111), lze zde tedy očekávat doklady přítomnosti elity, knížete, jeho družiny a rodiny. Tuto hypotézu o bohatství pohřebiště, importované předměty, předměty z drahých kovů a konečně i demografické složení pohřebiště potvrzují.

Na dalších dvou pohřebištích už hroby ze skupiny 4 nejsou, nejbližší je definici tzv. „knížecího“ hrobu hrob H76 z pohřebiště v Lumbeho zahradě, díky přítomnosti zlacené objímky, ostruh a nadměrné hrobové jámě. V kontextu Hradu, jeho pohřebišť a kostelů nepředpokládáme hrob člena knížecího rodu na pohřebišti v Lumbeho zahradě, proto je tento hrob interpretován jako hrob člena knížecí družiny, možná praporečníka (Smetánka 2006, 157 – 169).

Ostruhy, tedy předměty, které jsou chápány jako odznak bojovníka – jezdce, byly na pohřebišti v Lumbeho nalezeny ještě v hrobě H130. V dalších mužských hrobech s výbavou už takovéto jasné odznaky postavení nalezeny nebyly. Přesto se můžeme domnívat, že i muž v hrobě H64 patřil k významným osobám, protože s ním byl uložen nůž se zlaceným kováním pochvy. Postavení tohoto muže je ovšem neznámé: mohl patřit k domácnosti některého člena družiny nebo i k domácnosti knížete.

Na pohřebišti v Kaníně II a III byly ve dvou hrobech (54 a 184) nalezeny dvousečné meče, což vypovídá o vysokém postavení tam pohřbených bojovníků. Přesto nebyli tito muži pochováni na pohřebišti na akropoli, což bylo patrně místo pohřbu lokální elity. Takto vybavené hroby snad byly snahou se alespoň prestižním vybavením vyrovnat elitě pohřbívané na akropoli (Mařík 2005, 348). V Kaníně II a III se nacházely i další hroby vybavené zbraněmi nebo odznaky postavení bojovníka (zničený hrob 5, ve kterém bylo nalezeno kopí, hrob 26 s hroty šípů a hrob 125 s ostruhami, otázkou je hrob 64 s ocílkou, šipkou, nůžkami a přezkou, snad se mohlo jednat o pohřeb řemeslníka nebo méně významného bojovníka).

Hroby žen a dětí je mnohem těžší interpretovat, protože o jejich životě a postavení není z našich krajů známo mnoho zpráv. Z přítomnosti zbraní v dětských hrobech usuzujeme na dědičné postavení přecházející z otce na syna. Dětské hroby se zbraněmi nebo ostruhami se nacházejí na pohřebištech v Lumbeho zahradě (hroby H44, H65 a H74B) a „U Libuše“ (hroby 43, 79 a 109), ale ne v dosud známých hrobech v Kaníně II a III. Také tato okolnost může přispět k vyššímu hodnocení pohřebišť „U Libuše“ a v Lumbeho zahradě, neboť to naznačuje přítomnost osob s dědičným postavením, kteří zatím nejsou na pohřebišti v Kaníně doloženi.

V případě hrobů žen a děvčátek nás může vést množství předmětů, jejich provedení a materiál k úvaze o roli žen jako reprezentantek postavení, moci a bohatství rodiny. Přesto jsou otázky, na které neznáme a nejspíš ani nemůžeme znát odpovědi: Byly předměty uloženy do ženských hrobů osobním majetkem žen? Mohly to být svatební dary, které si přinášela žena do rodiny? Nebo se jednalo o předměty, které dostala od svého muže? Jak velkou část šperků rodina ukládala spolu se zemřelou? Měly být šperky, ukládané do hrobů děvčátek, jejich svatební výbavou nebo byly křestním darem?

Jedním z faktorů, který ukazuje na vysoké postavení zemřelé a její rodiny, je přítomnost zlatých předmětů v hrobech. Zlaté šperky byly nalezeny v hrobech H16 a H53 v Lumbeho zahradě (a v dětském hrobě H67) a v hrobech 49b a 110 (který je spolu s hrobem 106b hodnocen jako „knížecí“) na pohřebišti „U Libuše“.

Na pohřebišti v Kaníně II a III nebyly dosud hroby žen se zlatými šperky nalezeny, ale ve dvou dětských hrobech byly předměty z pozlaceného bronz (hroby 128 a 148).

Jako zajímavé se jeví i vysoké zastoupení dětských pohřbů v kategorii tzv. bohatě vybavených hrobů. Možná se zde promítá již zmíněná proměna společnosti, kdy docházelo

k postupnému ubývání hrobového inventáře. Ukládání předmětů do hrobů spolu s mrtvým se nejdéle udrželo právě v případě dětí, především děvčátek (Profantová 2005, 63).

Jako experiment o možnostech výpovědi šperků jsem na základě tabulky časové náročnosti šperků L. Barčákové (2014, tab. 6) spočítala čas, který zabrala výroba alespoň té části předmětů, pro které údaje existují. Jsou to samozřejmě údaje do jisté míry zavádějící, protože v mnoha hrobech byly typově odlišné předměty a já nemám znalosti na to, abych dokázala odhadnout dobu jejich výroby. Přesto, pokud spočítám průměrnou dobu výroby šperků z honosně vybavených hrobů žen a dětí v Lumbeho zahradě a na Staré Kouřimi, je čas potřebný k jejich výrobě kolem 340 hodin.

Výrazně nadprůměrný čas zabrala výroba garnitury šperků z hrobů H53 a H115 v Lumbeho zahradě (více jak 600 hodin) a 106b z pohřebiště „U Libuše“ (více jak 500 hodin). Také díky těmto údajům se potvrzuje již dříve vyslovená hypotéza o výlučnosti pohřebiště „U Libuše“ a o významu pohřebiště v Lumbeho zahradě.

Ve své práci jsem se pokusila najít na vybraných pohřebištích v Čechách hroby, které lze hodnotit jako elitní. Pohled na pohřebiště v Lumbeho zahradě, na Staré Kouřimi a v Kaníně ukázal, že jako jednoznačně elitní lze z celkového pohledu hodnotit pohřebiště „U Libuše“, které je výjimečné nejen uloženými předměty, ale i samotným umístěním u jezírka v areálu hradiště a vysokým věkem tam pohřbené populace. Je otázkou, zda sem byli pohřbíváni jen členové místní elity, nebo i „prostí“ obyvatelé hradiště. V případě Staré Kouřimi lze předpokládat, že stejně jako Pražský hrad nebo hradiště v Libici nad Cidlinou bylo i v jejím okolí více pohřebišť (Šolle 1959, 477). Jakou roli hrálo v nejmladší fázi pohřebiště na akropoli, je otázkou. Rovněž další výzkum předpokládaného pohřebiště v zázemí hradiště Stará Kouřim, které by se mělo rozkládat mezi Lechovým kamenem, cukrovarem a tehdejším hospodářským družstvem by mohl v budoucnu přinést řadu zajímavých zjištění. Víme, že nedaleko hospodářského družstva byl nalezen hrob bojovníka, vybaveného láhví, kopím, ostruhami a sekerkou (Šolle 1959, obr. 83, 471). To naznačuje možnost, že zde mohli být pohřbíváni nejen obyvatelé hradiště, kteří nepatřili k lokální elitě pohřbívající u jezírka Libuše, ale snad i členové družiny místního vládce.

Pohřebiště „U Libuše“ stojí z těchto tří pohřebišť na nejvyšším stupni pomyslného žebříčku, také díky svému umístění uvnitř hradiště. Lumbeho zahrada a Kanín II a III jsou pohřebiště nižšího společenského významu. V Lumbeho zahradě nepočítáme s přítomností

členů vládnoucího rodu, (kteří už byli pohřbíváni v církevních stavbách), stejně tak Kanín II a III nejspíše sloužil za místo posledního odpočinku širší družině a dalším obyvatelům hradiště a jeho nejbližšího okolí. Také místní elita byla nejspíš pochovávána na pohřebišti na akropoli.

Závěrem bych ráda shrnula určité poznatky, které jsem si vytvořila na základě rozboru zkoumaných pohřebišť:

- 1) U všech tří pohřebišť se potvrdila hypotéza, že na pohřebištích v blízkosti centrálních lokalit dochází k výkyvu počtu mužů a žen na tu či onu stranu.
- 2) Výjimečnost pohřebiště se odráží i v dosaženém věku pohřbené populace. Na pohřebištích, na kterých pohřbívá alespoň část místní elity (tedy případ pohřebiště v Lumbeho zahradě a „U Libuše“) se objevuje více osob, které se dožily více jak 60 let. Bude zajímavé porovnat tyto údaje s dalšími nově zkoumanými nebo publikovanými pohřebišti.
- 3) Není možné vytvořit univerzální kategorie k hodnocení bohatství a vybavenosti pohřebišť, je třeba ke každému pohřebišti přistupovat individuálně a zároveň brát ohled na kontext samotného pohřebiště. Nelze použít stejně definované majetkové skupiny pro rozbor pohřebiště venkovského a pohřebiště na akropoli hradiště, stejně tak je třeba brát v úvahu chronologický faktor a proměnu pohřebních zvyklostí.
- 4) Je třeba odlišit výjimečné hroby, které jsou výjimečné v kontextu jednoho pohřebiště a výjimečné hroby, kterou jsou výjimečné i při srovnání v širším měřítku.
- 5) Stejně tak je třeba uvědomit si stratifikaci samotné elity. Jako jednoznačnou elitu chápu knížata a jejich rodiny, družiníky a velmože (elita světská). Ale zároveň je třeba mít na paměti, že existovala i lokální elita, elita duchovní a významní jedinci v rámci širší společnosti.

Jakou představu o raně středověké elitě a jejích archeologických projevech jsme si na základě rozboru pohřebišť vytvořili? Lidé cítili potřebu nějakým způsobem demonstrovat své společenské postavení, což se u nejvyšších špiček tehdejší společnosti projevilo i ve výběru místa pohřbu. Za místo posledního odpočinku si volili akropole hradišť (Libice nad Cidlinou), místa kultu (možná počátky pohřebiště „U Libuše“) nebo v případě Přemyslovských knížat církevní stavby.

Lidé, kteří se na tato privilegovaná pohřebiště nedostali, dávali po určitou přechodnou dobu najevo své postavení bohatou výbavou (i když vládnoucí vrstva už honosné pohřební dary do hrobů neukládala). Jedná se především o pohřebiště v Lumbeho zahradě, kde se pohřbívalo v období, kdy ještě přetrvávalo pohanství a křesťanství teprve pomalu nastupovalo (Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974, 401 – 402). Nebožtíci pochovaní v Lumbeho zahradě patřili k obyvatelům hradu, jejich postavení ale není snadné zjistit. Do hrobů spolu s nimi byly ukládány předměty z drahých kovů a vysoké umělecké hodnoty, v hrobech mužů a dětí se vyskytovaly odznaky určité hodnosti nebo postavení, jako ostruhy, botka praporce, miniatury zbraní. Zbraně a ostruhy v hrobech malých dětí jsou dalším projevem přítomnosti elity, dokonce předpokládáme jejich dědičné postavení ve společnosti.

Rovněž i úprava hrobu je hodna pozornosti, některé hroby byly obloženy dřevem, ve dvou dětských hrobech v Lumbeho zahradě byly nalezeny rakve z kmene stromu. Na pohřebišti „U Libuše“ byly budovány velké a hluboké hrobky, v některých případech byli mrtví uloženi na kamenném lůžku. Ve většině případů byla v takovém hrobě nalezena i honosná hrobová výbava, na jiných pohřebištích však nadměrná hrobová jáma nemusela znamenat i bohatý inventář (na pohřebišti v Lumbeho zahradě i Kaníně se vyskytovaly hroby hodnocené jako nadměrné, ale výbava v nich nebyla zaznamenána).

Meč byl po dlouhou dobu symbolem vládce, do hrobů byly meče uloženy na pohřebišti „U Libuše“ a v Kaníně II a III, přesto tyto hroby nelze hodnotit jako hroby stejné úrovně právě s ohledem na další výbavu hrobů a na kontext a chronologii samotných pohřebišť.

Z předchozího textu je patrné, že zkoumání elity je problém komplexní a dalece přesahuje možnosti předkládané práce. Nové možnosti přinesou nově prozkoumaná nebo publikovaná pohřebiště a moderní metody zkoumání společnosti, jejího zdravotního stavu, věku, složení stravy nebo rozbor pohřebišť s ohledem na průzkum příbuznosti pohřbených jedinců, případně metalografický rozbor předmětů.

7 Prameny a literatura:

Annales Fuldenses. Ed. G. H. Pertz. MGH SS I. Hannover – Berlin 1892, 337 – 415.

Barčáková, L. 2014: Experimentální výroba velkomoravského šperku. Naleziště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě, In: Frolík J. a kol.: Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie. *Castrum Pragense* 12, 311 – 418.

Bartoňková, D. 1963: Latinské prameny k dějinám Velké Moravy. I. Anály a kroniky. Praha.

Binford, L. 1972: Mortuary practices: their study and their potential. Reprint in: Binford, L.: An archaeological perspective. New York – London, 208 – 243. (citováno podle Krekovič 1993)

Bizot, B. 1988: Anthropologie de l'édifice funéraire d'Albigny-Condion, In: Buchet, L. (ed.): Anthropologie et Histoire ou Anthropologie historique?, Actes des Troisième Journées Anthropologique de Valbonne, (Notes et monographies technique, 24), Éditions du CRNS, Paris, 227 – 240.

Böhner, K. 1981: Childerich von Tournai. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Berlin-New York, 441 – 460.

Bonnabel, L. 2012: Déchiffrer l'organisation des sociétés. In: Bonnabel, L. (ed.) *Archéologie de la mort en France*. Paris. 139 – 157.

Borkovský, I. 1946: Hrob bojovníka z doby knížecí na Pražském hradě, *Památky archeologické* 42, 122 – 132, 212 – 213, 221.

Borkovský, I. 1956: Železné nože ve slovanských hrobech, *Slavia antiqua* 5, 1954/1956, 358 – 367.

Borkovský, I. 1975: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě. str. 25 – 28. Praha.

Brather, S. 2008: Kleidung, Bestattung, Identität. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter. In: Brather, S. (ed.): *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter*. RGA 57. Berlin – New York., 255 – 256, 259 – 260

Bravermanová, M. 2005a: Hroby světců českého původu na Pražském hradě. In: Tomková, K. (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I/1*. *Castrum Pragense* 7. Praha, 89 – 118.

Bravermanová, M. 2005b: Hroby významných představitelů duchovního stavu na Pražském hradě. In: Tomková, K. (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I/1*. *Castrum Pragense* 7. Praha, 119 – 140.

- Bravermanová, M.** 2007: Pochází korunovační meč zv. svatováclavský z pokladu po Přemyslovcích a je jeho čepel dokonce památkou po sv. Václavu? In: Doležalová, E. – Šimůnek, R. a kol.: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky. 105 – 123.
- Carré, F.** 2012: Le Moyen Age. In: Bonnabel, L. (ed.) Archéologie de la mer en France. Paris. 56 – 57.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L.** 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha. 135 – 141.
- Dostál, B.** 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Dostál, B.** 1975: Břeclav – Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- Droberjar, E.** 2001: Zlatý náramek typu Tournai-Blučina ze středních Čech. Archeologie ve středních Čechách 5, 517 – 527.
- Drozdová, E.** 2005: Břeclav – Pohansko. Slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi (demografická a antropometrická studie). Brno.
- Frolík, J. – Smetánka – Z.** 2014: Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl I. Katalog. Castrum Pragense 12.
- Frolík, J. – Tomková, K. – Žegklitz, J.** 1988: Výzkum slovanského pohřebiště v jižním křídle Jízdárny Pražského hradu, Památky archeologické, 79, 424 – 455.
- Frolík, J.** 2014: Pohřebiště v Lumbeho zahradě Pražského hradu, analýza, chronologie, význam, In: Frolík J. a kol.: Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie. Castrum Pragense 12, str. 5 – 116.
- Gallien, V.** 1994: La femme: Témoin de l'évolution du cimetière de la basilique à Saint-Denis, durant le haut Moyen âge e l'Époque Moderne, Actes de Sixièmes Journées Anthropologiques de Valbonne, (Dossier de Documentation Archéologique, 17), CRNS Éditions, Paris, 69 – 86.
- Galuška, L.** 2005: Gehörten die in der Särgen bestatteten Personen zur Gesellschaftselita des Großmährischen Staré Město – Uherské Hradiště?, In: Kouřil, P. (ed), Die Frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno, 193 – 207.
- Genot, A.** 2002: Le site de Saint-Estève le Pont. Opérations IV et V, DFS de fouille programmée, SRA PACA, Aix-en-Provence.
- Graus, F.** 1953: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol. Praha.

- Graus, F.** 1957: O poměr mezi archeologií a historií. K výkladu nožů na slovanských pohřebištích, *Archeologické rozhledy* 9, 535 – 553.
- Hanuliak, M.** 1990: Aussagefähigkeiten archäologischen Quellen aus Flachgräberfeldern des 9. – 12. Jahrhunderts, *Slovenská Archeológia* 38, 147 – 191.
- Hanuliak, M.** 1993: Vývojové tendencie pohrebného rítu na pohrebiskách 9. – 12. stor. a ich hýbatele In: Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť, Bratislava, 43 – 47.
- Hanuliak, M.** 2004: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9. – 10. storočí na území Slovenska. Nitra.
- Hanulík, M.** 1993: Konfrontácia archeologického záznamu s antropologickou diagnózou určenia pohlavia a veku. In: Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť, Bratislava, 111 – 116.
- Hošek, J. – Mařík, J. – Šilhová, A.** 2008: Kanín, hrob 54 – průzkum hrobové výbavy. *Archeologické rozhledy* 60, 310 – 328.
- Hrdlička, L. – Frolík, J.** 1961: K problému závislosti velikosti hrobu na bohatosti jeho výbavy ve střední době hradištní, *Sborník Československé společnosti archeologické*, 24 – 29.
- Hrubý, V.** 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha.
- Hrubý, V.** 1960: Velkomoravská města a velmožské dvorce, *Referáty Liblice* za r. 1960, 1, 96 – 108.
- <http://www.arup.cas.cz/?p=24309>, staženo 11. 5. 2016
- <http://www.arup.cas.cz/?p=58>, staženo 15.5. 2016
- Chochol, J. – Blajerová, M. – Palečková, H.** 1960: Kostrové pozůstatky slovanského obyvatelstva na Staré Kouřimi. První část – knížecí pohřebiště „U Libuše“. *Památky archeologické* 51, str. 294 – 331.
- Chorvátová, H.** 2015: Chronológia ženského honosného šperku vo včasnom stredoveku a jeho historický význam. Nепublikovaná dizertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha.
- Justová, J.** 1977: Nálezy blatnicko-mikulčického stylu na území zlického kmenového knížectví, *Archeologické rozhledy* 29, 492 – 504, 598 – 599.
- Kavánová, B.** 1976: Slovanské ostruhy na území Československa. Studie Archeologického ústavu Československé Akademie věd v Brně. Brno.

- Klapisch-Zuberová, Ch.** 1999: Ženy a rodina, In: Le Goff, J. (ed.): Středověký člověk a jeho svět. Praha, 241 – 262.
- Klápště, J.** 1994: Změna – středověká transformace a její předpoklady. *Mediaevalia Archaeologica Bohemica. Památky archeologické – Supplementum* 2, 9 – 59.
- Klápště, J.** 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kosmas:** Kronika Čechů. (Překlad) Hrdina, K. – Bláhová, M. – Moravová, M. 2011. Praha.
- Košta, J. – Lutovský, M.** 2014: Raně středověký knížecí hrob z Kolína. *Fontes Archaeologici Pragenses, Volumen* 41. Praha.
- Košťová, N.** 2014: Pohřebiště na akropoli libického hradiště. Nové zhodnocení archeologického výzkumu. Nepublikovaná diplomová práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha.
- Kovářík, J.** 1991: Kostrové pohřebiště v Praze 5-Motole. *Archeologia Pragensia. Claves archaeologicae*. Praha.
- Krekovič, E.** 1993: Pohrebný rítus a sociálna štruktúra. In: Krekovič, E. (ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava. 6 – 10.
- Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. (překlad Ludvíkovský, J.) Praha 2012.
- Krumphanzlová, Z.** 1964: Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách, Vznik a počátky Slovanů V, 177 – 215.
- Krumphanzlová, Z. a kol.** 2013: Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích. Praha.
- Le Goff, I.** 2012: L'époque gallo-romaine. In: Bonnabel, L. (ed.) *Archéologie de la mort en France*. Paris. 55 – 56.
- Lohrke, B.** 2004: Kinder in der Merovongerzeit. Leidorf.
- Lutovský, M.** 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Lutovský, M.** 2005: Knížecí hroby českého raného středověku. Marginální úvahy nad velkým tématem hrobové archeologie, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 37, 57 – 62.
- Mařík, J.** 1999: Raně středověké pohřebiště v Kaníně. Ms., diplomová práce FF UK Praha.
- Mařík, J.** 2005: Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou, Archeologické rozhledy 57, 331 – 350.

- Mařík, J.** 2009: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 7. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- Mařík, J.** 2011: *Ecclesia lignea, memoriam* nebo něco úplně jiného? In: Doležalová, E. – Meduna, P. (eds.): *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*. Praha, 40 – 45.
- Nowotny, E.** 2013: Repräsentation zwischen Karolingerreich und Großmähren. Das Beispiel des Gräberfeldes. Das Beispiel des Gräberfeldes von Thunau am Kamp, Obere Holzweise. In: Hardt., M. – Heinrich-Tamáska, O.: *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic, 16. – 19. 11. 2011, 439 – 459.
- Pader, E.** 1982: Symbolism, social relations nad the interpretation of mortuary remains. Oxford (BAR 166). (citováno podle Krekovič 1993)
- Petráček, T.** 2012: Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10. – 12. století. Praha.
- Profantová, N. – Frána, J.** 2003: Příspěvek ke studiu šperkařství v raném středověku v Čechách a na Moravě, *Archeologické rozhledy* 55, 47 – 58.
- Profantová, N. – Stránská, P.** 2008: Muži a ženy na raně středověkých pohřebištích v Klecanech (podle poznatků archeologie a antropologie), In: *Acta archaeologica Opavien-sia* 3, 129 – 142.
- Profantová, N.** 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (ed.), *Awarenforschungen Band 2*. Wien, 605-801.
- Profantová, N.** 1994: K nálezům ostruh z konce 7. – 9. stol. v Čechách, In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 60 – 85.
- Profantová, N.** 2001: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě archeologie). In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (edd), *Velká Morava mezi východem a západem*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, Brno, 327 – 338.
- Profantová, N.** 2005: Elita v zrcadle dětských pohřbů 9. a 10. století v Čechách, *Študijné zvesti* 37, 63 – 79.
- Profantová, N.** 2005b: Poznámky k meči z hrobu bojovníka na III. nádvoří Pražského hradu. In: Tomková, K. (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I/1. Castrum Pragense* 7. Praha, 307 – 310.

- Profantová, N.** 2006: Pohřebiště elity ve Staré Kouřimi, In: P. Sommer (ed). České země v raném středověku, Praha, 232 – 243.
- Profantová, N.** 2011: Karolinské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8. – 10. století), Sborník slovenského národního múzea – Supplementum 4, 71 – 104.
- Profantová, N.** 2013: Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách. *Archaeologia historica* 38/1, 27 – 44.
- Profantová, N.** 2014: Strukturální společenská změna konce 8. a 1. poloviny 9. století In: Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště. Praha 2014, 385 – 395.
- Ruttkay, A.** 1978: Umenie kované v zbraních. Bratislava.
- Ruttkay, A.** 1980: Vojestvo Vel'kej Moravy, Zborník referátov ČSSR. IV. Medzinárodný kongres slovanskej archeologie. Sofia 15. – 22. septembra 1980, 131 – 146.
- Sasse, B.** 1982: Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit. Historisch-archäologische Untersuchungen zum 9. – 12. Jahrhundert. Berlin.
- Schmidt, V.** 1992: Lieps. Die Slawischen Gräberfelder und Kultbauten am Süden des Tollensesees, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 26, Lübstorf.
- Schránil, J.** 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku, Niederlův sborník. Obzor praehistorický 4, 160 – 194.
- Sklenář, K.** 1985: Původní zpráva o výzkumu slovanské knížecí mohyly u Želének v roce 1850. In: Časopis Národního muzea, řada historická, 154, 61 – 81.
- Smetánka, Z. – Hrdlička, L. – Blajerová, M.** 1974: Výzkum slovanského pohřebiště za jízdnou Pražského hradu v roce 1973. Předběžná zpráva, Archeologické rozhledy 26, 386 – 405, 433 – 438.
- Smetánka, Z.** 1988: Stopa magického jednání na pohřebišti za Jízdárnou Pražského hradu. Předběžná zpráva, Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1. 47 – 55.
- Smetánka, Z.** 2003: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha.
- Smetánka, Z.** 2006: K sociální interpretaci raně středověkých hrobů. Hrob H-76 v Lumbeho zahradě – Bažantníci při hradu Praha, *Studia mediaevalia pragensia* 7. 157 – 169.
- Smetánka, Z.** 2014: Vejce a skořápky vajec, In: Frolík J. a kol., Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie. *Castrum Pragense* 12, 117 – 128.

- Sommer, P.** 2001: Začátky křesťanství v Čechách, kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury, Praha.
- Steuer, H.** 1982: Frühgeschichtliche Socialstrukturen in Mitteleuropa. Göttingen.
- Steuer, H.** 1989: Archaeology and history: Proposals on the social structure of the Merovingian kongdom. In: Randsborg, K. (ed.), The birth of Europe : archeology and social development in the first milenium A. D. Roma, 100 – 122.
- Stloukal, M. – Vyhnaněk, L.** 1976: Slované z velkomoravských Mikulčic. Praha.
- Stloukal, M.** 1963: První pohřebiště na Hradišti „Valy“ u Mikulčic, Antropologický posudek Milan Stloukal, Památky archeologické 54, 114 – 140.
- Stloukal, M.** 1964: Čtvrté pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor, Památky archeologické 55, 479 – 505.
- Stloukal, M.** 1967: Druhé pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor koster z pohřebiště u trojlodního kostela, Památky archeologické 58, 272 – 319.
- Stloukal, M. a kol.** 1999: Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha.
- Stránská, P.** 2010: Pohřebiště Klecany I a II z pohledu antropologie. In: Profantová, N. a kol., Klecany. Raně středověká pohřebiště, 2. svazek. 9 – 17.
- Šolle, M.** 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi, Památky archeologické 50, 353-506.
- Šolle, M.** 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Šolle, M.:** Nálezová zpráv č. j. 2663/59, Archeologický ústav AV ČR.
- Šolle, M.:** Nálezová zpráva č. j. 5685/57, Archeologický ústav AV ČR.
- Štefan, I. – Krutina, I.** 2009: Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici). Ke vztahu archeologie a "událostní historie", Památky archeologické 100, 119-212.
- Štefan, I.** 2007: Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém, Archeologické rozhledy 59, 805 – 836.
- Tainter, J.** 1978: Mortuary practices and the study of prehistoric social systems. In: Advances in archaeological method nad theory 1, New York, 105 – 141. (citováno podle Krekovič 1993)
- Thomann, A.** 2009: Sépulture privilégiée et inhumations de privilégiés d'époque carolingienne à Saint-Estève le Pont (Berre-l'Étang, Bouches-du-Rhône). Approche archéologique et anthropologique, In : Alduc-le Bagousse, A. (dir.): Inhumation de prestige ou prestige de l'inhumation? Expressions du pouvoir dans l'au-delà (IV. – XV. siècle). Caen, 175 – 201.

- Tomková, K. – Frolík, J.** 2005: Topografie pohřbívání v areálu Pražského hradu a na jeho předpolích. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I/1. *Castrum Pragense* 7. Praha, 7 – 24.
- Tomková, K.** 2005: K odrazu sociální struktury v hrobových nálezech na raně středověkých pohřebištích na Pražském hradě a jeho předpolích, In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích I/1. *Castrum Pragense* 7. Praha, 145 - 158.
- Tomková, K.** 2012: Jantar jako doklad dálkových kontaktů v raně středověké střední Evropě, In: Grażawski, K. – Dulnicz, M. (eds.), *Pogranicza kulturowe w Europie średniowiecznej. Slowanie i ich sasiedzi*. Brodnica – Warszawa – Olsztyn, 161 – 191.
- Třeštík, D.** 1971: K sociální struktuře přemyslovských Čech, *Československý časopis historický* 19, číslo 4, 537 – 567.
- Třeštík, D.** 1997: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 936). Praha.
- Třeštík, D.** 2001: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871. Praha.
- Turčan, V.** 1993: K funkcii vody v pohrebnom rituáli včasnostredovekých Slovanov. In: **Krekovič, E.** (ed.): *Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava. 55 - 58.
- Turek, R.** 1946: Slavníkova Libice. Praha.
- Videman, J. – Profantová, N.** 2014: An der Ostgrenze des Frankenreiches. Ein Horfund von Denaren von Ludwig dem Frommen bei Jedomělice (bezirk Kladno), Böhmen, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 19, 367 – 389.
- Wamser, L.** 1984: Eine thüringische Adelsgrablege des 6. Jahrhunderts bei Zeuzleben. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1983, Stuttgart. 131 – 138.
- Wiezcorek, A. – Hinz, H.-M.** 2000: Europas mitte um 1000. Katalog. Stuttgart.
- Wihoda, M.** 2007: Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených. In: Nodl, M. – Wihoda, M. (edd.), *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*. Praha, 11 – 31.
- Žemlička, J.** 1997: Čechy v době knížecí (1034 – 1198). Praha.

8 Seznam obrázků:

Přílohy – Lumbeho zahrada

Obr. 1: Poloha pohřebiště v Lumbeho zahradě (vyznačeno červeným puntíkem) v rámci Pražského hradu s vyznačenými dalšími pohřebišti (podle Tomková – Frolík 2005)

Obr. 2: Pohřebiště v Lumbeho zahradě a uspořádání do řad (podle Frolík 2014)

Obr 3: Přehledná tabulka s popisem hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě (podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 4: Lumbeho zahrada – Určení pohlaví (šrafování – antropologicky určené pohlaví) a zvýrazněné hroby s nadměrnou hrobovou jámou (podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 5: Lumbeho zahrada – Rozdělení hrobů do majetkových skupin (0a, 0b – chudé; 1a, 1b – průměrně vybavené; 2 – bohaté; 3 – výjimečně vybavené). (podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr 6: Lumbeho zahrada – vybavené hroby a jejich rozdělení do majetkových skupin (podle Frolík – Smetánka 2014).

Obr. 7: Lumbeho zahrada – hroby s nadměrnou hrobovou jámou a bohatými nálezy. Skupina 2 – bohaté hroby, skupina 3 – výjimečné hroby (podle Frolík – Smetánka 2014).

Obr. 8: Pohřebiště v Lumbeho zahradě s nejvýznamnějšími hroby. Vyznačeny hroby s miniaturami zbraní, ostruhami, zlatými a zlacenými předměty (podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 9: Výjimečné mužské hroby z pohřebiště v Lumbeho zahradě (hroby 76 a 130 s ostruhami, hrob H64 se zlaceným kováním pochvy a hrob 125 s denárem). (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 10: Nejbohatší ženské hroby v Lumbeho zahradě (H16 se zlatými náušnicemi s bubínky ve tvaru koňských hlaviček; H53 s bubínkovými náušnicemi ze slitiny zlata a stříbra). (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 11: Významné ženské hroby v Lumbeho zahradě (H31 s nákladně vybudovanou hrobovou jámou a zlacenými náušnicemi. (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 12: Bohatě vybavené hroby z Lumbeho zahrady s kaptorgami. (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 13: Bohatý hrob H103 z pohřebiště v Lumbeho zahradě se stříbrnými záušnicemi. (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 14: Nejvýznamnější hroby juvenilních jedinců (H111 s nožem zdobeným tausíí a H115 se soupravou náušnic a zlacenými gombíky). (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 15: Dětské hroby se zbraněmi a ostruhami a hrob H47 s nožem zdobeným tausíí. (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 16: Nejvýznamnější dětský hrob H67 se zlatými záušnicemi a další bohaté hroby. (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 17: Hroby s rakví z kmene stromu (H43 a H59) a další bohaté dětské hroby z pohřebiště v Lumbeho zahradě s pozlacenými předměty. (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Obr. 18: Bohaté dětské hroby z pohřebiště v Lumbeho zahradě s pozlacenými předměty. (Podle Frolík – Smetánka 2014)

Přílohy – Stará Kouřim

Obr. 19: Mapa hradiště Stará Kouřim s vyznačenou polohou knížecího pohřebiště (podle M. Šolle 1966)

Obr. 20: Plán pohřebiště U Libuše s vyznačenými sektory a čísly sektorů (podle M. Šolle 1966)

Obr. 21: Přehledná tabulka pohřebiště U Libuše. (Šedě vyznačeny hroby, u kterých se M. Šolle a J. Chochol rozcházejí v počtu jedinců). (Podle M. Šolle 1959; 1966)

Obr. 22: Plán pohřebiště U Libuše s hroby rozlišenými podle pohlaví dospělých (modrá - muži, růžová - ženy, šedá – neurčení dospělí jedince) a věku u nedospělých (zelená – dospívající jedinci, žlutá – infans). U dospělých zvýrazněny hroby s nadměrnou hrobovou jámou. (Podle M. Šolle)

Obr. 23: Plán pohřebiště s barevně odlišenými hroby podle orientace a podle příslušnosti ke skupině A (červeně), B1 (modře), B2 (žlutě) a B3 (zeleně) s návrhem uspořádání hrobů do řad. (Podle M. Šolle)

Obr. 24: Plán s vyznačenými superpozicemi hrobů (červeně). Příslušnost hrobů ke skupinám A (červená), B1 (modrá), B2 (žlutá) a B3 (zelená) vyznačena světlými barvami. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 25: Hroby skupiny A pohřebiště U Libuše. Světle označená hrobka 117 může patřit jak do skupiny A, tak do skupiny B3. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 26: Hroby skupiny B1 pohřebiště U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 27: Hroby skupiny B2 pohřebiště U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 28: Hroby skupiny B3 pohřebiště U Libuše (světle vyznačená hrobka 117 může patřit jak do skupiny B3, tak do skupiny A, což je pravděpodobnější; hroby 57 a 68 jsou na dalších plánech šrafované, mohou patřit i do skupiny B2; tmavě vyznačen hrob 2 s kostrou uloženou v opačné poloze – tváří k jezírku). (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 29: Vyznačené hroby dospělých (oranžová) a dětí (žlutá) s hloubkou větší než 100 cm a hroby dospělých (modrá) a dětí (zelená) s hloubkou menší než 40 cm na pohřebišti U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 30: Plán pohřebiště U Libuše s hroby barevně rozlišenými podle skupin (sk. A – červená, sk. B1 – modrá, sk. B2 – žlutá, sk. B3 – zelená) a s vyznačenými hroby obsahujícími esovitě záušnice, ostruhy s dlouhým bodcem a sekery (viz legenda). (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 31: Přehledná tabulka pohřebiště U Libuše – vybavené hroby a jejich rozdělení do majetkových skupin. (Šedě vyznačeny hroby s odlišným hodnocením podle M. Šolleho 1966, 485 – 493)

Obr. 32: Rozdělení hrobů na pohřebišti U Libuše do majetkových skupin (0a, 0b – chudé; 1a, 1b – průměrně vybavené; 2 – bohaté; 3 – výjimečně vybavené; 4 – tzv. „knížecí“). (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 33: Bohaté mužské hroby z pohřebiště U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 34: Hrobky 151 a 152 (pohřebiště U Libuše). (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 35: Bohaté dětské hroby (23, 48 a 86) a bohatý hrob neurčeného jedince (pravděpodobně ženy, hrob 97) z pohřebiště U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 36: Bohaté dětské hroby z pohřebiště U Libuše se zlacenými předměty. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 37: Bohaté dětské hroby se zbraněmi z pohřebiště U Libuše, (podle M. Šolle 1966)

Obr. 38: Výjimečně vybavené hroby (skupina 3) pohřebiště U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 39: Nejvýznamnější mužské hroby (skupina 4) z pohřebiště U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Obr. 40: Nejvýznamnější ženské hroby (skupina 4) z pohřebiště U Libuše. (Podle M. Šolle 1966)

Přílohy – Kanín II a III

Obr. 41: Poloha pohřebišť Kanín I, Kanín II, Kanín III. (Podle J. Mařík 2005)

Obr. 42: Pohřebiště Kanín II, umístění sond. (Podle J. Mařík 2005)

Obr. 43: Kanín II – objem hrobové jámy. Modře vyznačeny nejobjemnější hroby (podle J. Mařík 2009)

Obr. 44: Kanín II – s vyznačenými hroby patřícími mužům (modře), ženám (růžově), dospívajícím jedincům (zeleně) a dětem (žlutě). V hroby 185 byli nalezeni tři jedinci (žena, dospívající jedinec a dítě); (podle J. Mařík 2009)

Obr. 45: Tabulka počtu jedinců v jednotlivých věkových kategoriích na pohřebišti Kanín II a III.

Obr. 46: Kanín II – hroby skupiny 0a (světle modrá) a 0b (tmavě modrá) s chudým inventářem a hroby skupiny 1a (žlutá) a 1b (oranžová) s průměrným inventářem (podle J. Mařík 2009)

Obr. 47: Kanín II – bohaté hroby. Skupina 2 (žlutá) a skupina 3 (červená). (Podle J. Mařík 2009)

Obr. 48: Přehledná tabulka pohřebiště Kanín II (dvojitou čarou oddělené hroby 179 – 184 z pohřebiště Kanín III; podle Mařík 2009)

Obr. 49: Přehledná tabulka pohřebišť Kanín II a III – vybavené hroby a jejich rozdělení do majetkových skupin (podle Mařík 2009)

Obr. 50: Pohřebiště Kanín II a III – nejvýznamnější mužské hroby. (Podle J. Mařík 2009)

Obr. 51: Mužské hroby 26, 64 a 125 (skupina 2), ženský hrob 133 (skupina 3) a ženské hroby 86 a 138 (skupina 2). (Podle J. Mařík 2009)

Obr. 52: Dětské hroby (skupina 2); (Podle J. Mařík 2009)

Přílohy – Srovnání pohřebišť

Obr. 53: Pohřebiště Saint-Estève le Pont. Severní pohřebiště řadové, vyhloubené ve skalním podloží a jižní v okolí a uvnitř kostela. (Podle A. Genot 2002)

Obr. 54: Věkové složení severního pohřebiště v Saint-Estève le Pont (světle šedě ženy, černě muži). (Podle A. Thomann, 2009)

Obr. 55: Věkové složení jižní části pohřebiště Saint-Estève le Pont (šedě všichni dospělí jedinci, černě muži). (Podle A. Thomann, 2009)

Obr. 56: Příklady hrobů ze skupin 1a a 1b (tzv. průměrně vybavených). Hroby H33 a H5 jsou z pohřebiště v Lumbeho zahradě (podle Frolík – Smetánka 2014), hroby 19 a 86 jsou z pohřebiště U Libuše (podle Šolle 1966) a hroby 117 a 121 jsou z pohřebiště v Kaníně II (podle Mařík 2009)

Obr. 57: Příklady hrobů ze skupiny 2 (bohatě vybavených). Z každého pohřebiště je uveden hrob ženský a mužský. Hroby 116A (ženský) a 130 (mužský) pocházejí z pohřebiště v Lumbeho zahradě (podle Frolík – Smetánka 2014), hroby 97 (ženský) a 36 (mužský) z pohřebiště U Libuše (podle Šolle 1966) a hroby 86 (ženský) a 125 (mužský) z pohřebiště Kanín II (podle Mařík 2009).

Obr. 58: Příklady mužských hrobů ze skupiny 3 (hroby 76 a 54) a ze skupiny 4 (hrob 55). Hrob 76 je z pohřebiště v Lumbeho zahradě (podle Frolík – Smetánka 2014), hrob 55 z pohřebiště U Libuše (podle Šolle 1966) a hrob 54 je z pohřebiště Kanín II (podle Maříka 2009)

Obr. 59: Hroby žen ze skupiny 3 (hroby H53 a 133) a skupiny 4 (hrob 110). Hrob H53 je z pohřebiště v Lumbeho zahradě (podle Frolík – Smetánky 2014), hrob 110 je z pohřebiště U Libuše (podle Šolle 1966) a hrob 133 je z pohřebiště Kanín II (podle Mařík 2009)

Obr. 60: Nejvýznamnější dětské hroby se zlatými nebo pozlacenými předměty a se zbraněmi: H67 (inf. I) a H65 (inf. II) z pohřebiště v Lumbeho zahradě, 129 (inf. II) a 79 (inf. III) z pohřebiště „U Libuše“ a hrob 148 (inf. II) z pohřebiště Kanín II (podle Frolík – Smetánka 2014; Šolle 1966 a Mařík 2009).

Obr. 61: Rozložení výjimečných hrobů, hrobů se zbraněmi, zlatem a zlacenými předměty na pohřebišti v Lumbeho zahradě (podle Frolík 2014)

Obr. 62: Pohřebiště „U Libuše“ na Staré Kouřimi s vyznačenými hroby obsahujícími zlaté předměty, předměty pozlacené, zbraně a ostruhy (podle Šolle 1966)

Obr. 63: Pohřebiště Kanín II s vyznačenými hroby obsahující pozlacené předměty, stříbrné předměty, zbraně nebo ostruhy. Červeně ohraničeny hroby ze skupiny 3 (podle Mařík 2009).

Obr. 64: Tabulka přehledu přibližné doby výroby hrobové výbavy nejbohatších hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě a „U Libuše“.

9 Přílohy